

ISSN 2078-77-82

Теорія і практика

управління соціальними системами

*ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ*

3'2015

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: філософія, психологія, педагогіка, соціологія

Щоквартальний науково-практичний журнал 3'2015

Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:

Кремень В.Г., акад. НАН і НАПН України, д-р філос. наук (голова)

Товажнянський Л.Л., Почесний акад. НАПН України, д-р техн. наук (заст. голови)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МА-НПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Бабаєв В.М., д-р наук з держ. управління

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Іліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Левовицький Т., д-р пед. наук (Польща)

Олав Аарна, д-р техн. наук (Естонія)

Сєппо Холтга, д-р наук (Фінляндія)

Держвидання
Свідоцтво: КВ №5212
від 18.06.2001 р.

Засновники видання:

Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи: НТУ “ХПІ” № 8 від 18.09.2015;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 5 від 28.08.2015;
УІПА № 3 від 3.09.2015

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Romanovskiy O., Myhailychenko V. A future specialist's readiness for professional activity and the role of context learning in its formation 3

Чебакова Ю.Г. Роль особистості педагога в ефективній підготовці майбутніх професіоналів 9

Ковальська В.С. Дослідницька культура майбутнього інженера-педагога в контексті гуманізації вищої професійної освіти 14

Мілорадова Н.Е., Мовмига Н.Є. Гендерні особливості професійного становлення особистості студента 22

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

Кудін В.О., Бєгун В.В., Гречанинов В.Ф., Яцюк О.П. Концепція освіти з безпеки 33

Демідова Ю.Є. Проблеми соціальної та екологічної безпеки життя і діяльності як чинник якості інженерної освіти..... 45

Молчанова А.О. Комунікативна взаємодія – складник професійної компетентності науково-педагогічних кадрів.... 50

Панфілов Ю.І., Рочняк А.Ю. Чинники, що визначають особливості саморегуляції психічних станів спортсменів-баскетболістів..... 57

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

Брюханова Н.О., Корольова Н.В. Педагогічне моделювання: стан і тенденції розвитку..... 64

Агапова М.О. Інформаційні технології у навчальному процесі професійно-технічних навчальних закладів 72

Ігнатюк О.А. Дидактичні особливості викладання дисципліни “Фізична культура та психофізіологічний тренінг” магістрантам спеціальності “Педагогіка вищої школи” 80

Словінська С.Д. Науково-організаційні засади та чинники доцільності використання систем веб-конференцій як новітніх електронних засобів навчання 87

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА

Пономарьов О.С. Феномен лідерства у просторі соціальних цінностей 93

Мороз С.А. Місце і роль трудового потенціалу ВНЗ у формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти: державно-управлінський аспект..... 102

НАШІ АВТОРИ..... 111

СТОРІНКА РЕДКОЛЕГІЇ..... 115

Редакційна колегія:	C O N T E N T S
Мороз В.М. , д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар</i>)	INSTITUTIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
Балл Г.О. , член-кор. НАПН України, д-р психол. наук	Romanovskiy O., Myhailychenko V. A future specialist's readiness for professional activity and the role of context learning in its formation 3
Бех І.Д. , академік НАПН України, д-р психол. наук	Chebakova Yu. The role of pedagogue's personality in the efficient training of future professionals..... 9
Моляко В.О. , академік НАПН України, д-р психол. наук	Kovalska V. Research culture of future engineers-teachers in the context of humanization higher education..... 14
Ничкало Н.Г. , академік НАПН України, д-р пед. наук	Miloradova N., Movmyga N. Gender features of the professional development of student..... 22
Сисосва С.О. , член-кор. НАПН України, д-р пед.наук	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ITS CONTENTS
Троцько Г.В. , член-кор. НАПН України, д-р пед.наук	Kudin V., Biehun V., Grechaninov V., Yatsiuk O. The concept of safety education..... 33
Князев В.М. , д-р філос. наук	Demidova Yu. Problems of social and environmental activity and safety as a factor in the quality of engineering education..... 45
Кулгасва М.Д. , д-р філос. наук	Molchanova A. Communicative interaction, as a part of professional competence of the teaching staff..... 50
Лозовой В.О. , д-р філос. наук	Panfilov Yu., Rochniak A. The factors that determines features of self-regulation mental states of the basketball players..... 57
Нечепоренко Л.С. , д-р пед. наук	TEACHING AND EDUCATIONAL ACTIVITY: TEACHING METHODS AND TECHNOLOGIES
Радіонова І.О. , д-р філос. наук	Briuhanova N., Koroleva N. Pedagogical modeling: status and trends..... 64
Рибалка В.В. , д-р психол. наук	Agapova M. Information technologies in educational process of vocational-technical schools..... 72
Степаненко І.В. , д-р філос. наук	Ignatiuk O. Didactic features of teaching discipline "Physical activity and psychophysiological training" undergraduates specialty "Pedagogy of higher education"..... 80
Хомуленко Т.Б. , д-р психол. наук	Slovinska O. Scientific organizational principles and factors of usefulness web conferencing systems as the latest e-learning..... 87
Панфілов Ю.І. , канд. психол. наук	THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS RESEARCH THE PHENOMENON OF LEADERSHIP
Петренко М.В. , канд. психол. наук	Ponomarov A. The leadership phenomenon in the values social space..... 93
Пономарьов О.С. , канд. техн. наук	Moroz S. The place and role of labor potential of universities in the formation and development of national humanitarian-technical elite: public administrative aspects..... 102
Попова Г.В. , канд. психол. наук	AUTHORS..... 113
Резван О.О. , канд. пед. наук	
Резнік С.М. , канд. пед. наук	
Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiy_khpi@mail.ru	

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2015. – № 3. – 116 с.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA).

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Постановою №1-05/1 Президії ВАК України від 10.02.2010 як наукове фахове видання України з філософських, педагогічних і психологічних наук

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2015

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2015

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2015

O. Romanovskyi, V. Mykhailychenko

A FUTURE SPECIALIST'S READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY AND THE ROLE OF CONTEXT LEARNING IN ITS FORMATION

The article deals with the problem of future specialists' readiness for professional activity and its urgency in modern conditions. In scientific works readiness for activity is defined as a wholesome psychologic phenomenon integrating a personality's knowledge and skills concerning their performance of a certain kind of activity. There has been shown the necessity in unity of professional and personality development of students in the course of their learning at higher education establishments. There have been viewed pedagogic conditions necessary for a student's dynamic movement from learning to professional activity, transformation of the first one into the second with the corresponding change in needs, motives, aims, actions, means, the object, and the results. For this in the process of learning there should be quite consistently modelled the content specialists' professional activity from the perspectives of its subject-and-technological (subject context) and social components (social context). These demands are met by the context teaching which ensures the transition, transformation of one type of activity (cognitive) to another one (professional).

Key words: readiness, future specialist, professional and personality development, pedagogic conditions, activity.

Problem setting. The necessity in improving Ukrainian education system and raising its quality level is an important contemporary task, which is determined by the needs in creating positive conditions for development and formation of a student as a future specialist and their personal self-realization in professional activity. Solving this problem is possible under condition of training a specialist possessing solid knowledge and skills combined with the ability of applying them in complicated and ever changing situations, possessing professional self-identity, developed abilities and traits, communicative competence, possessing the skills in self-development and self-perfection. That is why forming a future specialist's readiness for professional activity in modern condition is of utmost importance.

Analysis of research. Modern psychological and pedagogical science has accumulated quite a considerable theoretical and practical material concerning a person's readiness for various kinds of activity; there have been determined a great many developed notions of readiness, content, structure, the main parameters of readiness and the conditions influencing dynamics, duration and stability of its manifestations; the levels of readiness development have been studied.

The results of researches were readily used by scientists in search for ways to optimize the formation of readiness for various aspects of professional activity (L.V. Dolynska, O.M. Koropetska, R.S. Nemov, M.V. Toba, O.M. Khlivna, N.V. Chepeleva, et al.); analysis of structural components and indicators of readiness for professional activity (G.O. Ball, A.O. Derkach, L.P. Ovsyanetska, M.V. Papucha, A.Ts. Puni, L.Ya. Rubina, V.A. Semychenko, V.O. Slastyonin, et al.).

© O. Romanovskyi, V. Mykhailychenko, 2015

In a generalized variant, the readiness for professional activity includes, on the one hand, psychological, psychophysical and physical training, and on the other hand – scientific-and-theoretical training as the basis of professionalism. In scientific works readiness is defined as an integral psychological phenomenon integrating a personality's knowledge, skills, and traits concerning their performing a specific kind of activity. According to B.G. Ananiev it cannot be limited by characteristics of skillfulness, and work productivity alone, its qualities are manifested at the very moment when the activity is performed. He considers important when evaluating the level of training to determine a personality's internal strengths necessary for successful professional activity in future [1].

S.D. Maksymenko notes that readiness for activity is a state of a person's mobilizing their psychologic and psychophysiological systems which ensure its successful performance. The scientist singles out several aspects of preparation for an activity: a) operational, i.e. possessing a certain set of *modi operandi*, knowledge, abilities and skills, as well as the ability of obtaining new experience within a certain activity; b) motivational level, the system of compulsive qualities concerning a certain activity (motives of cognition, achievement, self-realizing, etc.); c) social-and-psychological level, the one of maturity of a person's communicative sphere, an ability to perform collective's distributed activity, to maintain relations in the collective, to avoid destructive conflicts, etc.; d) psychophysiological level, the capabilities of organism's systems. Each state is determined by combinations of various factors determining the different levels, aspects of training. Depending on the contents of activity and the conditions of its performance any of these aspects may become the leading one.

Thus, professional development is inseparable from personal one. It must contain intellect development, favourable state of emotional system, positive attitude to the world and other people, forming of self-certainty and independence, achievement motivation, etc. That is why the object of professional development should be a person's integral characteristics: competence, personal traits, emotional and behavioral flexibility, communicativeness, etc.

V.D. Shadrikov developed the notion of "integrative ensemble" (symptom complex) influencing work productivity and effectiveness in the process of personality professionalization [8]. For every profession there exists the ensemble of professional characteristics peculiar to it alone. In foreign pedagogy they got the name of "key qualifications". In the works by E.F. Zeyer, E.O. Klimov and other researchers the following are included to the rank of key qualifications: communicativeness, responsibility, reflection, ability for cooperation, professional independence, ability for self-perfection, initiative, above-standard professional activity, and others. Each of them is a certain sum or combination of meaningful personal traits essential for successful work within a certain profession.

The main body. The process of students' professional and personal development obligatorily supposes possession of moral values which further get interpreted and become life-principles and are very important. These are the values that lie in the basis of decision-making, i.e. they determine selection of certain course of action within a profession. The extent of their formation makes the premise of position in life, or stance, of a person's attitudes. Values determine selectiveness of human behavior. The conclusion of their crucial role is supported by sociologic research headed by V.A. Yadov [10].

Meanwhile, in the works dealing with the study of the problem of students' choice of profession the scientists stress that many of them are not sure if their choice is correct. This is also confirmed by stable decrease in interest in profession from the first to the fifth year of study. The reason for such a manner of things is the character of profession selection mo-

tives: 40 to 50 per cent of students choose their future profession through lack of other options [9].

It follows that motivation-and-needs structure of learning-and-professional activity of considerable part of students becomes deformed, and the processes of formation and development of professional interests evolve erratically and are not connected with life and professional values of a person's orientation [9, 20]. It means that students' social values don't activate their cognitive activity and active position in life which affects students' moral development: for many of them the problems of moral choice are not essential.

Value and meaningful formations ensure personality's inner integrity; determine a comparatively stable attitude to oneself, to others, to profession and the world in general. They act as the most important regulators of a person's life and activity, including professional one. "The significance of objects, phenomena, and their meaning for a person is what determines his/her behavior" [2, p.93]. This is a lengthy and multifaceted process which includes a personality's conscious search for personally significant meanings in professional activity and the choice by the personality of its way in life.

A human has great opportunities for self-understanding, for changing his/her self-concept and behavior regulation. Correction of self-concept and strengthening of its positive aspect helps students to overcome inner barriers and enhances their personal growth, successful integration into society which will certainly manifest in personal potential fulfilment in any aspect. Successful mastering a profession means not only the availability of professional knowledge and skills, but also their effective application in practical activity.

I.A. Zazyun claims that "...for a student to be able to transit from training to professional work it is necessary to create in the process of study corresponding pedagogic conditions. Attraction of a specialist-to-be to profession faces unavoidably the contradiction which manifests itself in the following: the organization of training-and-cognitive activity is inadequate to the future professional activity. To achieve the goals of forming a specialist's personality a higher education establishment needs such a learning which ensures the transit, transformation of one kind of activity (cognizance) into another one (professional) with corresponding change of needs, motives, aims, actions, means, objects, and results" [5, p.74].

Traditional forms of organizing students' learning activity don't resemble its real forms in professional sphere at all. Meanwhile, according to one of the basic statement of the theory of activity, to master any specific activity it should be carried out in the conditions peculiar for this very object or phenomenon in the systems created by them [4]. Here lies the main contradiction of professional training: mastering professional activity should be provided within the frames and by means of qualitatively different learning activity. They possess the same psychological structure, but their content materials are different.

Students' obtaining learning information or forming of the behavioral skills system within the countless number of learning subjects does not guarantee at all their mastering a wholesome professional activity. As a result, to become competent a university graduate has to pass a long professional-subject and social adaptation, which in some cases may take as long as several years. To become theoretically and practically competent a student has to make in his/her consciousness the transition from information to thought, and from thought to action. Only in this case information does become meaningful knowledge. In other words, for knowledge to become professional one, information should be assimilated by the student in the context of his/her practical activity and deed, his/her personal practical activity and behavior.

In the process of learning it is necessary to create pedagogic conditions for dynamic movement of a student from learning activity to practical one, transformation of the first into the second with the corresponding change of needs and motives, actions (deeds), means, the subject, and the results. For this in the process of learning there should be quite consistently modelled the content specialists' professional activity from the perspectives of its subject-and-technological (subject context) and social components (social context).

A context is a system of a person's inner and outer conditions of behavior and activity, which influences perception, understanding and transformation of certain information by an individual which gives content and meaning both to the whole situation and its components. Accordingly, the inner context is made up of a person's individual psychological traits, knowledge and experience, while the outer context is subject, sociocultural, time-spatial, and other characteristics of the situation within which the person acts. So, subjects and phenomena are not given to a person by themselves, but are obtained within certain subject and social contexts [4].

The context learning theory gives an answer to the question of how to overcome the contradiction between the content, forms, and conditions of a student's learning activity and the assimilated wholesome activity of a specialist. Context learning in comparison with other kinds of professional training to the greatest extent ensures transformation of a student's learning activity into a specialist's professional activity.

The main principles of context learning are the following:

- pedagogic support of a student's personal involvement in learning activity;
- consistent modelling of the wholesome content, forms and conditions of specialists' professional activity in students' learning activity;
- ensuring problem-orientating of the learning content and of the process of its expansion in the educational process;
- relevance of forms of organization of students' learning activity to the goals and content of education;
- the leading role of combined activity, interpersonal interaction, and dialogical communication between the subjects of the educational process (a lecturer and a student, and between students themselves);
- pedagogically justified combination of modern and traditional pedagogic technologies;
- the unity of teaching and education of personality of a professional [4, p.57].

Pedagogic technologies in context learning are projected on the grounds of the aforementioned principles, goals of teaching, content of the program material, conditions of the learning process, contingent of trainees, the directions of their professional training, and individual traits of the teacher. Development and realization of the complex of specific technologies in context learning based on its main principles is the sphere of a teacher's pedagogic creativity.

As the material for such a complex both all the known forms and methods of teaching – innovative, programmed, traditional, etc. and those created by the developers themselves may serve. In the context teaching there can be used any forms, methods, and teaching procedures. It is only important to keep to the aforementioned principles, first of all that of relevance of forms of organization of students' learning activity to the goals and content of education.

According to this theory, the assimilation of the content of social experience is maintained not by means of passing the information of it to a person, but in the process of a hu-

man's personal activity directed at objects and phenomena of the environment created by the development of human culture. From this perspective the aim of a student is not acquisition of knowledge, skills, and abilities (they are necessary but they alone are not enough), but mastering a professional's wholesome professional activity which includes the needs, motives, activity aims, operations, necessary means for reaching the goal, the results. Knowledge in this activity comprises the orientation basis of forming students' readiness for future professional activity.

Conclusions. Thus, the formation of future specialists' readiness for professional activity supposes their professional and personality development as an integral creative process of personal formation as a result of which there form motivational, cognitive, value, and activity aspects of a specialist's personality. At the same time there are changes in their interests, aims and attitudes, stimuli and motives, skills and habits, knowledge and abilities, wishes and desires, social and moral traits. To some extent their consciousness and self-consciousness are changed as well. This leads to changes in the personality structure which acquires quite a new content. This is a long-termed and multifaceted process which demands for a developed methodology of improvements in the organization of the learning process at higher education establishments. These demands are met by the context teaching which ensures the transition, transformation from one type of activity (cognitive) to another one (professional) with the corresponding changes of needs, motives, aims, actions, means, objects, and results.

Bibliography: 1. *Ananiev B.G.* The human as the object of cognition / B.G. Ananiev. – S.Pb.: "Peter" PH, 2001. – 288 p. 2. *Ananiev B.G.* On the problems of modern human knowledge / B.G. Ananiev. 2nd ed. – S.Pb.: "Peter" PH, 2001. – 263 p. 3. *Bekh I.D.* Formation of a professional in modern social conditions / I.D. Bekh // Theory and practice of social systems management. – Kh.: NTU "KhPI", 2008. – No 2. – pp. 109–115. 4. *Verbitsky A.A.* New education paradigm and context teaching / A.A. Verbitsky. – M., 1999. – 75 p. 5. *Zazyun I.A.* Pedagogy of kindness: ideas and reality: workbook. K., 2000. – 350 p. 6. *Leontiev A.N.* Activity. Consciousness. Personality. / A.N. Leontiev. – M., "Politizdat" PH, 1975, 304 p. 7. *Romanovsky A.G.* Pedagogy of success / A.G. Romanovsky, V.Ye. Mikhailichenko, L.N. Gren – Kh. NTU "KhPI", 2012. – 372 p. 8. *Shadrikov V.D.* Psychology of activity and abilities of man / V.D. Shadrikov. – M.: Logos PH, 1996. – 460 p. 9. *Shiyanov Ye.N.* Development of personality in learning. Workbook. Text / Ye.N. Shiyanov, I.B. Kotova. M.: Academy PH, 1999. – 288 p. 10. *Yadov V.A.* Social identity / V.A. Yadov – M., 1993. – 150 p.

УДК 37015.3(075)

О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І РОЛЬ КОНТЕКСТНОГО НАВЧАННЯ В ЇЇ ФОРМУВАННІ

У статті розглянуто проблему готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності та її актуальність у сучасних умовах. У працях вчених готовність до діяльності визначається як цілісне психологічне явище, в якому інтегруються знання, вміння особистості щодо виконання ними конкретного виду діяльності. Показано необхідність єдності професійного й особистісного розвитку студентів під час навчання у ВНЗ. Розглянуто теорію і практику управління соціальними системами 3 '2015

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

дагогічні умови, необхідні для динамічного руху студента від навчальної до професійної діяльності, трансформації першої у другу з відповідною зміною потреб і мотивів, цілей, дій, засобів, предмета і результатів. Для цього досить послідовно моделювати у навчальному процесі зміст професійної діяльності спеціалістів з боку його предметно-технологічних (предметний контекст) і соціальних твірних (соціальний контекст). Цим вимогам відповідає контекстне навчання, що забезпечує перехід, трансформацію одного типу діяльності (пізнавальної) до іншої (професійної).

Ключові слова: готовність, майбутній спеціаліст, професійно-особистісний розвиток, педагогічні умови, діяльність.

УДК 37015.3(075)

А.Г. Романовский, В.Е. Михайличенко

ГОТОВНОСТЬ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И РОЛЬ КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ЕЕ ФОРМИРОВАНИИ

В статье рассмотрена проблема готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности и ее актуальность в современных условиях. В трудах ученых готовность к деятельности определяется как целостное психологическое явление, в котором интегрируются знания, умения и качества личности относительно выполнения ими конкретного вида деятельности. Показана необходимость единства профессионального и личностного развития студентов во время обучения в вузе. Рассмотрены педагогические условия, необходимые для динамического движения студентов от учебной до профессиональной деятельности, трансформации первой во вторую с соответствующей сменой потребностей и мотивов, целей, действий, способов, предмета и результатов. Для этого достаточно последовательно моделировать в учебном процессе содержание профессиональной деятельности специалистов со стороны его предметно-технологических (предметный контекст) и социальных образующих (социальный контекст). Этим требованиям отвечает контекстное обучение, которое обеспечивает переход, трансформацию одного типа деятельности (познавательной) в другую (профессиональную).

Ключевые слова: готовность, будущий специалист, профессионально-личностное развитие, педагогические условия, деятельность.

Стаття надійшла до редакційної колегії 14.09.2015

Ю.Г. Чебакова

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА В ЕФЕКТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПРОФЕСІОНАЛІВ

Статтю присвячено проблемі формування власного стилю педагога та його впливу на ефективність підготовки майбутніх фахівців. Розкрито авторитет викладача як інтегральну характеристику його професійного, педагогічного й особистісного становища у колективі. Виокремлено основні компоненти діяльності викладача (конструктивний, організаційний, комунікативний, рефлексивний), а також його індивідуальна акмеологічна модель (власний стиль роботи, імідж, педагогічна культура, професійне кредо, стратегія діяльності), розкрито складники педагогічного стилю: зовнішній (манера одягатися, розмовляти), внутрішній (загальна система цінностей у поведінці, педагогічна майстерність, творчість, канали самореалізації та педагогічного впливу на студентську молодь); показано індивідуальний стиль педагогічної діяльності, який формується безпосередньо під час роботи. Визначено завдання, які вирішує педагог у процесі стимулювання самовиховання студентів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, цілеспрямованість, методичне уміння, авторитет викладача, професійна культура, стиль роботи, імідж, компоненти діяльності, акмеологічна модель, самовиховання.

Постановка проблеми. Модернізація сучасної системи освіти потребує розв'язання багатьох проблем, серед яких важливе місце належить проблемі підвищення інтелектуального потенціалу нації, виховання громадян-особистостей, які спроможні брати активну участь у будівництві сучасної України. Одним із визначальних чинників, спроможних забезпечити ефективність професійної підготовки спеціаліста в умовах особистісно орієнтованого підходу, є особистість педагога. Його ставлення до роботи, оточення, високий професіоналізм, ерудиція, самодисципліна, здатності до самореалізації і самовдосконалення, прагнення до творчості сприяють формуванню подібних якостей і у студентському середовищі. Викладач, ефективно реалізуючи свої професійні якості, сам отримує стимул для розвитку власних пізнавальних і професійних можливостей.

Аналіз досліджень. Сьогодні ми маємо велику кількість наукових праць, присвячених проблемі особистості викладача і його ролі у навчально-виховному процесі. Науковці у своїх роботах приділяють велику увагу особистості педагога, його вмінню не тільки дати необхідні знання студентам, а й стимулювати їх до самоосвіти, саморозвитку і самовдосконалення, розвиваючи їхні особистісні якості (І.А. Зязюн, І.Д. Бех, Г.П. Васянович, Т.В. Нікішина, О.Г. Романовський). Завдання педагога – глибоко осмислити й оцінити нові обставини, гнучко й адекватно реагувати на зміни освітніх парадигм, що фіксують перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуально-творчих. Так, П. Блонський вбачав завдання вчителя в тому, щоб “не так дати освіту і виховання, як розвинути здібності до самоосвіти і самовиховання”. “Ми повинні..., – писав він, – виховувати людину, здатну створювати власне життя, здібну до самовизначення. Виховуватися – означає самовизначатися, і виховання майбутнього творця нового людського життя є лише раціональна організація самовиховання його” [10, с. 236].

Тому правильно поставлене виховання є не чим іншим, як умілим внутрішнім стимулюванням активності особистості, спонуканням її до власного розвитку і вдосконалення.

© Ю.Г. Чебакова, 2015

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Таким чином, викладач вищого навчального закладу не тільки організовує і стимулює роботу студентів, залучає їх до науково-дослідницької діяльності, а й формує у них морально-етичні й естетичні якості. Причому відбувається взаємодія і співробітництво викладача і студентів у сфері їхньої сумісної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Авторитет викладача – інтегральна характеристика його професійного, педагогічного й особистісного становища у колективі. Він формується при достатньо високому рівні розвитку трьох типів педагогічних вмінь: “предметних” (наукові знання); комунікативних (знання про своїх учнів і колег); “гностичних” (знання самого себе й уміння корегувати свою поведінку).

О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, З.О. Черваньова підкреслюють, що в університетському середовищі високо цінують такі якості викладача, як наукова ерудиція, цілеспрямованість, методичне уміння, загальна і професійна культура і педагогічна майстерність, його естетичні принципи і переконання, чесність, порядність, принциповість і доброзичливість [11, с. 6].

А під педагогічною майстерністю Г. Васянович розуміє “характеристику високого рівня педагогічної діяльності” і стверджує, що “критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі його ознаки діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер результативність, демократичність, творчість (оригінальність). Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особисті риси і якості” [1, с.84].

Дослідники у царині педагогічної психології Н.В. Кузьміна, М.К. Тутушкіна виокремили основні компоненти діяльності викладача:

1. Конструктивна діяльність (пов’язана з відбором, умінням будувати навчально-виховний матеріал і проектувати розвиток індивідуальності учня).

2. Організаційна діяльність, до складу якої входить: своя поведінка (педагогічні дії в реальних умовах дійсності) на заняттях і поза ними; зворотній зв’язок з учнями (думка, знання, інтерес) і діяльності учнів, їх дій і вчинків.

3. Комунікативна діяльність – сумісна діяльність педагога і учня, побудова міжособистісної взаємодії і відносин у процесі педагогічної діяльності, процес педагогічного спілкування.

4. Рефлексивна діяльність – уміння педагога аналізувати й адекватно оцінювати свою педагогічну діяльність, розвивати самосвідомість, що виявляється у самопізнанні, самооцінці і саморегульованій поведінці; прагнення до особистісного зростання, самовираженню і саморегуляції.

Все своє свідоме життя викладач прагне до вершини педагогічної майстерності, до свого “акме”. Акмеологія – наука про закономірності, умови, фактори та стимули, що сприяють чи запобігають самореалізації творчих потенціалів зрілих людей у процесі саморуху до вершин професіоналізму та продуктивності; галузь наукового знання, комплекс наукових дисциплін, об’єктом вивчення яких є людина в динаміці само актуалізації її творчого потенціалу, саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення в різних життєвих сферах, у тому числі, в освіті, самостійній професійній діяльності, системі підвищення кваліфікації. Науковці виокремлюють поняття “акмеологічність” – ознака вершинності у результаті творчого потенціалу соціального суб’єкта.

Структура акмеологічної моделі педагога представляє у сучасній науці набір таких складових: *компетентність* (психолого-педагогічні й соціальні знання, теоретико-практичні й методичні знання, педагогічні вміння, педагогічні здібності), *особиста оріє-*

нтація (самореалізація в контексті акмеологічної моделі “Я – концепція” в динаміці від “Я – реальний” до “Я – перспективний (ідеальний)”), *морально-духовна культура* (моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини), акмеологічна професійна позиція педагога.

Проте це надто загальна модель. Сучасний вчитель може мати *індивідуальну акмеологічну модель*, бо складається така модель із власного стилю роботи, іміджу, педагогічної культури, кредо, тактики і стратегії діяльності, що дає узагальнений досвід, підвищення кваліфікаційного рівня (самоактуалізація, самовдосконалення, самовизначення).

Зупинімося на складниках акмеологічної моделі:

власний стиль роботи – взаємодія між суб’єктами освітньо-виховної діяльності, віддзеркалення професійної “Я – концепції” [2, с.6-9];

імідж – уявлення про людину, що створюються на ґрунті її зовнішності, звичок, манері розмовляти, менталітету, вчинків [4, с.9];

педагогічна культура – “сутнісна характеристика особистості і діяльності педагога, це система педагогічних цінностей, способів діяльності і професійної поведінки вчителя” [7, с.152];

професійне кредо – переконання, погляди педагога;

стратегія діяльності – уявлення про хід професійної діяльності, “вибір особистістю способу життя, що відповідає його типу; має розв’язувати протиріччя між активністю, домаганнями, Я – концепцією особистості, умовами і обставинами життя” [3, с.11].

Наявність роботи особистості над складниками акмеологічної моделі засвідчує рівень творчого самовираження особистості педагога.

Власний стиль роботи є візитною карткою фахівця, хоча “цілісного уявлення про даний феномен як педагогічного явища на сьогодні, на жаль, доки ще не склалося” [12, с.60].

У сучасній науковій думці “стиль” розглядають як “пріоритетну мету профорієнтаційної освіти та критерій її ефективності; фактор, що впливає на результативність педагогічної та навчальної діяльності; умову, що сприяє персоналізації особистісної індивідуальності вчителя...” [12, с.66].

До складників педагогічного стилю належать:

- зовнішній стиль (манера одягатися, розмовляти);
- внутрішній стиль (загальна система цінностей у поведінці, педагогічна майстерність, творчість, канали самореалізації та педагогічного впливу на учнів).

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності формується безпосередньо у процесі роботи: “індивідуальність вчителя визначає систему його роботи, її оригінальність та ефективність, мотивацію, власну концепцію діяльності, особливий підхід до вирішення педагогічних задач, неповторну манеру спілкування. Стиль діяльності при цьому виконує сенсоутворювальну та системоутворювальну функції” [12, с.61] і визначає стан взаємодії та специфіку ставлення носія до інших людей, до виконання діяльності, до результату діяльності, до сприйняття себе і своєї діяльності [5, с.187]. Стиль утворюється через певну мотивацію – “залишатися самим собою, робити все більш гармонійною свою індивідуальність” [12, с.61], працювати на особистий успіх, відповідати сучасності, проте не забувати про одвічні людські цінності; прагнути до результату, відкритості людських взаємин, гармонії людського існування та творчого самовираження.

Завдання викладачів полягає в цілеспрямованому виявленні і розвитку потенційних можливостей і здібностей студентів при оволодінні ними знань, умінь і навичок використання інформації. У процесі стимулювання самовиховання студентів педагог вирішує такі завдання:

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

- сприяє самопізнанню, формуванню у студентів адекватної самооцінки;
- сприяє залученню студентів до різноманітних видів діяльності і соціальних взаємин, і тим самим оволодінню ними системою соціальних ролей;
- допомагає певним чином організувати їх життєдіяльність, відбирає з навколишніх умов необхідний матеріал;
- здійснює відбір, модифікацію і включення до навчально-виховного процесу педагогічно доцільних засобів і стимулів професійного самовиховання;
- створює умови для саморозвитку студентів [10, с.144].

Висновки. Таким чином, авторитет викладача формується при достатньо високому рівні розвитку трьох типів педагогічних вмінь: “предметних”, комунікативних, “гнос-тичних”. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності формується безпосередньо у процесі роботи. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значущі особисті риси і якості Викладач, ефективно реалізуючи свої професійні якості, сприяючи ефективній підготовці майбутніх професіоналів, підвищує свій соціальний статус, самостверджується як особистість і професіонал, отримує стимул для розвитку власних пізнавальних і професійних можливостей.

Список літератури: 1. *Васянович Г.П.* Педагогіка вищої школи: Навчально-методичний посібник. – Львів: Ліга-Прес, 2000. – 100 с. 2. *Данилова Г.* Акмеологічна модель педагога в ХХІ столітті / Г. Данилова // *Рідна школа*. – 2003. – № 6. – С. 6–9. 3. *Деркач А.А.* Акмеологические основы развития профессионализма / Деркач А.А. – М.: Изд-во Московского псих.-соц. института; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2004. – 752 с. 4. *Калюжный А.А.* Психология формирования имиджа учителя / А.А. Калюжный. – ВЛАДОС, 2004. – 222 с. 5. *Колесникова И.А.* Педагогическая праксеология: учеб. пособие для студ. высших пед. уч. завед. / И.А. Колесникова, Е.В. Титова. – М.: Академия, 2005. – 256 с. 6. *Кузьмина (Головко-Гаршина) Н.В.* Акмеологическая теория повышения качества педагогики специалистов образования / Кузьмина (Головко-Гаршина) Н.В. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.). 8. *Нечепоренко Л.С.* Педагогічна майстерність. Монографія. Харків: ХНУ, 2009. – с. 189. 9. *Нікішина Т.В.* Творче самовираження вчителя української мови та літератури. – Харків: Вид. група “Основа”, 2009. – 175, [1] с. – [Б-ка журн. “Вивчаємо українську мову та літературу”; Вип.1 (62)]. 10. *Романовський О.Г., Михайличенко В.С., Грень Л.М.* Педагогіка успіху: Підручник. – НТУ “ХПІ”, 2011. – 375 с. 11. Зміст і сутність педагогічної діяльності [Текст] : навч. посібник / О. Г. Романовський [та ін.] ; Нац. техн. ун-т “Харківський політехнічний ін-т”. - Харків : НТУ “ХПІ”, 2007. – 228 с. 12. *Торохова А.В.* Індивідуальний стиль учителя / А.В. Торохова // *Педагогіка*. – 2003. – № 6. – С. 59–66.

Bibliography (transliterated): 1. *Vasjanovich G.P.* Pedagogika vishhoi shkoli: Navchal'no-metodichnij posibnik. – L'viv: Liga-Pres, 2000. – 100 s. 2. *Danilova G.* Akmeologichna model' pedagoga v NHI stolitti / G. Danilova // *Ridna shkola*. – 2003. – № 6. – S. 6–9. 3. *Derkach A.A.* Akmeologicheskie osnovy razvitija professionalizma / Derkach A.A. – M.: Izd-vo Moskovskogo psih.-soc. instituta; Voronezh: NPO “MODJeK”, 2004. – 752 s. 4. *Kaljuzhnyj A.A.* Psihologija formirovanija imidzha uchitelja / A.A. Kaljuzhnyj. – VLADOS, 2004. – 222 s. 5. *Kolesnikova I.A.* Pedagogicheskaja prakseologija: ucheb. posobie dlja stud. vysshih ped. uch. zaved. / I.A. Kolesnikova, E.V. Titova. – M.: Akademija, 2005. – 256 s. 6. *Kuz'mina (Golovko-Garshina) N.V.* Akmeologicheskaja teorija povyshenija kachestva pedagogiki specialistov obrazovanija / Kuz'mina (Golovko-Garshina) N.V. – M.: Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov, 2001. – 144 s.). 8. *Necheporenko L.S.* Pedagogichna majsternist'. Monografija. Harkiv: HNU, 2009. – s. 189. 9. *Nikishina T.V.* Tvorche

samovirazhennja vchitelja ukraïns'koï movi ta literaturi. – H: Vid. grupa “Osnova”, 2009. – 175, [1] s. – [B-ka zhurn. “Vivchaemo ukraïns'ku movu ta literaturu”; Vip.1 (62)]. 10. Romanovs'kij O.G., Mihajlichenko V.Є., Gren' L.M. Pedagogika uspihu: Pidruchnik. – NTU “HPI”, 2011. – 375 s. 11. Zmist i sutnist' pedagogichnoï dijal'nosti [Tekst] : navch. posibnik / O.G. Romanovs'kij [ta in.] ; Nac. tehn. un-t “Harkivs'kij politehničnij in-t”. - Harkiv : NTU “HPI”, 2007. – 228 s. 12. Torohova A.V. Individual'nyj stil' uchitelja / A.V. Torohova // Pedagogika. – 2003. – № 6. – S. 59–66.

УДК 37015

Ю.Г. Чебакова

РОЛЬ ЛИЧНОСТИ ПЕДАГОГА В ЭФФЕКТИВНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПРОФЕССИОНАЛОВ

Статья посвящена проблеме формирования собственного стиля педагога и его влияния на эффективность подготовки будущих специалистов. Раскрыт авторитет преподавателя как интегральная характеристика его профессионального, педагогического и личного положения в коллективе. Выделены основные компоненты деятельности преподавателя (конструктивный, организационный, коммуникативный, рефлексивный), а также его индивидуальная акмеологическая модель (собственный стиль работы, имидж, педагогическая культура, профессиональное кредо, стратегия деятельности), раскрыты составляющие педагогического стиля: внешний стиль (манера одеваться, разговаривать); внутренний стиль (общая система ценностей в поведении, педагогическое мастерство, творчество, каналы самореализации и педагогического влияния); показан индивидуальный стиль педагогической деятельности, который формируется непосредственно в процессе работы. Определены задачи, которые решает педагог в процессе стимулирования самовоспитания студентов.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, целенаправленность, методическое умение, авторитет преподавателя, профессиональная культура, стиль работы, имидж, компоненты деятельности, акмеологическая модель, самовоспитание.

UDC 37015

Yu. Chebakova

THE ROLE OF PEDAGOGUE'S PERSONALITY IN THE EFFICIENT TRAINING OF FUTURE PROFESSIONALS

The article is devoted to the problem of a teacher's own style formation and its influencing the effectiveness of future specialists training. The article discloses the authority of a teacher as the integral characteristic of their professional, pedagogic, and personal position in the collective. There have been distinguished the main components of a teacher's activity (constructive, organizational, communicative, reflexive), as well as their individual acmeologic model (one's own style of work, image, professional credo, strategy of activity), as well as the components of pedagogic style: outer style (the manner of clothing, talking); inner style (general system of values in behavior, pedagogic skills, creativity, the channels of self-realizing and of pedagogic influence); there has been shown the individual style of pedagogic activity which is formed immediately in the work process. There are defined the tasks solved by a teacher in the process stimulating students' self-education.

Keywords: pedagogic skills, commitment, methodological skill, teacher's authority, professional culture, style of work, image, activity components, acmeologic model, self-education.

Стаття надійшла до редакційної колегії 14.09.2015

В.С. Ковальська

ДОСЛІДНИЦЬКА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті наведено результати наукової роботи щодо визначення поняття дослідницької культури майбутнього інженера-педагога, її функцій та структурних компонентів. Визначено поняття “культура”, “культура особистості”, “професійна культура”, “дослідницька культура фахівця”, “дослідницька культура майбутнього інженера-педагога” та встановлено співвідношення обсягів цих понять. Виокремлено структурні компоненти дослідницької культури майбутнього інженера-педагога, а саме: мотиваційно-ціннісний (усвідомлення студентами мети і завдань дослідницької культури, професійних мотивів, ціннісних орієнтацій), когнітивний (система предметних знань (інженерних та педагогічних) та знань щодо організації та здійснення інженерних та педагогічних досліджень), діяльнісний (сукупність аналітичних, прогностичних, інформаційних, організаційних та комунікативних умінь і навичок реалізації інженерних й педагогічних досліджень), рефлексивно-оцінний (рефлексія, самооцінка, прогнозування власного розвитку). Встановлено функції дослідницької культури майбутнього інженера-педагога, серед яких виокремлено креативну, імперативну, адаптивну, розвивальну, та таку, що модулює і формує.

Ключові слова: професійна освіта, дослідницька культура, інженери-педагоги, функції, структурні компоненти.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства, для якого характерні глобалізація, інформатизація, технологізація освіти та інтеграція науки в усі сфери освітньої та виробничої діяльності, обумовлює розширення вимог до сучасного інженера-педагога. Головною метою процесу освіти сьогодення є підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних оперативно вирішувати нові завдання, порівнювати, аналізувати, узагальнювати та знаходити ефективні рішення, втілювати творчу думку в кінцевий продукт діяльності, спроможних орієнтуватися в потоці інформації, яка постійно змінюється, проводити дослідження в різних галузях знань. Отже, спектр завдань, які повинні виконувати майбутні інженери-педагоги у професійній діяльності, розширюється і потребує не тільки їхньої ґрунтовної теоретичної та практичної підготовки, але й умінь творчо підходити до розв’язання різних проблем, умінь їх критично аналізувати та вирішувати в нестандартних ситуаціях, виявляти причинно-наслідкові зв’язки й прогнозувати події та явища, реалізувати об’єктивні, достовірні наукові дослідження на засадах наукової етики, толерантності та гуманізму. В цих умовах набувають актуальності питання сформованості дослідницької культури у майбутніх інженерів-педагогів, особливо в контексті гуманізації вищої професійної освіти. Разом з тим проведений аналіз літературних джерел показав недостатній рівень розроблення науковцями цього питання, що і спонукало нас на проведення дослідження феномену дослідницької культури майбутнього інженера-педагога.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях вченими значна увага приділяється формуванню культури майбутнього спеціаліста у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі. При цьому розглядаються такі різноманітні модифікації культури: професійна (О. Анісімов, В. Бенін, Є. Бондаревська, В. Гриньова, Н. Крилова, І. Михайліченко, Н. Ничкало, М. Пічкур,

© В.С. Ковальська, 2015

В. Радул, Т. Сидоренко, С. Сисоєва, М. Скрипник, Л. Соколова, Т. Ткаченко, Т. Федірчик); інтелектуальна (І. Захарова, А. Салієв, Г. Шевченко, В. Ястребова); інформаційна (С. Антонова, В. Виноградова, О. Ільків, М. Коляда, Л. Скворцова, В. Судина, С. Федорів, С. Христочевський) тощо.

Достатньою мірою розкрито питання організації дослідницької діяльності студентів (Л. Авдєєва, Н. Амеліна, В. Вергасов, І. Грушко, Л. Квіткіна, В. Крутов). Проблема активізації дослідницької діяльності студентів, її роль у професійній підготовці майбутніх фахівців вирішувалася педагогами-дидактами Д. Вількєєвим, М. Даніловим, Б. Єсиповим, І. Лернером, П. Підкасистим. Процес формування дослідницьких умінь студентів аналізувався в працях О. Абдулліної, Т. Єрофєєвої, П. Кузьміної, О. Мітрош, В. Сластьоніна, В. Ядешко, П. Яковлевої. Проблеми підготовки студентів до дослідницької діяльності в педагогічних установах вивчали Т. Вішнякова, М. Гурьянова, Л. Козлова, П. Матолигіна, П. Меньшикова, О. Мітрош. Окремим напрямком професійно-педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів присвячені наукові розробки В. Безрукової, Н. Брюханової, Е. Зеєра, О. Коваленко, М. Лазарева, Т. Лазаревої, Л. Штефан. Проте феномен дослідницької культури майбутніх інженерів-педагогів на сучасному етапі розвитку педагогічної науки у контексті гуманізації вищої професійної освіти ще є недостатньо вивченим.

Метою даної роботи є визначення сутності дослідницької культури майбутнього інженера-педагога та її структурних компонентів.

Основний зміст. Визначенню поняття “дослідницька культура майбутнього інженера-педагога” передувало проведення аналізу понять “культура”, “професійна культура”.

У загальноживаному значенні культура - це певний рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини в типах і формах організації життя та діяльності людей у їхніх взаємостосунках, а також у створених нею матеріальних і духовних цінностях [1]. Саме культура є мірилом розвитку людини, оскільки віддзеркалює не тільки обсяг засвоєних цінностей громадської діяльності, але й сам спосіб, у який людина залучається до таких цінностей. У праці А. Кребера та К. Клакхона, що зібрали 180 визначень поняття культури, розрізняються 6 їх типів: описовий (класичні етнологічні визначення), історичний (визначення, що спираються на чинник традиції як механізму передачі культурної спадщини), нормативний. (визначення, які акцентують підпорядкування людей нормам, цінностям і моделям поведінки), психологічний (визначення, що акцентують увагу на психічних механізмах формування культури, на навчанні і наслідуванні при засвоєнні культури), структурний (визначення, які акцентують увагу на структуру тієї чи іншої конкретної культури і, відповідно, її засадничими елементами і їх внутрішніми зв'язками), генетичний (визначення, що акцентують увагу на походженні культури) [2]. Такі погляди на феномен культури свідчать про його багатозначність, складність та багатомірність, але ми розглядаємо його в контексті культури окремої особистості, яка є результатом загального впливу цілісної системи культури на конкретну особистість, що самоусвідомлює ціннісний зміст, засоби й стиль власної життєдіяльності. З огляду на це, нам імпонує думка О. Газман, який називає культуру особистості базовою і визначає її як необхідний мінімум загальних здібностей людини, її ціннісні уявлення і якості, без яких стає неможливим увесь процес соціалізації та розвиток генетичних задатків особистості [3, с. 6-7]. Для нашого дослідження вагомим є висновок ученого, що культура особистості – це інтегрований комплекс характеристик особистості, які забезпечують гармонійне співісну-

вання і духовний розвиток її у суспільстві.

Науковці зазначають стільки видів культур, скільки існує видів людської діяльності, провідне значення серед яких має саме професійна діяльність. Це і обумовлює підвищений інтерес учених до проблеми визначення сутності професійної культури фахівця та умов її формування у навчальному процесі. Деякі дослідники визначають поняття “професійна культура” в узагальненому вигляді. Так, В. Ільїн визначає професійну культуру як важливий показник соціальної зрілості, міру прояву загальної культури особистості в її професійній діяльності. В. Гриньова стверджує, що професійна культура, відображуючи суперечливий, діалектичний характер людської діяльності, вказує на рівень оволодіння професією. В. Сластьонін, І. Ісаєв та Е. Шиянов розуміють професійну культуру як певну ступень оволодіння членами професійної групи прийомами і засобами розв’язання спеціальних професійних завдань на підставі сформованості духовної культури особистості. Водночас, професійна культура пов’язана і діалектично з усіма елементами особистісної культури фахівця: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо, оскільки є інтегральним показником інших видів культур і в той же час містить їх. С. Єлканов, характеризуючи професійну культуру, називає такі її ознаки: гармонічний розумовий, моральний та естетичний розвиток, широкий науковий і художньо-естетичний кругозір, здатність легко і природно входити в творчий стан, уміння аналізувати власні емоційні, вольові процеси. Професійна культура розглядається як культура матеріальна та духовна, культура розумової праці, спілкування, мислення, професійної самоосвіти, реалізації наукових досліджень, антропологічна культура тощо.

С. Черкашина розглядає феномен професійної культури як інтегральну якість особистості фахівця, умову та передумову ефективної професійної діяльності, узагальнений показник професійної компетентності фахівця і мету професійного самовдосконалення. Одним із способів передавання та формування професійної культури є професійна підготовка. Проте вона притаманна багатьом фахівцям. Але цього не можна сказати про професійну культуру, тому що нею володіють далеко не всі. Відповідна підготовка буде ефективною, якщо вона орієнтуватиме не на формування абстрактного фахівця з набором визначених професійних якостей, а на становлення цілісної особистості – професіонала, що володіє всіма аспектами, різними елементами професійної культури. Отже, професійна культура розглядається вченими як система якостей, що забезпечує рівень трудової та професійної діяльності, поєднується з професійними знаннями, вміннями, навичками, творчими здібностями і вміннями, ураховує особистісний розвиток, що відображає рівень готовності до виконання професійних обов’язків. Саме формування професійної культури майбутніх фахівців передбачає реформування змісту освіти на засадах гуманізації, гуманітаризації та збереження надбань національної і світової культури.

Таким чином, аналіз авторських визначень поняття “професійна культура” дозволив виокремити такі його контексти:

- духовний, який пов’язаний із загальнокультурним становленням особистості фахівця, його відношенням до діяльності;
- професійний, який регламентує здатність фахівця виконувати професійні обов’язки;
- особистісний, який дозволяє індивідуальності розкрити власний творчий потенціал і розвивати почуття власної гідності.

На основі розгляду цього утворення з урахуванням поняття “загальна культура”, структури культурної та професійної діяльності визначено, що професійна культура є інтегральним утворенням у професійній структурі особистості, показником сформованості різних видів особистісної та фахової культури, сукупності цінностей, відношенням до професійної діяльності та її результатам. Вона має складну структуру, утворюється у взаємодії її складників, одним із елементів якої є дослідницька культура фахівця.

Дослідницька культура як суспільне явище і як особистісне утворення формується і розвивається завдяки дослідницькій діяльності в певній сфері пізнання та є виразом двох аспектів цього процесу – людського і технологічного. Людський аспект є відображенням у свідомості людини норм і способів дослідницької діяльності, що приводять до бажаного результату відповідно до визнаних у суспільстві цінностей. Технологічний аспект характеризується сукупністю вимог до визначення методології, форм і методів дослідження, способів отримання і перевірки результатів, особливості якої обумовлюються сферою пізнання. Це передбачає реалізацію фахівцем аналізу, порівняння, синтезу на основі об’єктивності оцінок, принциповості, відповідальності, свободи вибору у прийнятті обґрунтованих рішень про стан досліджуваного об’єкта.

М. Труфкіна репрезентує дослідницьку культуру фахівця як особистісне явище, тобто складну, динамічну якість особистості, що характеризує готовність фахівця до вирішення професійних проблем засобами наукового пізнання. Дослідницька культура як особистісне утворення забезпечує включення людини в дослідницьку діяльність і є тією частиною культури людини, що надає їй можливості отримати нове знання, тобто додати свій внесок до суспільної культури, стати її творцем.

Реалізація дослідницької культури обумовлюється особливостями професійної діяльності фахівців. Отже, за умовами нашого дослідження дослідницька культура майбутнього інженера-педагога об’єктивується саме інженерно-педагогічною діяльністю, тим самим передбачає виробництво нових інженерних і педагогічних знань на основі цілеспрямованого пізнання предметів і об’єктів інженерної й педагогічної діяльності. За цих умов володіння дослідницькою культурою майбутніми інженерами-педагогами набуває значущості, оскільки “як ніхто не може дати іншому того, що не має сам, так не може розвивати, виховувати і навчати той, хто сам не розвинений, не вихований, не освічений” (А. Дістервег). У навчально-виховному процесі освітнього закладу головним засобом передачі культури, духовних цінностей є індивідуальність викладача як носія культури і суб’єкта міжособистісних стосунків з особистістю студента.

На основі аналізу наукової літератури щодо проблеми формування загальної, професійної культури та їхніх модифікацій встановлено співвідношення обсягів таких базових понять нашого дослідження, як “культура особистості”, “професійна культура”, “дослідницька культура фахівця”, “дослідницька культура інженера-педагога”, що наведено на рис. 1.

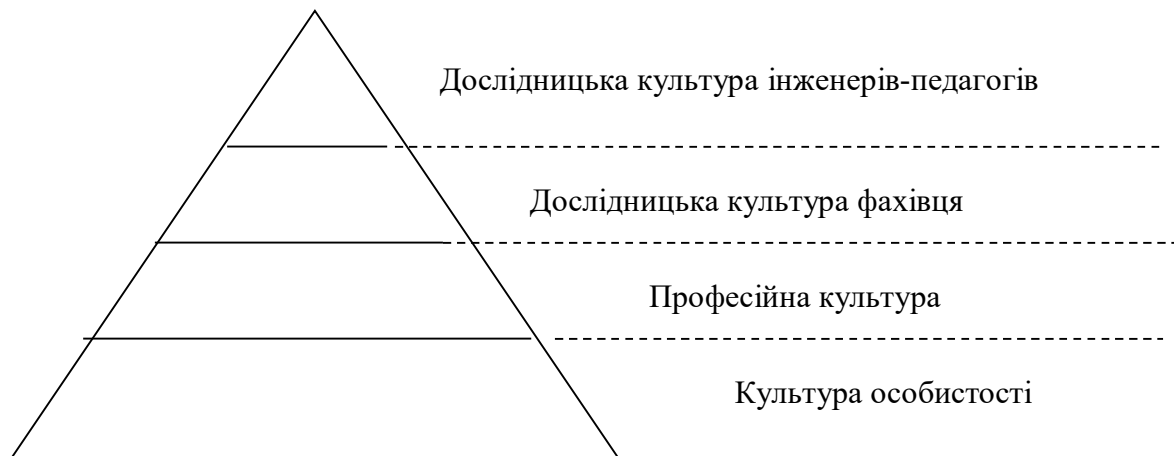

Рис. 1. Співвідношення обсягів базових понять дослідження

Як наведено на рис. 1, фундаментальним поняттям є термін “культура особистості”, що визначена як інтегрований комплекс характеристик, що забезпечують гармонійне співіснування і духовний розвиток людини у суспільстві. Одним із її різновидів є професійна культура, яка акумулює як риси культури особистості взагалі, так і специфічні характеристики, обумовлені професійною діяльністю фахівців (особистий зміст, відношення до досвіду, засоби і стиль власної професійної діяльності людини). На наступному рівні деталізації у структурі професійної культури виокремлено як складник дослідницьку культуру фахівця, яка синтезує характеристики вже описаних видів культур та притаманні цьому виду риси (цілеспрямоване пізнання предметів і об’єктів професійної діяльності на засадах об’єктивності, принциповості, відповідальності з метою здобуття нових знань про них). Дослідницька культура інженера-педагога як верхній рівень ієрархії понять реалізує всі представлені характеристики з конкретизацією предметів і об’єктів професійної діяльності до інженерних та педагогічних й позицій інженера-педагога як суб’єктів формування дослідницької культури у наступних поколіннях.

Проведена робота стала основою формулювання висновку, що дослідницька культура майбутнього інженера-педагога – це особистісне інтегральне утворення, яке забезпечує цілеспрямоване пізнання предметів і об’єктів інженерної й педагогічної діяльності на засадах об’єктивності, принциповості, відповідальності з метою отримання нових знань про них; позиціонує інженера-педагога як носія, творця та суб’єкта формування дослідницької культури у наступних поколіннях. Для конкретизації цього поняття в подальшому було здійснено аналіз його структурних та функціональних складників.

На основі аналізу літературних джерел визначено структурні компоненти дослідницької культури майбутніх інженерів-педагогів, серед яких виділені мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-оцінний компоненти (рис. 2). Мотиваційно-ціннісний компонент сприяє усвідомленню студентами мети і завдань дослідницької культури, професійних мотивів, ціннісних орієнтацій. Когнітивний компонент містить систему предметних знань (інженерних та педагогічних) та знань щодо організації та здійснення інженерних та педагогічних досліджень. Діяльнісний компонент містить сукупність аналітичних, прогностичних,

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ*

інформаційних, організаційних та комунікативних умінь і навичок реалізації інженерних й педагогічних досліджень. Рефлексивно-оцінний компонент поєднує у собі рефлексію, самооцінку, прогнозування власного розвитку, є сукупністю суб'єктивних оцінок, пов'язаних з певними методиками професійно-спрямованої дослідницької діяльності майбутніх інженерів-педагогів.

Рис. 2. Структурні компоненти дослідницької культури майбутніх інженерів-педагогів

Проведений аналіз першоджерел став основою визначення функцій дослідницької культури майбутнього інженера-педагога, серед яких виокремлено:

- креативну – полягає у визначенні шляхів і засобів розвитку і вдосконалення професійної діяльності;
- імперативну – визначення норм, стандартів, технології проведення інженерних й педагогічних досліджень;
- адаптивну – полягає у визначенні простору для самоствердження і самореалізації інженера-педагога як суб'єкта професійної діяльності;
- розвивальну – визначення шляхів і способів розвитку інженера-педагога як професіонала;
- таку, що моделює – передбачає особистий вплив інженера-педагога на дослідницьку культуру;
- таку, що формує – полягає у формуванні норм і цінностей дослідницької культури у наступних поколіннях.

Таким чином, за результатами дослідницької роботи поняття “дослідницька

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

культура майбутнього інженера-педагога” визначено як особистісне інтегральне утворення, яке забезпечує цілеспрямоване пізнання предметів і об’єктів інженерної й педагогічної діяльності на засадах об’єктивності, принциповості, відповідальності з метою отримання нових знань про них; поєднує структурні (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-оцінний) та функціональні (креативні, імперативні, адаптивні, розвивальні, такі, що моделюють і формують) складники, які позиціонують інженера-педагога як носія, творця та суб’єкта формування дослідницької культури у наступних поколіннях.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було визначено поняття “дослідницька культура майбутнього інженера-педагога”, його функції та структурні компоненти, серед яких виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-оцінний. У межах подальшого наукового дослідження планується здійснити моделювання процесу формування дослідницької культури у майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки.

Список літератури. 1. Философский энциклопедический словарь / [под ред. Б. М. Прокофьева]. – М.: БСЭ, 1997. – 300 с. 2. Проблема визначення культури// Матвеева, Людмила Леонідівна. Культурологія [Текст] : курс лекцій: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Л. Л. Матвеева. - К. : Либідь, 2005. - 512 с. 3. Газман О.С. Базовая культура личности: Теоретические и методические проблемы / О.С.Газман. – М., 1989. – 150 с.

Bibliography (transliterated): 1. Filocofckij jenciklopedicheckij clovap' / [pod ped. B. M. Ppokofoeva]. – M.: BCJe, 1997.– 300 c. 2. Problema viznachennja kul'turi// Matveeva, Ljudmila Leonidivna. Kul'turologija [Tekst] : kurs lekcij: Navch. posibnik dlja stud. vishhih navch. zakl. / L. L. Matveeva. - K. : Libid', 2005. - 512 s. 3. Gazman O.S. Bazovaja kul'tura lichnosti: Teoreticheskie i metodicheskie problemy / O.S. Gazman. – M., 1989. – 150 s.

UDC 378.147

V. Kovalska

RESEARCH CULTURE OF FUTURE ENGINEERS-TEACHERS IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION HIGHER EDUCATION

The results of scientific work on the definition of research culture of future engineers-teachers, its functions and structural components are presents in this article. The concepts of "culture", "culture of personality", "professional culture", "culture specialist research", "research culture of the future engineer-teacher" and set volume ratio of these concepts. The structural components of the research culture of future engineers-teachers, namely motivational-value (the awareness of students goals and objectives of the research culture, professional motives, value orientations), cognitive (the system of subject knowledge (engineers and teachers) and knowledge of the organization and implementation of engineering and pedagogical research), activity (a set of analytical and forecasting, information, organizational and communicative skills of the implementation of engineering and pedagogical studies), reflection-evaluation (reflection, self-assessment, forecasting its development). Installed functions of research culture of the future en-

gineer-teacher, among which are the creative, peremptory, adaptive, developing, modeling, shaping functions.

Keywords: professional education, research culture, engineers-teachers, function, structural components.

УДК 378.147

В.С. Ковальская

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩЕГО ИНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены результаты научной работы по определению понятия исследовательской культуры будущего инженера-педагога, ее функций и структурных компонентов. Определены понятия “культура”, “культура личности”, “профессиональная культура”, “исследовательская культура специалиста”, “исследовательская культура будущего инженера-педагога” и установлено соотношения объемов этих понятий. Выделены структурные компоненты исследовательской культуры будущего инженера-педагога, а именно: мотивационно-ценностный (осознание студентами цели и задач исследовательской культуры, профессиональных мотивов, ценностных ориентаций), когнитивный (система предметных знаний [инженерных и педагогических] и знаний организации и осуществления инженерных и педагогических исследований), деятельностный (совокупность аналитических, прогностических, информационных, организационных и коммуникативных умений и навыков реализации инженерных и педагогических исследований), рефлексивно-оценочный (рефлексия, самооценка, прогнозирование собственного развития). Установлены функции исследовательской культуры будущего инженера-педагога, среди которых выделены креативная, императивная, адаптивная, развивающая, моделирующая, формирующая функции.

Ключевые слова: профессиональное образование, исследовательская культура, инженеры-педагоги, функции, структурные компоненты.

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.09.2015

Н.Е. Мілорадова, Н.С. Мовмига

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті досліджуються гендерні особливості професійного становлення особистості студента, що супроводжується зміною уявлень індивіда про себе і своє місце у соціальному світі і світі професій. Гендер надає соціальний рольовий статус особистості, який визначає можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві. У зв'язку з цим важливим аспектом стає вивчення професійного становлення з позиції гендерного підходу, коли в центрі уваги стає учень і його особистісні особливості.

Ключові слова: гендер, гендерні особливості, професійне становлення студентів.

Готовність особи до духовно-етичної і цивільної дії детермінується професійним світоглядом людини, який формується в процесі професійної освіти і становлення. На сучасному етапі соціально-економічного і культурного розвитку суспільства пріоритетною є проблема становлення особистості, особлива увага при цьому акцентується на процесі її професійного становлення, що супроводжується зміною уявлень індивіда про себе і своє місце у соціальному світі і світі професій.

Під професійним становленням розуміється “продуктивний процес розвитку і саморозвитку особистості, освоєння і самопроекування професійно орієнтованих видів діяльності і самоактуалізації свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму”, який збагачує психіку, наповнює життєдіяльність людини особливим смислом [1, с.58].

Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Гендер надає соціально рольовий статус особистості, який визначає можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві.

У зв'язку з цим перспективним і актуальним стає вивчення професійного становлення особистості з позиції гендерного підходу, коли в центрі уваги стає учень і його особистісні особливості.

Виходячи із заявленої тематики даної статті, нас цікавлять відмінності та особливості професійного становлення особистості студентів у контексті їх гендерних відмінностей, що є важливим аспектом на сучасному етапі розвитку суспільства, визначає даний дослідницький інтерес і мету статті.

Проблематика гендеру як самостійної системи соціальних відносин, у центрі яких знаходиться стать людини, завжди цікавила психологів. За останні десятиріччя у вітчизняній та зарубіжній психології проведено та опубліковано десятки тисяч досліджень. Факт тілесних відмінностей чоловіків та жінок не детермінує усі відмінності, що спостерігаються між ними, адже окрім конституційного в їх основі постає й соціокультурний контекст: вони відображають, що в даний час та у даному суспільстві властиво чоловікам, а що – жінкам. При цьому соціальні відмінності чоловіків та жінок стали пов'язуватися з відмінностями в їхньому біологічному статусі ще з часів епохи Відродження [2].

© Н.Е. Мілорадова, Н.С. Мовмига, 2015

Існуюча безліч зарубіжних публікацій щодо статевих та гендерних відмінностей відображає односторонній підхід, який пояснює відмінності у здатностях та поведінці чоловіків та жінок лише вихованням та соціалізацією [2, с. 13]. Загалом же зазначимо, що існують два підходи до статевого розподілу, згідно з першим підвалиною відмінностей є психофізіологічні детермінанти, а з іншим – соціально-культурна матриця та процес гендерної соціалізації [2; 3; 4; 5; 6; 8]. Тому ми погоджуємося з позицією Є.П. Ільїна [12] стосовно обов'язковості урахування біологічних основ відмінностей людей різної статі, окрім психологічних та соціальних установок суспільства.

Між тим звернемо увагу на позицію стосовно розрізнення понять “стать” та “гендер” М.Л. Сабунаєвої та Ю.Е. Гусевої, які зазначають, що стать – це сукупність анатомо-фізіологічних особливостей організму, заданих від народження, а гендер – це соціальна стать, соціальний конструкт статі, надбудований суспільством над фізіологічною реальністю [20 с. 369–370]. На нашу думку, гендер відображається в Я-образі особистості як обумовлені соціокультурними чинниками соціалізації людини уявлення про рольові позиції статі в референтному оточенні, суспільстві в цілому. В ракурсі зазначених позицій слушним постає положення Є.П. Ільїна щодо доцільності введення поняття “фенотипова стать”, що відображає сплав генетичної (біологічної) статі і гендерної (психологічної) статі [12].

Так, Е.Е. Маккобі та С.Н. Жаклін [27] наголошують на тому, що саме соціальні експектації суспільства на основі соціально-культурної матриці відіграють провідну роль у формуванні психічної статі та гендерних ролей. Дослідники визначають установлені форми розуміння особистісних якостей, що визначають поведінку чоловіків та жінок через гендерні або статево-рольові стереотипи, в основу яких покладають уявлення про маскуліність та фемінінність. Про першооснову чоловічого та жіночого початків (*аніма* та *аніmus*), які втілюються через статеву ідентичність як архетип колективного несвідомого та становлять мотиваційну основу життєдіяльності людини, писав ще К.Г. Юнг [23].

В окремих дослідженнях маскуліність та фемінінність, з одного боку, розглядаються як феномени, що виражаються в уявленнях, установках, стереотипах, що в процесі соціалізації формують саму гендерну ідентичність, а з іншого – реалізуються у формі індивідуальної гендерної ідентичності – маскуліної, фемініної, андрогінної [9, с. 39; 25]. Тому ми підтримуємо позицію Л.М. Долгих про те, що прояви гендерної ідентичності оформлюються у гендерні ролі як сукупність норм, стандартів, очікуваних візрців поведінки людини залежно від її біологічної статі, яку людина реалізовує, здійснює у моделі своєї поведінки, стильових особливостях діяльності тощо [9]. На нашу думку, саме статево-рольові стереотипи є основою, своєрідним соціально-психологічним механізмом формування гендерних ролей чоловіків та жінок.

Аналіз досліджень свідчить про обумовленість вибору майбутньої професійної діяльності існуючим розподілом на чоловічі та жіночі види діяльності саме за статево-рольовими стереотипами, не враховуючи при цьому рівень розвитку індивідуальних якостей, які дозволяють успішно її здійснювати. І.С. Кон зазначає, що історично жінкам на відміну від чоловіків відведено залежну, підпорядковану роль [13, с. 154–160].

О.В. Мітіна та В.Ф. Петренко наголошують на міжпоколінних зв'язках та глибинно-ментальному рівні регулювання у суспільній свідомості процесу формування статево-рольових стереотипів жіночої поведінки та їх установок [15].

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Спираючись на роботи українських та зарубіжних дослідників [2; 3; 4; 6; 8; 9; 11; 13; 14; 15; 17; 24; 25; 26; 27; 28], зазначимо, що гендерні ролі, з одного боку, декларовані зовнішніми чинниками та соціальним оточенням, а з іншого - вони в процесі становлення особистості інтеріоризуються в процесі набуття власного життєвого досвіду. Зокрема культивування гендерних ролей через формування статево-рольових стереотипів відбувається ще за навчання у початковій школі. Як показали дослідження О.В. Попової [19], простежується гендерна асиметрія у зображенні головних та другорядних персонажів у рисунках до завдань у шкільних підручниках. Так, більшість дійових осіб в малюнках - хлопчики, до того ж їм приписані риси активних, сміливих діячів, а дівчатам – пасивних, які очікують на допомогу та підтримку. Це обумовлює формування в останніх, з одного боку, обмеженого поля стереотипних моделей поведінки, у тому числі і професійної, а з іншого - нижчий соціальний статус і відповідно нижчі життєві домагання.

Так, Л.М. Долгих у своєму дослідженні звертається до напрацювань Р. Томпсон та Дж. Плека щодо особливостей структури чоловічих статево-рольових стереотипів [9, с. 52–55]. Змістова структура їх складається з таких чинників: норма статусу (уявлення про успішне кар'єрне зростання як основи соціального статусу); норма твердості (розумова, емоційна та фізична жорстокість у соціальних очікуваннях); норма антижіночості (неприйнятність стереотипно жіночих занять та видів професійної діяльності як соціальна вимога). Чоловічі стереотипи таким чином передбачають маскулінні характеристики, виражені через домінування, прагнення до досягнення мети, високу конкурентоспроможність, а їх гендерні ролі – професійну успішність, втілену у високих посадах та матеріальних благах. Наразі ментальна жорстокість може заважати професійному розвитку, блокуючи власну ініціативу чоловіків щодо набуття нових знань на курсах, додаткових заняттях, оскільки передбачає визнання власної некомпетентності. Емоційна стійкість чоловіків та спроможність самостійно розв'язувати свої емоційні проблеми передбачає здатність прислуховуватися до себе, аналізувати свої вчинки, планувати життєвий та професійний шлях. Норма емоційної жорсткості позбавляє чоловіків можливості отримати соціальне підтвердження від оточення щодо свідомого конструювання та планування ними особистісного та професійного розвитку. Зокрема, Т.М. Титаренко вказує на те, що жінки частіше за чоловіків беруть участь у групах особистісного зростання, семінарах з саморозвитку тощо [22]. Норма антижіночості обумовлює уникнення чоловіками професій, які стереотипно у суспільстві є суто жіночими, пов'язані зі сферою побуту, обслуговування та виховання. Відповідно зайнятість чоловіків у цих галузях у чотири рази менша за жінок [9]. Підтримуючи позицію Л.М. Долгих, зазначимо, що статево-рольова стереотипізація таким чином обмежує життєві та професійні домагання молоді щодо розкриття себе у професіях на основі власних професійних здібностей та потенціалу при побудові професійної перспективи.

На думку Н. Гапон, існують переваги вільної від жорсткого виконання гендерних ролей молоді щодо можливості реалізувати себе у професіях більш широкого спектра [6]. Високий рівень маскуліності у чоловіків та фемінінності у жінок може обумовлювати завищені життєві та професійні домагання та розчарування від їх нереалізованості у перших та занижені домагання в останніх.

Для жінок характерні більш конкретні, прості, а тому реалістичні уявлення про бажане майбутнє. Чоловіки ж іноді не здатні “відокремити реалістичне, зважене моделювання бажаного майбутнього від фантазійних, компенсаторних імажинацій”.

Життєві домагання жінок більш стійкі, терплячі, цілеспрямовані, лише позитивно емоційно забарвлені на відміну від чоловічих очікувань, які сміливіші, ризикованіші, більш плинні, мінливі, нестійкі, можуть бути як позитивно, так і негативно забарвлені в емоційному плані [2].

Життєві домагання чоловіків на основі швидкої, оперативної мотивації спрямовують, а жіночі на основі терплячої, тривалої мотивації формують усталене ставлення до перешкод та обмежень. Нове та цікаве у предметній діяльності чоловіків та у комунікативній сфері жінок сприяє підвищенню рівня життєвих домагань, за умови віри у свої можливості [2].

Т.М. Титаренко наголошує на більш інтенсивній дії комунікативно-семіотичного механізму життєвих домагань у жінок, яким характерні більш значущі стани затишку та передбачуваності за реальне втілення задумів у життя. Опосередкована інструментальними правилами, майбутня дійсність чоловіків більш чітка, зрозуміла, структурована та усвідомлена. Разом з тим цілепокладання чоловіків перспективне, цілі не дуже конкретизовані, у жінок же цілі більш конкретні та близькі. Тому не орієнтовані на теперішній час свого життя чоловіки менш гнучкі порівняно з жінками у переорієнтуванні своїх домагань у разі неможливості їх досягнення. Таким чином чоловічі життєві домагання стратегічні, задають напрям руху, а жіночі домагання тактичні, гнучкі за виникаючих перешкод [22].

Як зазначає Є.П. Ільїн, у юнаків професійне самовизначення детерміноване чинниками далекої перспективи та формується в руслі загальної життєвої перспективи й органічно входить у нього. У дівчат життєве і професійне самовизначення не пов'язані між собою, для них характерна велика емоційність і ситуативність самовизначення, менш цілісний світогляд. Найближчі плани дівчат визначаються в основному пізнавальними інтересами і рівнем емоційної збудливості. У юнаків планування найближчої перспективи обумовлене інтелектуальними показниками (комбінаторне мислення, загальний рівень інтелекту) і рівнем самоконтролю [12, с. 68].

Д.В. Навольська наголошує на вищому рівні професійних домагань у хлопців, які орієнтовані на досягнення високого статусу і начальницьких посад, одержання матеріальних благ, а домагання дівчат не йдуть далі посад керівників середньої ланки та орієнтовані на максимальне задоволення професійних інтересів в обраній професії. Такі домагання орієнтують хлопців на вертикальний тип кар'єри, а дівчат – на горизонтальний [17, с. 299–300].

За Є.П. Ільїним, наявний гендерний складник професійних стереотипів визначає включення поняття “чоловіча” професія та таких категорій: професіоналізм, труднощі, вища освіта, та більш значимо оцінюється порівняно з поняттям “жіноча” професія, яке містить у собі категорії: другорядна, біологічно властива, не потребує вищої освіти. Такі стереотипи характеризують чоловіків порівняно з жінками як більш компетентних, здатних приймати рішення та управляти людьми, досягати успіху, конкурентоспроможних та здібних до професійної діяльності.

Жінки більш пасивні в плануванні ділової кар'єри, більше живуть сьогоднішнім днем і менше заглядають у завтрашній. За даними В.Г. Горчакової, лише 20 % жінок орієнтовані на професійну кар'єру. Дослідження М.В. Сафонові показали, що особистісними особливостями успішних у кар'єрі жінок є товариськість, соціальна сміливість і активність, розважливість, емоційна стриманість, високий рівень інтелекту, достатній самоконтроль, тобто виразні маскуліnnі якості.

Важливим чинником у формуванні життєвих та професійних домагань є мотивація досягнення. М. Хорнер розширила двофакторну модель Дж. Аتكінсона (мотивацію досягнення успіху – уникнення невдачі) третім фактором – мотивацію уникнення успіху. На її думку, успіх викликає в жінок тривогу, тому що асоціюється з небажаними наслідками – втратою жіночності, втратою значущих відносин із соціальним оточенням. Відчуваючи провину перед дітьми й чоловіком, жінка підсвідомо прагне відмовитися від кар'єри [2]. Цей феномен дістав назву “конфлікту страху успіху”. Успіх у сферах професійних і значимих відносин здається жінкам взаємовиключним. Тому, віддаючи перевагу значимим відносинам, вона починає боятися успіху в професійній діяльності. Погляди М. Хорнер, яка вважала страх успіху особливістю жіночої природи, що гальмує досягнення жінок у будь-якій сфері діяльності, були розширені впливом зовнішніх чинників. Так, у ситуаціях, де досягнення прийнятні за статево-рольовими стереотипами, цей страх не з'являється. Страх успіху виявляється в жінок менше, якщо вони не становлять більшість у змішаній за статевою ознакою групі або коли вони працюють на самоті. А. Стюарт наголошує на побоюванні жінок, що прагнення зробити кар'єру може перешкодити їм у подружньому й сімейному житті. Згідно з дослідженнями Е. Арансон, Х. Ямауши, Ф. Черрі та К. До, страх успіху можливий і в чоловіків, коли виконувана ними діяльність не відповідає їх гендерній ролі [3]. Страх успіху може з'явитися в чоловіків також у тих випадках, коли вони не прагнуть викликати заздрість своїх товаришів по службі, порушити дружні відносини з ними, - зазначає Є.П. Ільїн [12].

Існуючі дослідження показують, що у жінок мотив досягнення нижче за чоловіків, і вони не схильні будувати стосовно своєї професійної кар'єри далекі плани. Однак працюючі у традиційно чоловічих галузях жінки вибудовують професійні плани аналогічно з чоловіками. До такого висновку у своїх дослідженнях прийшов Д. Макклеланд: статеві відмінності в мотивах досягнення необхідно розглядати відповідно до типу цілі [28]. Так, Х. Хекхаузен пізніше пояснює цей феномен відмінностями в тому, яка ціннісна орієнтація превалює в жінок – чоловіча (інтелектуальна) або жіноча (сімейно-побутова) [7].

Е. Маккобі та С. Жаклін показали, що краща успішність і більший мотив досягнення в навчанні у дівчат порівняно з хлопцями обумовлені саме більшою орієнтацією на навчання [27]. Також дослідження Є.П. Ільїна показали, що у дівчат частіше за юнаків трапляється високий рівень мотиву (потреби) досягнення [12].

Існують три точки зору на прояв мотиву досягнень у чоловіків і жінок, які підтверджені різними авторами. Так, згідно із першою, жінки інакше мотивовані на досягнення за чоловіків, за другою – чоловіки й жінки мотивовані різними потребами: для жінок потреба в афіліації (емоційному прийнятті) важливіша за потребу в досягненнях. За третьою – мотив досягнень чоловіків й жінок рівно виразний, але реалізують його в різних видах діяльності. За даними Д. Спенса і Р. Хельмрайха, наведені К. До на студентській вибірці, виявлено, що у жінок вище мотивація досягнення результату, у чоловіків – мотивація вдосконалювання й змагання, більш виразна спрямованість на здобуття знань і професії, а в жінок – спрямованість на одержання диплома.

Е. Фергюсон вважає, що в чоловіків превалює мотив досягнення успіху, а в жінок – мотив уникнення невдач. К. Хорні також зазначає, що для юнаків характерний домінуючий тип мотивації – орієнтація на успіх, у дівчат – уникнення невдачі [2].

За даними А.І. Вінокурова, жінки більш уперті, хоча дослідження Дж. Грея показали, що чоловіки більш цілеспрямовані, адже досягнення цілей має для них величезне значення, тому що саме у такий спосіб вони можуть довести свою заможність і “не впасти” у власних очах [2].

Дослідження А.Н. Індієнко показали, що жінки вбачають у бізнесі можливість самореалізації, у той час як чоловіки шукають у ньому можливість самоствердження й набуття свободи. Так, у чоловіків порівняно з жінками більш виражені такі чинники мотивації соціального успіху, як досягнення результату й суперництво, а у жінок майже у два рази більше виражений фактор інтересу до роботи. У чоловіків значно більше за жінок виражений фактор оплати своєї праці.

Дослідження Л. Гелліє показали, що у поглядах на критерії успіху в кар’єрі для чоловіків головне – просування по службі, для жінок – психологічний успіх. Критеріями такого психологічного успіху жінки вважають статус місця роботи, статус назви організації, місце робочих зустрічей і зовнішній вигляд.

Цікавими є результати дослідження Е. Цуй і Б. Гутек, які виявили, що чоловіки посідають посади більш високого рівня, у них більше досвід роботи. Зате в жінок більш швидке за чоловіків просування по службі, більш високі оцінки їхньої діяльності з боку колег і більша задоволеність своїми успіхами й начальниками. Автори дослідження роблять правомірний висновок про рівну успішність лідерської кар’єри чоловіків і жінок і пояснюють це навчанням і в цілому – позитивною політикою керівництва до жінок у даній корпорації [3].

У дослідженні М. Хейлман виявлено, що успішному чоловікові приписуються більші лідерські здібності й менший інтерес до зовнішності, а жінці в цій ролі – твердість, запальність, егоїстичність, незалежність, сильне прагнення до влади й досягненням і в цілому нездатність до лідерства. Відтак, чоловікам властивий негативний гендерний стереотип стосовно жінок, причому чоловіки приписують їм навіть не просто маскулітні, а агресивно-маскулітні риси. Дослідження статевих відмінностей у ефективності лідерства Е. Іглі й колег не показало статистично значимих статевих відмінностей, але були певні умови, при яких ці відмінності виявлялися [12]. Серед них доцільно зазначити, що чоловіки більш ефективні, якщо роль лідера потребує здібності до розв’язання завдання, а жінки – у ситуаціях, де необхідно виявити міжособистісні здібності.

За Є.О. Могільовкіним, у сфері кар’єри та професійного розвитку відмінності чоловічого й жіночого способів дії характеризуються нерівністю можливостей. Гендерний простір визначає кар’єрні домагання й стратегії їхньої реалізації. Істотні гендерні відмінності виявляються у цілепокладанні щодо професійних і особистісних досягнень: чоловіки схильні поширювати професійний успіх на успішність життя в цілому, у той час як жінки чітко диференціюють професійні досягнення й благополуччя в інших сферах життя. Чоловіки сприймають успіх як посадове просування й зростання матеріального добробуту, а професійний неуспіх – як тотальну життєву невдачу. Для жінки успіх асоціюється із ситуацією, коли “усе добре й в особистому житті, і в родині, і на роботі”, тобто присутня гармонія всіх сторін життя. У виборі кар’єрних стратегій жінки також виявляють більшу гнучкість [16, с. 96].

Так, у жіночих стратегіях реалізації кар’єрних домагань істотну роль відіграє професійне, а не посадове зростання. При цьому рух посадовими сходами оцінюється як вертикальна кар’єра, а змістове освоєння професії, професійне зростання – як гори-

зонтальна. Разом з тим, жінки готові поступитися кар'єрними цілями заради збереження відносин з людьми, на які вони орієнтовані.

І для чоловіків, і для жінок ключову роль при виборі кар'єрної стратегії відіграє прагнення працювати в організації, де реалізуються життєві цінності, пов'язані із соціально значущою діяльністю і, крім того, забезпечується досить тривалий час зайнятості, стабільно виплачується заробітна плата. Але разом з тим для чоловіків поряд із прагненням управляти кар'єрна мотивація є необхідною у подоланні професійних перешкод та розв'язанні складних життєвих завдань. Рутинна, щоденна робота може призвести до демотивації, втрати трудового ентузіазму. Установлено, що в структурі мотивів кар'єри "грошова мотивація" не є домінуючою, але завжди входить у мотиваційне ядро. При цьому в чоловіків матеріальні причини частіше посідають друге місце в ієрархії мотивів кар'єри, а у жінок – третє після самореалізації й інтересу до змісту праці [16, с.103].

Більшість жінок занадто пасивні, дозволяють випадковим подіям впливати на своє життя. Життєва мета чоловіків – високий суспільний статус, повага й визнання. Життєва мета жінки – чоловік, який захистить її та дітей. У боротьбі за статус чоловік конкурує з іншими чоловіками, але не розглядає на рівних жінку. У боротьбі за чоловіка жінка конкурує з іншими жінками. Жінки розуміють кар'єру як особистісне зростання і самовдосконалення. Чоловіки ж уявляють собі кар'єру як більш високий суспільний статус і престижні посади [16].

Як зазначають Г. Крайг і Д. Бокум, гендерні відмінності у мріях полягають у тому, що чоловіки схильні до єдиного бачення свого майбутнього, сконцентрованого на кар'єрі, у багатьох жінок спостерігається тенденція до "роздільних" мрій. Відповідно більшість жінок повідомляли про мрію, що включає в себе кар'єрне зростання і шлюб, проте основна частина надавала більшого значення створенню родини. Меншість жінок зосереджена у своїх мріях винятково на кар'єрних успіхах, ще менше їх число обмежило своє уявлення про майбутнє традиційними ролями дружини й матері [14, с. 593–594].

Так, дослідження О.П. Терновської [21] показали, що вибір студентами пріоритетної кар'єрної орієнтації залежить від гендерних характеристик особистості: для андрогінного типу особистості більшою мірою характерна перевага орієнтації на стабільність, для маскулінного типу – орієнтація на менеджмент, для фемінінного – орієнтація на автономію й служіння, а так само відсутність орієнтації на конкуренцію. Специфіка кар'єрних орієнтацій студентів на завершальному етапі навчання у ВНЗ полягає в низькому рівні усвідомленості, що залежить від рівня розвитку їх рефлексивних здатностей.

Сучасний облік студентства, орієнтований на індивідуалізм, пріоритет приватного інтересу, прагнення розраховувати на свої сили, цінність багатства обумовлює виникнення протиріччя між власними кар'єрними орієнтаціями й суспільно декларованими пріоритетами.

Тому досить важливими в рамках проблеми професійного становлення особистості студента є урахування гендерних відмінностей професійних домагань студентів під час фахової підготовки у ВНЗ.

Грунтовне дослідження особливостей структури та динаміки життєвих очікувань у студентів з урахуванням гендерної специфіки проведено українськими дослідниками В.Г. Панком та Г.В. Рудь [18]. Автори наголошують на прагненні студентів мати власне житло, сім'ю та дітей, гарну роботу та можливість розвиватися. Цікавим

виявився факт, що прагнення мати власне житло та дітей у дівчат більш виражено. У студентів виражена внутрішньодуховна особистісна спрямованість з перевагою цінностей, пов'язаних із задоволенням високих егоцентрично-духовних потреб у самореалізації, самоствердженні та духовній досконалості, самодостатності (авторитет, висока кваліфікація, можливість мандрувати, бібліотека). На думку авторів, це свідчить про задатки соціальної зрілості, розкутості, сміливості, що детерміновані цілісним баченням свого життя, реалістичним осмисленням власних прагнень, бажань та устремлінь. У студентів-чоловіків тенденція до професійного й фахового і особистісного самовизначення, концентрованого на соціальному, професійному самоствердженні. У студенток же спостерігається тенденція до реалістично-практичного та егоцентрично-гедоністичного самовизначення. Бажання працювати більш виражено у дівчат, а от прагнення до саморозвитку і самоосвіти - у хлопців. При цьому до зміни місця проживання з метою реалізації життєвих планів більш готові дівчата, а от виїхати за кордон – хлопці. Студенти покладають на себе відповідальність за здійснення своїх планів, розвивається почуття реальності та адекватності щодо власних тактичних та стратегічних життєвих перспектив.

Таким чином, спираючись на існуючі дослідження гендерних особливостей професійного становлення, зазначимо такі прогнозовані відмінності професійних домагань (які доцільно також емпірично перевірити): існує гендерна асиметрія у професійному становленні: хлопцям притаманне прагнення домінування, досягнення мети, високої конкурентоспроможності, професійної успішності, втілене у високих посадах та матеріальних благах у майбутньому, планування майбутнього детерміноване причинно-наслідковою моделлю світу; їхні домагання стратегічні – сміливі, ризиковані, плинні, мінливі, можуть бути як позитивно, так і негативно забарвлені в емоційному плані, орієнтовані на швидке кар'єрне зростання; для дівчат характерні тактичні – конкретні, прості, реалістичні та гнучкі життєві домагання та уявлення про бажане майбутнє, вони більш стійкі, терплячі, цілеспрямовані, лише позитивно емоційно забарвлені, орієнтовані на максимальне задоволення професійних інтересів та самореалізацію в обраній професії.

Список літератури: 1. *Маркова А.К.* Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М., 1996. – 58 с. 2. *Бендас Т. В.* Гендерная психология: [учебное пособие] / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с. 3. *Берн М. Ш.* Гендерная психология / М.Ш. Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. – 320с. 4. *Виноградова Т.В.* Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов / Т. В. Виноградова, В. В. Семенов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63–71. 5. *Воронцов Д. В.* Гендерная психология общения / Д.В. Воронцов. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2008. – 208 с. 6. *Гапон Н.* Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с. 7. *Гендерная психология* / [Под ред. И. С. Клециной]. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с. 8. *Говорун Т.* Стать та сексуальність: психологічний ракурс : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікнеджі. – Тернопіль : Богдан, 1999. – 384 с. 9. *Долгих Л.М.* Вплив статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 “Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / Л. М. Долгих; Інститут соціальної та політичної психології АПН України. – К., 2007. – 187 с. 10. *Жеребкіна И. А.* Феминистская теория 90-х годов: проблематизация женской субъективности // Введение в гендерные исследования: учеб. пособие. - Ч. 1 /

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ*

под ред. И.А. Жеребкиной. - Харьков: ХЦГИ; - СПб.: Алетейя, 2001. С. 49-79. 11. *Здравомыслова Е., Темкина А.* Социальное конструирование гендера как методология феминистского исследования // Российский гендерный порядок: социологический подход / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. - СПб.: Изд-во Европейского ун-та в С.-Петербурге, 2007. - С. 9-33. 12. *Ильин Е. П.* Пол и гендер / Е. П. Ильин. - СПб. : Питер, 2010. - 688 с. 13. *Кон И. С.* Психология половых различий // Психология индивидуальных различий. Хрестоматия / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. - М. : ЧеРо, 2000. - С. 154-160. 14. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. - 9-е изд. - СПб. : Питер, 2005. - 940 с. 15. Митина О. В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / О.В. Митина, В. Ф. Петренко // Вопросы психологии. - 2000. - № 1. - С. 68-86. 16. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг / Е.А. Могилевкин. - СПб. : Речь, 2007. - 336 с. 17. Навольская Д.В. Гендерные аспекты профессиональных стереотипов: выбор профессии / Д. В. Навольская // Ананьевские чтения. Тезисы научно-практической конференции. - СПб., 2002. - С. 299-300. 18. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: [монографія] / В. Г. Панок, Г.В. Рудь. - К. : Ніка-Центр, 2006. - 280 с. 19. Попова О.В. Социализация и профессиональное образование личности / О. В. Попова, Ю. И. Титаренко: Совр. гуманистич. институт. Алтайская академия экономики и права. - Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2001. - 353 с. 20. *Сабунаева М.Л.* Гендерный подход в практике школьного психолога: практикум / М. Л. Сабунаева, Ю. Е. Гусева // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. - СПб. : Питер, 2003. - С. 369-370. 21. *Терновская О. П.* Особенности карьерных ориентаций студентов на завершающем этапе обучения в вузе / О. П. Терновская // Прикладная психология и психоанализ. - 2006. - № 2. - С. 65-73. 22. *Титаренко Т. М.* Життєві домагання особистості у гендерному контексті // Проблеми загальної та педагогічної психології. 36. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. - Т. 5. - Ч.6. - К., 2003. - С. 290-295. 23. *Юнг К. Г.* Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. - М. : Прогресс Универс, 1996. - Т. 51, вып. 2. - 330 с. 24. *Adams J.* Follower attitudes toward women and judgments concerning performance by female and male leaders / J. Adams, R.W. Rice, D. Instone // Academy of management journal, 1984. - Vol. 27. - № 3. - P. 636-643. 25. *Bem S. L.* The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality. Yale University Press: New Haven and London, 1993. - 256 p. 26. *Deaux K.* Sex and gender / K. Deaux // Annual review of psychology. - 1985. - № 36. - P. 49-81. 27. *Maccoby E.E.* The psychology of sex differences / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin. - London: Stanford University Press / Oxford University Press, 1975. - 634 p. 28. *McClelland D.* The achievement motive / D. McClelland. - N.-Y. : Appleton-Century-Crofts, 1953. - 384 p.

Bibliography (transliterated): 1. *Markova A.K.* Psihologija professionalizma / A.K. Markova. - M., 1996. - 58s. 2. *Bendas T. V.* Gendernaja psihologija: [uchebnoe posobie] / T. V. Bendas. - SPb. : Piter, 2006. - 431 s. 3. *Bern M. Sh.* Gendernaja psihologija / M. Sh. Bern. - SPb. : Prajm-Evroznak, 2004. - 320s. 4. *Vinogradova T. V.* Sravnitel'noe issledovanie poznavatel'nyh pro-cessov u muzhchin i zhenshhin: rol' biologicheskikh i social'nyh faktorov / T. V. Vино-gradova, V. V. Semenov // Voprosy psihologii. - 1993. - № 2. - S. 63-71. 5. *Voroncov D. V.* Gendernaja psihologija obshhenija / D. V. Voroncov. - Rostov n/D : Izd-vo JuFU, 2008. - 208 s. 6. *Gapon N.* Gender u gumanitarnomu diskursi: filosofsk'o-psihologichnij analiz / N. Gapon. - L'viv: Litopis,

2002. – 310 s. 7. Gendernaja psihologija / [Pod red. I. S. Klecinoj]. – 2-e izd. – SPb. : Piter, 2009. – 496 s. 8. *Govorun T.* Stat' ta seksual'nist': psihologichnij rakurs : [navchal'nij posibnik] / T. Govorun, O. Kiknedzhi. – T. : Bogdan, 1999. – 384 s. 9. *Dolgi L. M.* Vpliv statevorol'ovih stereo-tipiv na kar'erni domagannja molodi : dis. kand. psihol. nauk : 19.00.05 "Social'na psi-hologija; psihologija social'noï roboti" / L. M. Dolgi; Institut social'noï ta politich-noï psihologii APN Ukraïni. – K., 2007. – 187 s. 10. *Zherebkina I. A.* Feministskaja teorija 90-h godov: problematizacija zhenskoj sub#ektivnosti // Vvedenie v gendernye issledovanija: ucheb. posobie. - Ch. 1 / pod red. I. A. Zherebkinoj. - Har'kov: HCGI; - SPb.: Aleteja, 2001. S. 49-79. 11. *Zdravomyslova E., Tjomkina A.* Social'noe konstruirovanie gendera kak metodologija feministского issledovanija // Rossijskij gendernyj porjadok: sociologicheskij podhod / pod red. E. Zdravomyslovoj, A. Tjomkinoj. - SPb.: Izd-vo Evropejskogo un-ta v S-Peterburge, 2007. - S. 9-33. 12. *Il'in E. P.* Pol i gender / E.P. Il'in. – SPb. : Piter, 2010. – 688 s. 13. *Kon I. S.* Psihologija polovyh razlichij // Psihologija individual'nyh razlichij. Hrestomatija / Pod red. Ju. B. Gippenrejtser, V.Ja. Romanova. – M. : CheRo, 2000. – S. 154–160. 14. *Krajg G.* Psihologija razvitija / G. Krajg, D. Bokum. – 9-e izd. – SPb. : Piter, 2005. – 940 s. 15. *Mitina O.V.* Krosskul'turnoe issledovanie stereotipov zhenskogo povedenija (v Rossii i SShA) / O.V. Mitina, V.F. Petrenko // Voprosy psihologii. – 2000. – № 1. – С. 68–86. 16. *Mogilevkin E. A.* Kar'-ernyj rost: diagnostika, tehnologi, trening / E. A. Mogilevkin. – SPb. : Rech', 2007. – 336 s. 17. *Navol'skaja D. V.* Gendernye aspekty professional'nyh stereotipov: vybor professii / D.V. Navol'skaja // Anan'evskie chtenija. Tezisy nauchno-prakticheskoy konferencii. – SPb., 2002. – S. 299–300. 18. *Panok V. G.* Psihologija zhittvego shljahu osobistosti: [monografija] / V. G. Panok, G. V. Rud'. – K. : Nika-Centr, 2006. – 280 s. 19. *Popova O. V.* Socializacija i professional'noe obrazovanie lichnosti / O. V. Popova, Ju. I. Titarenko: Sovr. gumanistich. institut. Altajskaja akademija jekonomiki i prava. – Barnaul: Izd-vo Altajskoj akademii jekonomi-ki i prava, 2001. – 353 s. 20. *Sabunaeva M. L.* Gendernyj pohod v praktike shkol'nogo psihologa praktikum / M.L. Sabunaeva, Ju. E. Guseva // Praktikum po gendernoj psi-hologi / pod red. I.S. Klecinoj. – Spb. : Piter, 2003. – S. 369–370. 21. *Ternovskaja O. P.* Osobennosti kar'ernih orientacij studentov na zavershajushhem jetape obuchenija v vuze / O.P. Ternovskaja // Prikladnaja psihologija i psihoanaliz. – 2006. – № 2. – S. 65–73. 22. *Titarenko T. M.* Zhittevi domagannja osobistosti u gendernomu konteksti // Problemi zagal'noï ta pedagogichnoï psihologii. Zb. nauk. prac' In-tu psihologii im. G. S. Kostjuka. – T. 5. – Ch.6. – K., 2003. – S. 290–295. 23. *Jung K. G.* Problemy dushi nashego vremeni / K.G. Jung. – M. : Progress Univers, 1996. – t. 51, vyp. 2. – 330 s. 24. *Adams J.* Follower attitudes toward women and judgments concerning performance by female and male leaders / J. Adams, R. W. Rice, D. Instone // Academy of management journal, 1984. – Vol. 27. – № 3. – P. 636–643. 25. *Bem S. L.* The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality. Yale University Press: New Haven and London, 1993. – 256 r. 26. *Deaux K.* Sex and gender / K. Deaux // Annual review of psychology. – 1985. – № 36. – P. 49–81. 27. *Maccoby E. E.* The psychology of sex differences / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin. –London : Stanford University Press / Oxford University Press, 1975. – 634 r. 28. *McClelland D.* The achievement motive / D. McClelland. – N.-Y. : Appleton-Century-Crofts, 1953. – 384 r.

UDC 159. 9

N. Miloradova, N. Movmyga

GENDER FEATURES OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENT

The author investigates gender features of the professional development of a student, which are followed up by the changes in self-viewpoint and the place in the society.

Gender is one of the basic dimensions of the social structure which comprises a social system alongside with other social and cultural features (race, age etc).

Gender gives social and role status to a person. Such status defines possibilities in the professional activity and social relationships. All this makes the gender-based view an important aspect in the process of research of such category as professional development. This process is based upon the approach that a student and his/her personal features are in are in the main focus.

Nowadays, we witness how gender roles are diminished; gender stereotypes are destroyed. This fact is proved by the number of national and foreign scientists. The process of professional development can become more efficient if gender approach is used. The proactive pedagogical assistance has to be in place.

Authors underline that career preferences depend on gender characteristics.

Keywords: *gender, gender features, professional development of students.*

УДК 159. 9

Н.Э. Милорадова, Н.Е. Мовмыга

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

В статье исследуются гендерные особенности профессионального становления личности студента, сопровождающегося изменением представлений индивида о себе и своем месте в социальном мире и мире профессий. Гендер предоставляет социально ролевой статус личности, который определяет возможности в образовании, профессиональной деятельности, общественном производстве. В связи с этим важным аспектом становится изучение профессионального становления с позиции гендерного подхода, когда в центре внимания становится учащийся и его личностные особенности.

Ключевые слова: *гендер, гендерные особенности, профессиональное становление студентов.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 15.09.2015

В.О. Кудін, В.В. Бегун, В.Ф. Гречанінов, О.П. Яцюк

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ З БЕЗПЕКИ

Обґрунтовується необхідність реформування системи вивчення дисциплін з безпеки у ВНЗ. Пропонується нова концепція освіти з безпеки на основі ризиків орієнтованого підходу. Розглядається зміст дисципліни “Управління безпекою” як вивчення ризиків і методів їх аналізу, управління ризиками, основи цивільного захисту та державного контролю безпеки.

Ключові слова: надзвичайні ситуації, управління ризиками, цивільний захист, державний контроль, концепція управління безпекою, розробка освітніх стандартів, концепція освіти з безпеки.

Постановка проблеми та актуальність теми

Впродовж своєї історії людство постійно відчуває вплив надзвичайних ситуацій (НС). Вони забирають багато тисяч людських життів, наносять колосальні економічні збитки, іноді руйнують все те, що створювалося народами протягом десятиліть. Розбудована ними техносфера стала одним із значних джерел небезпеки. За статистикою аварій та НС, суттєвою причиною їхньої появи є людський організаційний фактор (людський чинник (ЛЧ), який сягає до 80% катастроф і аварій.

Згідно із статистичною інформацією, за роки незалежності в Україні внаслідок НС, небезпечних подій (НП) та інших загрозливих ситуацій щороку гине близько 25 тис. осіб та понад 2 млн. отримують травми, що складає приблизно 2% населення країни. За даними Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту, за останні 10 років на території України виникло 542 358 пожеж. Збитки від них склали 4,9 млрд грн., а загальні прямі матеріальні втрати – понад 15 млрд грн. Щорічні втрати від НС та НП становлять близько 1% внутрішнього валового продукту країни.

Усе це потребує підвищення ефективності попередження та протидії НС та НП, виконання в повному обсязі вимог та рекомендацій Кодексу цивільного захисту України [1]. Саме тому на початку 2014 року в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів було затверджено нову концепцію управління безпекою на основі ризик-орієнтованого підходу (РОП) [2] та згодом затверджено план заходів щодо впровадження цієї концепції [3]. Планом передбачена повна реорганізація системи управління безпекою, системи освіти з безпеки тощо.

Розвиток постіндустріального суспільства зумовлює значне ускладнення всіх сфер життя. Істотних змін мають набути вимоги і до професійної підготовки та компетенції випускників вищих навчальних закладів (ВНЗ), а саме: з питань техногенної безпеки та управління ризиками в галузі тих спеціальностей, для роботи в яких студенти готуються. Одним із недоліків реформувань в освіті є ігнорування підготовки спеціалістів в галузі обізнаності з проблемами безпеки.

Саме тому перед системою вищої освіти постає проблема не просто підвищення рівня підготовки фахівців, але і потреба якісно нової підготовки з питань управління ризиками та безпекою на виробництві.

© В.О. Кудін, В.В. Бегун, В.Ф. Гречанінов, О.П. Яцюк, 2015

У зв'язку з цим пропонується концепція удосконалення теоретичної і практичної підготовки майбутніх фахівців, здатних вміло вирішувати завдання з безпеки виробництва.

Обґрунтування необхідності нової концепції освіти з безпеки

Згідно із законами України про освіту та про вищу освіту [4, 5], ВНЗ мають право самостійно визначати навчальні курси та зміст навчальних дисциплін. Стосовно профілю освіти – це, безумовно, вірно, але ж стосовно попередніх нормативних дисциплін з безпеки поведінка деяких керівників ВНЗ викликає занепокоєння – ці дисципліни або значно скорочуються, або ж зовсім ліквідуються. Про це йшлося на засіданні навчально-методичної комісії (НМК) Міністерства освіти і науки (МОН) України з безпеки ще наприкінці жовтня 2014 року та у зверненні голови НМК професора О.І. Запорожця до ректорів ВНЗ України, яке було надруковане у професійних виданнях з безпеки [6]. Як фахівці, що більшу частку свого життя віддали роботі у небезпечних сферах життєдіяльності, ми цілком підтримуємо заяву вельмишановного професора Запорожця та закликаємо до принципових змін у сфері освіти з безпеки, пропонуючи нову її концепцію.

Обґрунтовуючи необхідність змін освіти з безпеки, варто нагадати, що ще 2001 року був прийнятий Закон України про об'єкти підвищеної небезпеки (ОПН) [7], згідно з яким вводиться поняття “*управління ризиком*” як процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого ризику, та інші поняття і дії, що пов'язані з регулюванням безпеки на основі принципів ризик-орієнтованого підходу. В законі передбачено розроблення “*декларації безпеки*” – документа, який визначає комплекс заходів, що вживаються суб'єктом господарської діяльності з метою запобігання аваріям, а також забезпечення готовності до локалізації, ліквідації аварій та їхніх наслідків. Розроблення *декларації безпеки* – це складна робота освічених фахівців, виконання якої потребує знання імовірнісного моделювання та умінь роботи із сучасними комп'ютерними програмами оцінювання ризиків.

Проте так сталося, що жоден навчальний заклад не готує таких спеціалістів і навіть навчальної дисципліни у вишах з таким змістом не існує (крім спеціальностей атомної енергетики). Так само, як півстоліття тому, навіть у спеціалізованих ВНЗ Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) вивчають способи подолання лиха (небезпек) та зовсім недостатньо – їх запобігання, що не відповідає вимогам чинного законодавства та міжнародних норм.

Не менш важливо і те, що стосується вивчення новітніх принципів регулювання безпеки держави на основі виховання у персоналу ОПН і атомних електростанцій (АЕС), та і всього населення, *культури безпеки*. Цей новий, важливий принцип свідомого ставлення до безпеки відомий поки що тільки для персоналу АЕС [8]. Державне підприємство “НАЕК Енергоатом” 2014 року провело сьому (!) міжнародну науково – практичну конференцію з питань культури безпеки, але в галузі освіти, у тому числі й відомчих ВНЗ, і досі немає змін навчальних програм. Ось такий борг на сьогодні освіти з безпеки перед суспільством. Фактично маємо відставання навчання від сучасного виробництва, що не задовольняє потреби суспільства.

Наука про безпеку розпочалася з охорони праці, вивчення властивостей небезпечних і шкідливих чинників виробничого середовища, а згодом – і вивчення небезпечних процесів і технологій та можливостей їхнього убезпечення. Вивчення безпеки у ВНЗ (України тощо) обмежувалося вивченням правил охорони праці в межах одной-

менної навчальної дисципліни. Підручники з охорони праці становили деякий скорочений варіант інструкцій з безпеки праці.

Проте швидке зростання кількості правил, які звичайно установлювалися після небезпечних випадків, призвело до того, що правила з безпеки подекуди почали гальмувати розвиток виробництва. Концепція безпеки першої стадії розвитку отримала назву “забезпечення 100% безпеки”. Хибність її основних положень людство усвідомило у 70-х роках, тому що не існує виробництв, де існує 100% безпека, тобто відсутній усілякий ризик для робітника (персоналу), населення та довкілля. У той же час були сформовані загальні правила безпеки в усіх галузях виробництва і життєдіяльності населення. Це була перша стадія розвитку безпеки, яка базувалася на суворому дотриманні правил безпеки. *Тобто перша стадія наук з безпеки зазначала, що безпека заснована виключно на додержанні вимог, правил та інструкцій.* У такому виді цей принцип був прописаний в документах усіх галузей, у тому числі й міжнародних організацій: МООП, МАГАТЕ, ІКАО тощо. Звісно, що безпека як наука і явище отримала найкращий розвиток в найбільш небезпечних галузях: атомній енергетиці (документи МАГАТЕ) та авіації (документи ІКАО).

У ті ж роки в розвинених країнах була прийнята нова концепція безпеки – “забезпечення прийнятого ризику”, або “ризик-орієнтовного підходу”. Найбільш вдало положення цієї концепції відображені принципом АЛАРА (ALARA - As Low As Reasonably Achievable): *“Будь-який ризик повинен бути знижений настільки, наскільки це є практично досяжним або ж до рівня, який є настільки низьким, наскільки це розумно досяжне”*. Законодавство багатьох країн до цього часу базується саме на цій концепції. Підвищення безпеки, за визначенням, відбувається при зниженні ризику. Тобто поняття безпеки конкретизується та має певні числові значення.

Встановлення припустимого ризику, розрахунок ризику, що загрожує людині від діяльності небезпечних об’єктів з урахуванням усіх імовірних сценаріїв аварій, стану захисного обладнання та навченості персоналу, відкритість та прозорість питань безпеки, відповідне страхування і становлять суть ринкового механізму регулювання безпеки. На цей час розроблено алгоритми не тільки розрахунків ризику, а й управління ним. До вирішення питань безпеки допускаються фахівці, що мають достатній рівень знань управління ризиком. Виникла потреба вивчення принципів і алгоритмів регулювання, у розвинених країнах було розроблено навчальні посібники [9], які, на жаль, в Україні відомі тільки фахівцям ядерної галузі. У нашому суспільстві ці принципи, тобто РОП, ще не отримали достатнього розвитку. Це сталося з причин недостатньої підтримки питань безпеки сферою освіти й науки та незацікавленістю суб’єктів безпеки і високим рівнем корупції.

До цього часу більшість навчальних посібників з безпеки життєдіяльності та охорони праці (понад 100 авторів) не висвітлюють питання регулювання безпеки в ринкових умовах господарювання. Суть у тому, що цей принцип регулювання безпеки (РОП) ще не засвоєний у суспільстві, внаслідок чого держава несе величезні збитки, які великим тягарем перекладаються на бюджет. Ми, як і сто років тому, віддаємо перевагу ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а не їх запобіганню.

У сучасних умовах складних і небезпечних технологій, навчання фахівців стає частиною загального процесу підвищення безпеки, важливим складником управління безпекою. Проте все сказане поки що стосується лише ядерної галузі [8, 9]. Саме тому важливим є *розроблення освітніх стандартів на міжнародному рівні для навчання фахівців усіх, особливо небезпечних, галузей виробництва*. Чому ж треба навчати у ВНЗ з

питань безпеки? Відповідь на це запитання передбачає з'ясування того, що буде потрібно майбутньому фахівцю у його професійній діяльності. Оскільки Україна орієнтується на шлях європейської і євроатлантичної інтеграції, зрозуміло, що крім загальних науково обґрунтованих принципів сучасних методів управління безпекою треба враховувати особливі принципи запобігання ризикам, з урахуванням методів ідентифікації та аналізу ризиків, як це робиться в більшості країн Європи.

В умовах глобалізації світу, наявності вільного руху інвестицій, виробництв та робочої сили, визначаються нові передумови освіти з безпеки – яка має відповідати не тільки національному законодавству, але і міжнародним стандартам освіти з безпеки. Тобто сучасні вимоги суттєво відрізняються від тих, що існували в соціалістичному минулому і які, на жаль, до цього часу ще сповідають деякі викладачі, що навчалися в той час.

Проте нещодавно з МАГАТЕ на кафедрі ядерної енергетики ВНЗ України надійшов мультимедійний диск з курсу основної дисципліни – фізики ядерних реакторів. Його зміст цілком відповідає змісту робочої навчальної програми, яка рекомендована для всіх держав світу – це приклад міжнародного співробітництва у сфері освіти. Він підтверджує необхідність дотримання міжнародних стандартів, зокрема у сфері якості освіти з безпеки [9].

Визначення та забезпечення необхідної фахівцю компетенції – головна вимога освіти з безпеки. В сучасних європейських проєктах (TUNING) поняття *компетенції* включає **знання й розуміння** (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати й розуміти), **знання як діяти** (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), **знання як бути** (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті). Саме поняття “компетенція” містить не тільки когнітивний й операційно-технологічний складники, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій). У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, але й освітнє середовище вишів, організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи самостійну роботу студентів тощо. Виходячи зі сказаного, зупинімо увагу на тексті концепції освіти з безпеки у нашому баченні. Цей матеріал викладено відповідно до вимог документів такого змісту і розміщено на деяких сайтах [17].

Концепція освіти з безпеки

Перш за все питання змісту навчання з безпеки в нашій країні до цього часу ґрунтовно не вирішено, що зумовлено низкою причин. Одна з них полягає в тому, що наука освіти з безпеки не повною мірою відслідковує нагальні потреби з безпеки сучасного суспільства. Для правильного розвитку цього процесу та вмілого запобігання небезпекам потрібне упередження в освіті! Маємо нову виробничу функцію – оцінка безпеки та запобігання ризику, яка властива усім видам економічної діяльності [5]. Але, як вже зазначалося, жоден ВНЗ України, крім атомної галузі, не готує фахівців, що мають компетенції виконання цієї виробничої функції.

Мета й етапи реалізації Концепції

Мета: впровадження сучасних форм, методів та змісту навчання з безпеки, які відповідають вимогам сучасного суспільства та науки у сфері управління безпекою на основі нового закону про освіту та принципів запобігання ризикам.

Етапи реалізації: 1 – розроблення стандартів освіти з безпеки відповідно до закону про освіту; 2 – підготовка та впровадження онлайн-курсів з безпеки членами навчально-методичної комісії МОН та профільних ВНЗ; 3 – перепідготовка викладачів з безпеки у спеціалізованих ВНЗ; 4 – формування нової системи навчання з безпеки.

Проблема може бути розв'язана шляхом перегляду старого і формування нового змісту навчання з безпеки на основі вимог державних стандартів щодо кваліфікаційних вимог професій галузей виробництва та закону про освіту, нової концепції управління безпекою та реорганізації навчального процесу з безпеки на основі сучасних досягнень та впровадження інформаційних технологій у сфері освіти.

Освіта з безпеки має здійснюватися на таких принципах:

- *обов'язковості* – освіта з безпеки обов'язкова для усіх випускників;
- *відповідності* – відповідність сучасним формам та методології управління безпекою;
- *професійності навчання* – викладачі дисциплін з безпеки повинні мати спеціальну вищу освіту;
- *відповідальності* – питання безпеки персоналу населення та довкілля мають розглядатись у кожній дипломній роботі майбутнього керівника;
- *сучасності* – ВНЗ мають використовувати сучасні технології навчання та сучасні інформаційні технології, “інкубатори бізнесу” тощо;
- *безперервності* – фахівець з вищою освітою повинен усвідомлювати необхідність безперервності навчання з безпеки протягом усього часу трудової діяльності;
- *культури безпеки* – безпека має бути одним зі складників загального менеджменту.

Зміст навчальних програм має бути стандартизований за галузевими напрямками. У стандартах освіти повинні бути викладені усі компетенції з безпеки, що необхідно набути студенту. Стандарти освіти бажано погодити з роботодавцями. Незалежно від профілю ВНЗ методи управління безпекою доцільно вивчати у такій послідовності:

1. Ризики в побуті та на виробництві - 1 курс.
2. Методи аналізу ризику - 2 курс.
3. Управління ризиками в галузі - 3 курс.
4. Цивільний захист і державний контроль безпеки - 4 курс.

Нормування освіти з безпеки забезпечить:

- єдність методологічних підходів до вищої освіти з безпеки у ВНЗ, які існують на всій території України, компетентність фахівців в оцінюванні джерел небезпеки для персоналу, населення та довкілля в державі і поза її межами (ті, що можуть мати транс-кордонний вплив);
- урахування значущості всіх наслідків соціально-економічного, природно-ресурсного, екологічного та іншого характеру, які можуть бути спричинені очікуваними надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру у діях та при прийнятті рішень майбутніми фахівцями;
- урахування особливостей видів виробничої діяльності, техногенного навантаження територій, природно-кліматичних особливостей, цінності окремих територій;
- галузеву і територіальну диференціацію нормативів ризиків;
- урахування всіх чинників, що впливають на величину ризиків, пов'язаних із розміщенням, будівництвом та експлуатацією потенційно небезпечних об'єктів, створенням нової техніки, технологій і матеріалів;
- періодичне коригування навчальних програм та стандартів освіти.

Основою нормативної бази освіти з безпеки повинні стати стандарти освіти з безпеки, які мають бути розроблені на основі державних класифікаторів професій та закону про вищу освіту.

Основними механізмами державного регулювання у сфері управління навчання з безпеки є державна стандартизація, сертифікація, державна експертиза, ліцензування.

Пріоритетним напрямом є міжнародне співробітництво у сфері освіти з безпеки. Україна має унікальний досвід подолання наслідків аварій, впровадження передових технологій навчання в ядерній галузі, з іншого боку, західні країни мають досвід навчання з упереджувальних заходів з безпеки, високу культуру безпеки, сформовану протягом років панування ринкових методів саморегулювання безпеки.

Очікувані результати – корінна зміна ставлення до потреби оволодіння знаннями з безпеки, усвідомлення важливості цієї сфери навчання, формування нової високої культури безпеки в усіх галузях виробництва, свідоме впровадження упереджувальних заходів безпеки на виробництві та в побуті. Це сприятиме підвищенню рівня безпеки в державі, відповідальності людини за особисту та колективну безпеку, поступовому наближенню рівня безпеки в Україні до світових стандартів. Разом з упровадженням ринкових відносин в усіх сферах управління безпекою впровадження системи освіти з безпеки, основаної на цій концепції, сприятиме зниженню кількості НВ на виробництві та в побуті, зменшенню кількості НС та зменшенню в рази державних витрат на ліквідацію наслідків і соціальні виплати постраждалим.

Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів. Досить незначні витрати потрібні на розроблення стандартів та перепідготовку кадрів, але вони будуть значно менші від тих, що зекономляться від результатів підвищення рівня безпеки та скорочення кількості державних інспекцій.

Відповідно до концепції пропонується створити нову дисципліну “Основи управління безпекою” з вивченням питань на основі сучасних технологій протягом усього терміну навчання.

Назву навчального модулю, мету, завдання та компетенції майбутніх фахівців у скороченому вигляді наведено в таблиці. Засвоєнню матеріалу може сприяти його послідовне ускладнення від описових питань безпеки та допустимих рівнів ризику на першому курсі до питань управління ризиком на основі аналізу моделей виникнення небезпечних подій, імовірних дій персоналу та методів державного управління.

Важливою є також частка **дипломного** проекту (або дисертації магістра) з безпеки. Що, фактично, маємо – типовий розрахунок якогось важливого параметру: освітлення робочого місця, кратності вентиляції та інші мало прив’язані до дипломної роботи тексти, які можливо, при бажанні, вільно переставити з однієї роботи в іншу без зміни смислу та навіть кількості сторінок. По суті, це ніяк не відображає ні безпеку праці, ні безпеку життєдіяльності, ні ЦЗ, також як і фактичні знання фахівця. Доцільно в цій частині випускної роботи як невід’ємну частину проекту мати вирішення певного конкретного завдання: “Відобразити найбільш небезпечний технологічний процес проекту та розробити заходи запобігання ризику”. В такому випадку буде відображено таке: знання безпеки процесів у галузі взагалі, уміння виділення (ідентифікації) головних небезпек та уміння аналізу і розробки заходів запобігання небезпек – все те, що так необхідне фахівцю й чого бракує сучасним випускникам. В такому випадку забезпечується індивідуальна “прив’язка” до теми диплома. Існує, на жаль, поширена хибна думка викладачів, що безпеку потрібно вивчати тільки на технічних факультетах. Але ж, скажімо, комп’ютерні, соціальні, природні ризики хіба не є найбільш небезпечні у сучасному світі?

Зміст навчальних курсів дисципліни “Основи управління безпекою”

ПЕРШИЙ КУРС	РИЗИКИ У ПОБУТІ ТА НА ВИРОБНИЦТВІ
	Мета: формування потреби громадянина, майбутнього фахівця, у забезпеченні безпеки персоналу, населення та довкілля, особистої безпеки тощо як базової потреби людини
	Обсяг: 1 кредит
	Завдання: ознайомлення з ризиками у побуті і на виробництві в Україні та світі; вивчення основних природних і техногенних небезпек; ознайомлення зі статистикою летальних наслідків та професійних захворювань по галузях виробництва, бази даних з небезпечних подій
	Компетенції: знання фактичних числових значень ризиків; уміння оцінювати фактичні значення ризику на основі статистичних даних
ДРУГИЙ КУРС	МЕТОДИ АНАЛІЗУ РИЗИКУ
	Мета: формування вмінь і навичок аналізу ризику за алгоритмами, що використовують у сфері майбутньої професії
	Обсяг – 1 кредит
	Завдання: аналіз природних ризиків регіону на основі спостережень; аналіз ризиків техногенного походження відповідно до галузі виробничої діяльності; розслідування НВ; розслідування НС з визначенням кореневих причин; аналіз помилок людини під час виконання виробничих процесів із застосуванням чинних методик та програмного забезпечення галузі
	Компетенції: знання методів аналізу; вміння проведення розслідувань НС та НВ; вміння оцінювати ймовірні помилки людини (людський чинник)
ТРЕТІЙ КУРС	УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ГАЛУЗІ
	Мета: формування навичок менеджменту ризику у галузі
	Обсяг: 2 кредити
	Завдання: вивчення загальних алгоритмів управління безпекою на основі моделювання та міжнародних стандартів
	Компетенції: знання методів управління ризиком; уміння розроблення моделі виникнення НС та НВ з врахуванням ЛЧ; складання паспорту ризику виробництва та регіону; користування програмами галузі з управління ризиком; розроблення заходів запобігання ризикам на виробництві та в регіоні
ЧЕТВЕРТИЙ КУРС	ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ БЕЗПЕКИ
	Мета: формування знань та первинних навичок щодо управління цивільним захистом (ЦЗ) на різних рівнях єдиної державної системи ЦЗ (ЄДСЦЗ)
	Обсяг: 1 кредит
	Завдання: вивчення методів управління безпекою ринковими методами (страхування ризиків, ліцензування діяльності) основ управління при ліквідації НС
	Компетенції: знання методів управління безпекою за нормальних умов роботи і під час виникнення НС; вміння розроблення документів з безпеки виробництв; вміння керувати добровільними підрозділами служби ЦЗ на виробництві, організовувати взаємодію цих підрозділів з рятувальними підрозділами служб ДСНС(тощо) у разі виникнення НС природного чи техногенного характеру

Удосконалення підготовки випускників ВНЗ

Удосконалення підготовки випускників ВНЗ – як фахівців з питань безпеки, так і з інших спеціальностей - має бути за сучасними європейськими формами співпраці. Мудрість древніх індійців зазначала: “Щоб щось змінити, потрібно спочатку побачити і зрозуміти, що ж потрібно змінювати” [18]. Сучасна наука відкрила і реалізує багато нового. Суспільне життя за останні десятиріччя суттєво змінилося, але разом з тим залишилося чимало і консервативного та незрозумілого. Освіта містить одне з найважливіших її призначень – постійно знаходити відкриття та новизну в науці і оперативно включати це в навчання.

Сучасні ВНЗ є основним “інструментом” формування людини – фахівця, допомагаючи йому розвивати та затверджувати в житті свої здібності. Сьогодні в змісті освіти та виховання є багато засобів, що здатні допомагати “виращуванню” такого фахівця. В цих умовах важливо знаходити нові методи підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Важливо привчати студентів до самостійного пошуку знань та навичок знаходити нове.

Наведемо приклад з історії Японії. Після Другої світової війни уряд Японії не знав, як далі жити переможеній країні, що майже не має копалин та має величезну кількість людей на невеликій території. Відомий японський професор Ясіро Кавасакі тоді порекомендував уряду вихід, сказавши знамениту фразу: “Все багатство Японії перебуває під капелюхами японців” [19]. Оперативно почавши вивчення та аналіз систем освіти у світі, японці взяли чимало всього кращого із світового досвіду. Потім стали купувати та іншими способами добувати кращі ідеї, проекти, розробки і стимулювати розуми своїх людей до подальшої роботи над всім новим, ще не впровадженим. І де вони сьогодні в багатьох галузях науки і техніки?! У нас же сьогодні кожен п’ятий студент в Україні не планує свою кар’єру і на випускному курсі не знає, де працюватиме, або бажає виїхати за кордон. Необхідна ефективна співпраця університетів і бізнесу, яка удосконалисть процес підготовки фахівців і зробить їх конкурентоспроможними на ринку праці. До того ж це буде сприяти розвитку дослідницької та інноваційної діяльності в країні.

Люди в усі часи були різними і такими будуть, як за рівнем свого інтелектуального, духовного, культурного розвитку, так і за своїми поглядами та ставленням до роботи. Тому процес формування колективу або відділу (групи людей), які будуть професійно та вдало виконувати свою частку роботи в єдиному проекті, потребує немало часу та затрат [20].

На замовлення сучасних роботодавців, які шукають новації в досягненні суттєвих покращень в організації управління колективом підприємства (установи) та значного підвищення кінцевих результатів роботи, у вищих можливо і доцільно готувати групи фахівців для конкретних проектів, а не окремих індивідуумів. Деякі ВНЗ в Україні вже мають замовлення роботодавців, підбирають за відповідними показниками студентів та готують такі групи.

Насамперед необхідна співпраця у сфері наукових досліджень. Університетам має бути вигідно комерціалізувати результати своїх наукових досліджень, робити таким їх здобуток, щоб можна було продавати і заробляти на цьому гроші.

Закон України “Про освіту” відкриває для цього необхідні умови. Так, відповідно до Закону України “Про освіту” одним з основних принципів освіти є інтеграція з наукою і виробництвом. У ст. 42 написано, що вища освіта забезпечує фундаментальну, професійну та практичну підготовку. А в ст. 45 зазначається, що науково-дослідна ро-

бота є складовою частиною підготовки фахівців і здійснюється за договорами, контрактами, замовленнями тощо.

Для цього створюються наукові, науково-виробничі підрозділи, об'єднання, асоціації, різні центри, парки та інші формування. У ст. 64 записано, що заклади освіти мають право укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з установами системи освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо.

Навіть зі сказаного видно, що закон дає всі можливості для творчого підходу до проблеми підготовки випускника ВНЗ, готового до роботи повноцінним фахівцем на обраному виробництві з перших днів працевлаштування.

Навіть деякі педагоги вищої школи в Україні з великим досвідом роботи все ще недостатньо розуміють зміст переходу вищої освіти від фундаментальної радянської системи з поглибленим вивченням законів природи і життя до “якоїсь” спрощеної Болонської системи, вважаючи цей перехід примхою МОН або даниною моді. Все значно складніше, бо зміни в освіті пов'язані зі змінами в державному устрої і формі власності виробництва. Соціалістична форма власності дозволяла фахівцеві вчитися декілька років на підприємстві за державні кошти. Із досвіду відомо, що випускник ВНЗ отримував зарплату, займаючи певну посаду, і вчився роботі, принаймні, 2-3 роки, а іноді взагалі йшов працювати в іншу галузь. Приватна ж форма власності потребує для виробництва вже освіченого, навченого робітника або службовця. Сучасне виробництво (в особі топ-менеджерів підприємств) потребує фахівців, що володіють певними компетенціями у відповідній галузі суспільного виробництва, і ніхто не буде платити гроші людині, поки вона набирається знань і умінь. Зараз усьому, що необхідно для роботи, фахівець має навчитись у ВНЗ. Власне, студент повинен вчитися своїй майбутній професії такою мірою, щоб бути затребуваним відразу після навчання і бути допущеним до самостійної роботи.

При належній організації співпраці ВНЗ з провідними підприємствами є завжди велика кількість реальних завдань. Приєднання студентських ресурсів для їх вирішення під наглядом викладачів вирішує низку питань: ознайомлення студентів із проблемами виробництва, професійне самовизначення майбутніх фахівців при детальному ознайомленні з майбутньою роботою, вирішення завдань у багатьох варіантах, зацікавленість студентів у навчанні за професією і що ще дуже важливо - зменшення витрат виробника з одночасним підвищенням якості роботи, а також матеріальна підтримка студентів.

Для прикладу, розгляньмо процес підготовки фахівця для роботи на ОПН. Якщо підприємство отримує випускників профільного галузевого вишу з відповідною компетентністю і сформованими мотивами діяльності, його діяльність може бути більш успішною не тільки у сфері безпеки.

Весь процес підготовки фахівця обмежується тільки роками навчання у ВНЗ. На підприємства, як зазначалося вище, мають приходити фахівці, які достатньо орієнтовані в процесах і завданнях галузі і готові до самостійної роботи. Дослідивши деякі вказані проблеми, ми зупинилися на можливих шляхах їх удосконалення.

Шлях №1. В університетах країн Європи створюють студентські колективи для вирішення виробничих проблемних завдань у різних галузях - так звані інкубатори бізнесу (ІБ) або інноваційні парки. Ці “бізнес-інкубатори” працюють над створенням комерційних компаній (стартапів). Стартап - це компанія, яка створена для комерціалізації, в даному випадку, результатів наукових досліджень університетів. Сам університет з різних причин цього зробити не може. Тому університет, у якого є розробки, інтелектуальна власність, може просто увійти в стартап або підписати з ним договір про комерціалізації результатів досліджень. Далі має бути розвиток, підтримка, зокрема залежно

від теми, від уряду, спрямовані на те, щоб продати результати проекту. Замість стартапу можна спробувати знайти велику компанію, яка візьме ці результати і буде працювати над їх втіленням у життя. Багато вже відомих компаній вийшли з університетів. Наприклад, “Google”, який свого часу був стартапом, а зараз одна з найбільших ІТ-компаній світу. Потрібні бажуючі це робити, вмілі організатори, здатні управляти цим процесом, і результат прийде.

Шлях № 2. Це фінансування наукових досліджень в університетах урядом, підприємствами і регіональною владою. Можна розглядати не тільки прямі замовлення на наукові розробки. Можливо внести деякі уточнення до оподаткування, іншими способами зменшити витрати робіт над науковими проектами. Це дозволить значно покращити співпрацю між бізнесом та університетами. Компаніям така співпраця дасть наукові проекти, які не впроваджувалися. Вони будуть розроблені за допомогою випускників, аспірантів, докторантів, професорів. Компанії можуть проводити конкурси з оплатою у вигляді грошей або престижних стажувань. Студенти ж, працюючи з компаніями, можуть реально визначити свої можливості, зрозуміти, на чому необхідно зосередити зусилля, а, можливо, переорієнтуватися на інші, споріднені, напрямки роботи.

Шлях № 3. На хвилі останніх подій можна спробувати робити досить багато програм разом із різними країнами. Поки Україна на слуху, з нами готові говорити. Необхідно швидко зробити великий крок до співпраці із зарубіжними компаніями, університетами тощо. Отже, на думку авторів, кращим принципом організації такого навчання є створення робочих студентських колективів для вирішення завдань галузі або прийом студентів в робочі колективи виробництва для вирішення завдань управління безпекою з одночасним навчанням у ВНЗ. Досвід діяльності ІБ в університетах Європи підтверджує сказане вище, і, на наш погляд, саме такий напрям вищої освіти має бути в нашій державі, котра обрала європейський шлях розвитку. ІБ повинні отримувати державну та галузеву підтримку, підтримку бізнесу, що в підсумку принесе користь як майбутнім фахівцям, так і бізнесу і державі в цілому.

Висновки. Необхідно творчо підходити до удосконалення підготовки випускників ВНЗ, у тому числі використовуючи сучасні європейські форми. Щодо навчання з безпеки, воно повинно мати найвищий пріоритет, бо безпека – важливий складник життя людини. Втрата освіти з безпеки може призвести до притуплення важливого інстинкту – інстинкту самозбереження, а в масштабах країни – до втрати державності. Навчання з безпеки потребує оновлення відповідно до вимог сучасного суспільства.

Список літератури: 1. Кодекс цивільного захисту. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, №34-35, ст.458). 2. Розпорядження КМУ “Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” від 23.01.2014 № 37 р. 3. Розпорядження КМУ “Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua> 4. Закон України “Про освіту”. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, №34, ст.451. 5. Закон України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 г. №1556-VII (вступив в дію 06.09.2014 г.). 6. *Запорожець О.І.* Звернення до ректорів вищих навчальних закладів України // Пожежна і техногенна безпека – К.: ДСНС України, 2014. - № 12. – С. 37. 7. Закон України “Про об’єкти підвищеної небезпеки”. – N 2245-III. – 18.01.2001 р. 8. *Бегун В.В.* Культура безпеки в ядерній енергетиці / В.В. Бегун, С.В. Широков, С.В. Бегун, Е.Н. Письменний, В.В. Литвинов, І.В. Казачков // К.: Гранма, 2012. - С. 544. 9. *Хенли Э. Дж., Кумамото Х.* Надежность технических систем и оценка риска / Пер. с англ. Сыромятникова В.С. - М., 1984. 10. *Бегун В.В.* Про питання

розподілу компетенцій з безпеки за освітньо-кваліфікаційним рівнем та напрямом освіти // В.В. Бегун, С.І. Осипенко // Наук.-метод. збірник МОН “Проблеми освіти”, вип. 61. - 2009 р. - С. 9. 11. *Бегун В.В.* Культура безпеки – необхідна стандартизація вищої освіти з безпеки / В.В. Бегун, Є.М. Письменний, С.В. Широков // Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналіт. доп. / Ю.М. Скалецький, Д.С. Бірюков, О.О. Мартюшева, Л.Д. Яценко. – К. : НІСД, 2012. – 56 с. Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua> 12. *Бегун В.В.* Teaching of Nuclear Power Plant Safety at the National Technical University of Ukraine within the New Course in Safety Culture / В.В. Бегун, С. В. Бегун, О.О. Килина // *Technical Publication ICONE20POWER2012-54814*, (<http://www.asmeconferences.org/ICONE20POWER2012/index.cfm>) 13. *Бегун В.В.* Стандартизація вищої освіти з безпеки – необхідна умова її якості // 36. наук. пр. XI міжнар. наук.-метод. конф. “Безпека життєдіяльності людини – освіта, наука, практика” БЖДЛ-2012. Донецьк, 2012. - С.31-39. 14. *Бегун В.В.* Культура безпеки як шлях до євроінтеграції України / В.В. Бегун, С.І. Осипенко // *Безпека життєдіяльності*. - № 4. - 2009. - С.7. 15. *Бегун В.В.* Про питання необхідності коригування програм навчальних дисциплін з безпеки / В.В. Бегун, О.В. Бикова, С.І. Осипенко, С.А. Єременко // *Безпека життєдіяльності*. - №7-8. - 2008. – С. 4. 16. *Гречанинов В.Ф.* Пропуск весняної повені в Україні в 1996 році / В.Ф. Гречанинов // *Попередження надзвичайних ситуацій: в 2 кн.* / Під заг. ред. В.Ф. Гречанинова. – К., 1996. – Кн. 2: Попередження надзвичайних ситуацій в Україні. Досвід та проблеми. – С. 199–215 (Препринт / Інститут Сімеона США, Штаб цивільної оборони України, 1996). 17. *Бегун В.В., Гречанинов В.Ф.* Науковці розробили нову концепцію освіти з безпеки. – К., 2015. Вища освіта. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. - Режим електронного доступу: vnz.org.ua/statti/ 18. *Кудин В.А.* Энергия оптимизма. - К.: Золоті ворота, 2015. 19. *Кудин В.А.* Образование в судьбах народов, 2 изд. К., 2012. 20. *Кудин В.А.* Средства массовой информации и профессиональное образование. - Харьков: НТУ “ХПИ”, 2012.

Bibliography (transliterated): 1. Kodeks civil'nogo zahistu. Vidomosti Verhovnoї Radi (VVR), 2013, №34-35, st.458). 2. Rozporjadzhennja KМУ “Pro shvalennja Konceptії upravlinnja rizikami viniknennja nadzvichajnih situacij tehnogenного ta prirodnogo harakteru” vid 23.01.2014 № 37 r. 3. Rozporjadzhennja KМУ “Pro zatverdzhennja planu zahodiv shhodo realizacії Konceptії upravlinnja rizikami viniknennja nadzvichajnih situacij tehnogenного ta prirodnogo harakteru”. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.mns.gov.ua> 4. Zakon Ukraїni “pro osvitu” Vidomosti Verhovnoї Radi (VVR), 1991, №34, st.451. 5. Zakon Ukraїni “Pro vishhu osvitu” vid 01.07.2014 g. №1556-VII (vstupiv v silu 06.09.2014 g.). 6. Zaporozhec' O.I. Zvernennja do rektoriv vishhих navchal'nih zakladiv Ukraїni // *Pozhezh-na i tehnogenna bezpeka* – K.: DSNS Ukraїni, 2014. - № 12. – S. 37. 7. Zakon Ukraїni “Pro ob'ekti pidvishhenoi nebezpeki”. – N 2245-III. – 18.01.2001. 8. Begun V.V. Kul'tura bezpeki v jadernij energetici / V.V. Begun, S.V. Shirokov, S.V. Begun, E.N.Pis'mennyj, V.V. Litvinov, I.V. Kazachkov // Kiїv, “Granmna”, 2012. S. 544. 9. He-nli Je. Dzh., Kumamoto H. Nadezhnost' tehniceskikh sistem i ocenka riska / Per. s angl. Syromjatnikova V.S., - M., 1984. 10. Begun V.V. Pro pitannja rozpodilu kompetencij z bezpeki za osvitn'o-kvalifikacijnim rivnem ta naprjamom osviti // V.V. Begun, Osipenko S.I. // *Naukovo – metodichnij zbirnik MON “Problemi osviti”*, vip. 61, 2009, S. 9. 11. Begun V.V. Kul'tura bezpeki – neobhidna standartizacija vishhoї osviti z bezpeki / V.V. Begun, Є.М. Pis'mennij, S.V. Shirokov // *Problemi vprovadzhennja kul'turi bezpeki v Ukraїni : analit. dop.* / Ju. M. Skalec'kij, D. S. Birjukov, O. O. Martjusheva, L. D. Jacenko. – K. : NISD, 2012. – 56 s. Elektronna versija: <http://www.niss.gov.ua> 12. Begun V.V. Teaching of Nuclear Power Plant Safety at the National Technical University of Ukraine within the

New Course in Safety Culture / V.V. Begun, Begun S.V. Kilina O.O. // Technical Publication ICONE20POWER2012-54814, (<http://www.asmeconferences.org/ICONE20POWER2012/index.cfm>) 13. Begun V.V. Stan-dartizacija vishhoї osviti z bezpeki – neobhidna umova її jakosti // Zbirnik naukovih prac' HI mizhnarodnoї naukovo-metodichnoї konferencії «Bezpeka zhittedijal'nosti ljudini – osvita, nauka, praktika» BZhDL-2012. Donec'k, 2012. s.31-39. 14. Begun V.V. Kul'tura bezpeki jak shljah do evrointegracії Ukraїni / V.V. Begun, Osipenko S.I. // Bezpeka zhit-tedijal'nosti, № 4, 2009. S.7. 15. Begun V.V. Pro pitannja neobhidnosti koriguvannja program navchal'nih disciplin z bezpeki / V.V. Begun., Bikova O.V., Osipenko S.I., Cremenko S.A. // Bezpeka zhittedijal'nosti, №7-8, 2008. S. 4.16. Grechaninov V.F. Propusk vesnjanoї poveni v Ukraїni v 1996 roci / V.F. Grechaninov // Poperedzhennja nadzvichajnih situacij: v 2 kn. / Pid zag. red. V.F. Grechaninova. – K., 1996. – Kn. 2: Poperedzhennja nadzvichajnih situacij v Ukraїni. Dosvid ta problemi. – S. 199 – 215 (Preprint / In-stitut Simeona - SShA, Shtab civil'noї oboroni Ukraїni, 1996). 17. Begun V.V., Grecha-ninov V.F. Naukovci rozrobili novu koncepciju osviti z bezpeki. – Kiїv, 2015. Vishha osvita. Informacijno - analitichnij portal pro vishhu osvitu v Ukraїni ta za kordonom. Rezhim elektronnoho dostupu: vzn.org.ua/sta/tti/ 18. Kudin V.A. Jenergiya optimizma. K. .2015g. v -vo “Zoloti vorota” 19. Kudin V.A. Obrazovanie v sud'bah narodov, 2 izd. K.2012g. 20. Kudin V.A. Sredstva massovoj informacii i professional'noe obrazova-nie. - Har'kov: NTU “HPI”, 2012.

UDK 372.862:614.84

V. Kudin, V. Biehun, V. Grechaninov, O. Yatsiuk

THE CONCEPT OF SAFETY EDUCATION

The necessity of safety courses studying system reform at universities is substantiated. The new concept of safety education based on risk oriented approach is proposed. The content of the course “Safety Management” is considered as the studying of risks and the methods of risk assessment, the risk management, the basics of civil protection and the governmental safety control.

Keywords: emergencies, risk management, civil protection, state control, the concept of safety management, the development of educational standards, education concept of security.

УДК 372.862:614.84

В.А. Кудин, В.В. Бегун, В.Ф. Гречанинов, О.П. Яцюк

КОНЦЕПЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ПО БЕЗОПАСНОСТИ

Обосновывается необходимость реформирования системы изучения дисциплин по безопасности в вузах. Предлагается новая концепция образования по безопасности на основе риск-ориентированного подхода. Рассматривается содержание дисциплины “Управление безопасностью” как изучение рисков и методов их анализа, управление рисками, основы гражданской защиты и государственного контроля безопасности.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, управление рисками, гражданская защита, государственный контроль, концепция управления безопасностью, разработка образовательных стандартов, концепция образования по безопасности.

Стаття надійшла до редакційної колегії 7.09.2015

Ю.Є. Демідова

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ЯКОСТІ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ

Актуальність питання соціальної та екологічної безпеки життя і діяльності полягає у створенні складової системи у контексті навчання культурі промислової безпеки та психології професійної діяльності. Це полягає в тому, щоб засвоєні знання студент міг не тільки відтворити, але й застосувати їх у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: соціальна та екологічна безпека життєдіяльності; виробнича безпека; екологічна культура.

У ХХІ столітті більшість країн світу, у тому числі й Україна, увійшли з комплексом глобальних, регіональних і національних проблем, серед яких найбільш загрозливими вважаються глобальне порушення безпеки навколишнього середовища та порушення соціальної безпеки людини.

Процес розвитку людства відбувався лінійно. Господарство розвивалось поступово, але вплив господарської діяльності не перевищував відновлювальні можливості природного середовища. Коли відбулася соціально-технічна революція, рівень антропогенного впливу почав перевищувати відновлювальну можливість і зміни довкілля стали фактично незворотними.

Зміни почали супроводжуватись чередою природних та техногенних катастроф, найбільшою з яких був Чорнобиль. Людство перейшло на такий рівень існування, коли причинами природних катастроф здебільшого стає техногенний вплив. Перехід до постіндустріального суспільства в соціальній сфері супроводжується штучністю середовища існування, глобалізацією економічних та особистих зв'язків. Екологічна небезпека впливає на різні аспекти людського розвитку.

Протягом усієї історії існування людства воно завжди прагнуло дбати про свою безпеку. Однак нині, в умовах загострення екологічної ситуації, соціальних та воєнних протиріч, суттєвих змін в техногенній сфері, що посилюють імовірність виникнення глобальної небезпеки (АЕС, космічні технології тощо), питання стоїть прямо і однозначно: чи буде людина надалі жити на планеті чи ні. Концепції безпечного стійкого розвитку світового співтовариства була присвячена конференція ООН в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), на якій був прийнятий документ "Порядок денний ХХІ століття" та зроблено висновок про необхідність глобального партнерства держав для досягнення стабільного соціального, економічного та екологічного розвитку суспільства. Постійне зростання масштабів господарської діяльності людини поставили суспільство на край глобальної екологічної катастрофи. Ця ситуація стала наслідком дисбалансу співвідношень людини з природою.

Сучасне екологічне та соціальне становище не може розглядатися без минулого нашої країни, без історії природокористування, без обліку важливої для всіх нас моделі людина-виробництво-природа, а тому ми повинні дуже уважно розглянути, проаналізувати деякі принципи, які насамперед визначили цей кризовий стан.

© Ю.Є. Демідова, 2015

Починаючи з XVIII століття, у межах території України спостерігались екстремальні явища в природокористуванні: відбувалася виснажлива експлуатація земельних ресурсів, розорювалися степи, відкривалися нові родовища корисних копалин, закладалися потужні індустріальні об'єкти. На початок XX століття на Україну припадало 70% усього видобутку сировини Росії та лише 15% виробництва готових товарів [1]. Негативні зміни у природному середовищі в умовах стрімкого економічного розвитку України викликали певну стурбованість серед науковців і громадськості, активізували природоохоронну діяльність.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними основами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких переваги надавалися розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш небезпечних галузей промисловості. Норми права носили декларативний характер і не стримували занепад екологічного стану України, зараз, з прийняттям низки суттєвих законодавчих актів, все рівно, ще рано казати про належне правове регулювання, відсутній також механізм реалізації права на безпечне довкілля. Природокористування без урахування вимог охорони навколишнього середовища та безпечної життєдіяльності людини можливо ще й зараз. Ці чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, особливо молоді, призвели до значної деградації довкілля. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людини, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. Тому відношення до екологічних, соціальних проблем та проблем безпеки життєдіяльності людини повинно стати частиною свідомості кожного.

Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медіко-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Згідно із законом України "Про основи національної безпеки" від 19 червня 2003 р., національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних інтересів та потенційних загроз національним інтересам [2]. З огляду на це, соціальна та екологічна безпека України є фундаментальним складником національної безпеки держави.

Екологічну та соціальну безпеку можна визначити як стан захищеності важливих інтересів та потреб людини, суспільства та людства в цілому. Щоб визначити вплив джерел техногенної безпеки на навколишнє середовище необхідно проводити екологічні експертизи, отримувати висновки та сертифікати якості, які свідчать про дотримання екологічних вимог.

В теперішній час механізми взаємодії людини та природи, людини та техніки, індивіда та суспільства, все частіше порушуються, що призводить до появи багатьох нових небезпек для нормальної життєдіяльності та праці. Суспільство зазнає значних втрат у вигляді людських жертв, збитків від аварій, катастроф та ін. Таким чином, забезпечення екологічної, техногенної та соціальної безпеки стає однією із головних проблем будь-якої держави. На етапі переходу до постіндустріального суспільства у вирішенні питань екологічної безпеки все важливішим стає роль екологічного та соціально-

го виховання майбутніх фахівців.

Своє відображення проблеми екологічної освіти, сучасної екологічної та соціальної безпеки, безпеки життєдіяльності та життєтворчості знаходять у працях М.П. Драгоманова, В.П. Семиноженка, К.С. Лосєва та багатьох інших. Ці роботи є основою для рішення проблем цих напрямках.

Однією з причин кризової ситуації можна вважати відсутність належного екологічного виховання фахівців та велике зростання рівня травматизму у системах “людина-природа” та “людина-техніка”. В інженерній освіті вкрай недостатня увага приділяється аспектам розв’язання цих проблем, тобто формуванню та розвитку екологічно спрямованого мислення майбутніх фахівців у галузях екологічної та соціальної безпеки та безпеки життєдіяльності. Цьому сприяє неймовірна маленька кількість досліджень у галузях, а також фрагментарне вивчення дисциплін у навчальних закладах. Навчання орієнтовано більш на теоретичний курс, ніж практичний. У наслідок цього у багатьох студентів розвивається стійке неприйняття цих дисциплін. Ураховуючи роль таких визначних чинників, ця ситуація стає цілком закономірною [3].

На подолання цієї проблеми у Національному технічному університеті “Харківський політехнічний університет” розроблено концепцію формування національної гуманітарно-технічної еліти. Одним з основних її принципів є посилення рівня екологічної та соціальної підготовки майбутніх інженерів і прищеплення їм відповідальності за наслідки своєї діяльності.

Основною метою навчальних дисциплін екологічної та соціальної безпеки діяльності та безпеки життєдіяльності повинно бути впровадження екологічного мислення для вирішення наукових і практичних завдань у різних сферах професійної та життєвої діяльності. Дисципліни повинні розглядатись як галузь комплексних знань про існуючі закони, механізми взаємодії людини і природи, суспільства і навколишнього середовища, взаємозв’язок людини з природними системами, про спосіб безпечного життя як професійного, так і повсякденного, про вміння уникнути природних, соціальних, технологічних катастроф і конфліктних ситуацій та ризиків. Також метою навчальних дисциплін є здобуття учасниками навчально-виховного процесу знань із різноманітних проблем у сфері ресурсного і природного користування та охорони навколишнього середовища, зокрема формування у них навичок аналізу і визначення економічної, соціальної ефективності впровадження природоохоронних заходів та оцінки економічних природних збитків, що їх завдає різним галузям господарювання забруднення навколишнього та внутрішнього середовища [4].

Особлива увага повинна приділятися проблемам інтелектуального та інформаційного забруднення, а також причинам виникнення та ступеню небезпечності шкідливих чинників, що сприяють кризовій ситуації. Потрібно орієнтувати особистість на формування відповідного ступеня захисту від процесів та явищ, які викликають погіршення життєдіяльності, соціальної та екологічної безпеки.

Актуальність викладання цих навчальних дисциплін зумовлена змінами, що відбулися в 90-ті роки двадцятого сторіччя. Тобто появою великої кількості соціальних конфліктів у різних тачках земної кулі, екологічними і соціальними змінами, що відбуваються на території України, здатними загострити проблеми життєдіяльності людини. Під час вивчення дисциплін потрібно враховувати те, що на території України надзвичайні ситуації виникають у 5-8 разів частіше, ніж в інших промислово розвинутих країнах Європи та світу, унаслідок цього гине понад 1% населення, понад 3% населення зазнають різноманітних травм, 90 % населення перебуває в умовах постійних стресових

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

ситуацій або різних видів політичного, соціального і психологічного ризику [3]. Майже третина аварій і нещасних випадків на виробництві пов'язана з незадовільним знанням людей про попередження, норми поведінки, дії у нестандартних ситуаціях. Більшість населення України не володіє елементарними знаннями та вміннями, щодо протистояння несприятливим психологічним та стресовим ситуаціям.

Отже, навчальні дисципліни “Соціальна та екологічна безпека діяльності” та “Безпека життєдіяльності” покликані навчити майбутніх фахівців:

- визначати закономірності зв'язку життєдіяльності людини із навколишнім середовищем;
- встановлювати принципи захисту людини в умовах повсякденного життя, а також в нестандартних ситуаціях;
- володіти практичними вміннями та навичками щодо безпечного життя та діяльності;
- управляти процесами особистого життя та природокористування;
- формувати екологічну культуру виробництва, професійної діяльності та життя.

А головне, що за безпечне життя та незабруднене навколишнє середовище попереду всього відповідальна людина, як головна цінність суспільства. На відміну від екологічної катастрофи, при виникненні котрої людина є пасивним елементом незворотного природного процесу, екологічна криза розглядається як зворотний стан, в котрому людина є активною, діючою стороною. У зв'язку з цим, факт усвідомлення майбутніми фахівцями реальності небезпеки, яку несе науково-технічний розвиток, змушуватиме їх уважно ставитися до прийняття відповідальних рішень. Це повинно бути невід'ємним елементом світогляду майбутнього інженера.

Таким чином, все більш значним та необхідним чинником якості інженерної освіти стає потреба у формуванні знань з безпеки життєдіяльності та соціально-екологічної безпеки, як умови забезпечення стійкого та безпечного життя та праці. Одним із шляхів виконання цього завдання є організація системи загального комплексного та неперервного навчання у цих галузях.

Список літератури: 1. *Юрченко Л. І.* Екологія: навч. посібник / Л. І. Юрченко. – К. : Професіонал, 2009. – 304 с. 2. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19.06.2003 р. N 964-IV. 3. *Павленко Т.С.* Педагогические аспекты подготовки специалистов в сфере производственной безопасности / Т.С. Павленко // Проблемы инженерно-педагогической освіти: Зб.наук.прац. – Харків: УІПА. – 2005. – №11. – С.94–100. 4. *Демідова Ю.Є.* Організаційні аспекти розслідування небезпечних ситуацій на виробництві в системі управління та освіти : навч. посібник / Ю.Є. Демідова, Т.С. Павленко. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2015. – 278 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Jurchenko L. I.* Ekologija: navch. posibnik / L.I. Jurchenko. – K. : Profesional, 2009. – 304 s. 2. Zakon Ukraïni “Pro osnovi nacional'noï bezpeki Ukraïni” vid 19.06.2003 r. N 964-IV. 3. *Pavlenko T.S.* Pedagogicheskie aspekty podgotovki specialistov v sfere proizvodstvennoj bezopasnosti / T.S. Pavlenko // Problemi inzhenerno-pedagogichnoï osviti: Zb.nauk.prac'. – Harkiv: UIPA. – 2005. – №11. – S. 94–100. 4. *Demidova Ju.Є.* Organizacijni aspekti rozsliduvannja nebezpečnih situacij na virobnictvi v sistemі upravlinnja ta osviti : navch. posibnik / Ju. Є. Demidova, T.S. Pavlenko – Harkiv: NTU “HPI”, 2015. – 278 s.

УДК 159.9:316

Ю.Е. Демидова

**ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ФАКТОР КАЧЕСТВА
В ОБРАЗОВАНИИ ИНЖЕНЕРА**

Актуальность вопроса социальной и экологической безопасности жизнедеятельности заключается в создании общей системы в контексте обучения культуре производственной безопасности и психологии профессиональной деятельности. Это заключается в том, чтобы усвоенные знания студент мог не только воспроизвести, но и применить их в будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: социальная и экологическая безопасность жизнедеятельности; производственная безопасность; экологическая культура.

UDC 159.9:316

Yu. Demidova

**PROBLEMS OF SOCIAL AND ENVIRONMENTAL ACTIVITY AND SAFETY AS A
FACTOR IN THE QUALITY OF ENGINEERING EDUCATION**

The urgency of the issue of social and environmental health and safety is to create a component of training in the context of safety culture and psychology of professional activity. It is learned that the knowledge of the students could not only play, but also to apply them in their future professional activities. The practical steps that will determine the improvement of methods of forming appropriate knowledge of security activities, the development of sustainable skills of safe work methods, the formation of a common safety culture at all levels of production of the algorithm are characterized in the article. It is important to show the connection of this area with the general direction of solving production problems: technical, social and economic. The authors note that such a problem becomes complex and must be realized not only in the study of the humanities and the social and psychological and pedagogical disciplines, but also in the process of training in the study of special subjects. It is shown that the main components of the system security knowledge generation activities are: professional and comprehensive safety training activities; possession of principles, methods and means of ensuring the safety and ability to find optimal solutions-based organizational, administrative and technical nature for each specific case, understanding the essence of the proposed solutions and their possible consequences. The authors note that formation of such a system of knowledge will determine the relation between the individual disciplines and subspecialties safety activities.

Key words: social and ecological safety of life; industrial safety; ecological culture, method of forming knowledge, security activities, culture, skills, future professionals, engineers, psychologists, teachers of high school, training.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.09.2015

А.О. Молчанова

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ – СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

У статті висвітлено актуальну педагогічну проблему, присвячену ролі комунікативної взаємодії у сучасному освітньому процесі вищих навчальних закладів. Охарактеризовано комунікативну взаємодію як складову професійної компетентності науково-педагогічних кадрів.

Комунікативна взаємодія визначається як багатофункціональне явище, що містить інформаційний та інтерпретаційний аспекти. Розглянуто компоненти комунікативної культури. Визначено причини (бар'єри) неефективності комунікативної взаємодії у педагогічному процесі.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативність, комунікативна взаємодія, науково-педагогічні кадри, конкурентоздатний фахівець, комунікативна культура, педагогічний процес.

Сучасний процес заміни індустріального суспільства інформаційно-комунікаційним трансформує діяльність, адаптацію і само існування людини. Вона осмислює інформацію як знання через своє світосприйняття і власний емоційний світ, тому проблема формування комунікативної відкритості стає найактуальнішою і найскладнішою. Перехід до інформаційного суспільства підкреслює значення знаннєвої парадигми освіти і вимагає нових підходів до її розуміння, а через те – самореалізації і моральному вдосконаленню особистості для її підготовки до комунікативної відкритості як моральної норми. У цьому процесі носієм знань має бути творча, відкрита, конкурентоспроможна особистість.

Людська діяльність і спілкування мають всезагальний характер. Це знайшло своє відображення в принципі єдності спілкування і діяльності, який у вітчизняній психології є одним із основних та загальноприйнятих [3, с. 210–218, 211]. За критерієм мети спілкування визначаються основні функції цього процесу: контактна (є основною у спілкуванні); інформаційна; спонукальна (стимулює партнера до виконання дій); координаційна (орієнтує та узгоджує дії при сумісній діяльності); осмислювальна (розуміння змісту інформації та намірів партнера); соціальна (на основі аналізу спілкувань усвідомлення та фіксування свого місця в системі соціальних зв'язків). Остання функція є основною в особистісному розвитку людини, забезпечує її соціальну поведінку і дозволяє ідентифікувати себе, тобто ототожнювати з іншими, визначати свої соціальні ролі, погляди, норми і цінності в різних групах і колективах [4].

Серед усіх визначень функцій спілкування найбільш диференційованим є класифікація Г.А. Андреевої, яка виділяє три сторони спілкування комунікативну, інтерактивну і перцептивну (чуттєве сприйняття зовнішніх предметів і явищ) [1]. Соціальна перцепція – багатофункціональний психічний процес, який припускає сприйняття зовнішніх ознак людини, співвіднесення їх з її особистісними характеристиками, інтерпретацію та прогнозування на цій основі її вчинків, а також це важливий психологічний процес, відповідальний за здійснення людиною певної соціальної поведінки [2].

© А.О.Молчанова, 2015

Інша класифікація функцій спілкування представлена Б.Ф. Ломовим: інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна і афективно-комунікативна функції спілкування [10].

Існує багато теорій соціальної (міжособистісної) взаємодії: теорія обміну Дж. Хоуменса (люди взаємодіють один з одним на основі свого досвіду, зважаючи можливі винагороди й витрати); теорія символічного інтеракціонізму Дж. Герберта Міда (поведінка людей по відношенню один до одного і до предметів оточуючого світу зумовлюється тим значенням, яке вони їм надають); теорія управління враженнями Ервіна Гофмана (соціальні ситуації нагадують спектаклі, у яких актори намагаються створювати і підтримувати сприятливі враження); психоаналітична теорія Зигмунда Фрейда (на міжособистісну взаємодію глибоко впливають поняття, які засвоєні у ранньому дитинстві, і конфлікти, що пережиті в цей період). Насправді, на характер соціальної взаємодії впливає все, в тому числі й рівень комунікативної компетентності, який необхідно спеціально розвивати [1].

Педагогічна теорія у контексті категорії спілкування і взаємодії розробляє різні підходи до організації навчально-виховного процесу. Використання освітніх технологій доводить, що ефективно професійне навчання вимагає міжособистісного контакту, комунікативної взаємодії, які мають ґрунтуватися на стосунках рівноправних суб'єктів. Поява у 70-х роках ХХ ст. ознак нового стилю комунікації, який визначався не наказами, а переважно аргументацією, домовленістю, критичними зауваженнями, свідчила про зміни у суспільних цінностях.

Вагомий внесок у розробку комунікативної парадигми, яка є найвпливовішим напрямом сучасної філософії, внесли німецькі філософи. Представники комунікативної філософії (Ю. Габермас, Д. Бюлер, П. Ульріх, В. Гьосле та ін.) досліджують комунікативність у практичному аспекті і розглядають її суттєвий вплив на трансформацію підходів у соціальних, психологічних та педагогічних науках. Йдеться про збагачення класичної філософії лінгвістичними досягненнями ХХ ст. На основі певних досліджень комунікативного підґрунтя набувають нового значення такі етичні категорії, як “рефлексія”, “відповідальність”, “обов’язок”, “суверенність особистості” тощо. Це поглиблює сутність комунікативної взаємодії, яка виступає стрижневою, системоутворюючою категорією комунікативної педагогіки [6, с.289 – 292].

Комунікативна взаємодія є базисом цілеспрямованого педагогічного процесу, взаємозумовленості дій його суб'єктів, основою комплексу взаємодій (інтелектуальної, емоційної, дидактичної, навчальної тощо), що об'єднується поняттям “педагогічна взаємодія”. В.О. Раздольська характеризує “навчальну взаємодію” як видове поняття педагогічної взаємодії й узагальнює її особливості: емоційну активність; усвідомленість; цілепокладання; суб'єкт–суб'єктні стосунки; керівну роль викладача та функціональні можливості (афективно-комунікативна, перетворювальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, регуляційно-прогностична, організаційна) [11].

В освітньому процесі вищих навчальних закладів комунікативна взаємодія є однією з актуальних проблем. Комунікативна взаємодія не тільки формує професіоналізм фахівця, але й виступає багатофункціональним явищем, яке містить два аспекти: інформаційний, або змістовний та інтерпретаційний (сприйняття інформації), що спонукає до конкретної дії. Інтерпретаційний аспект комунікації пов'язаний зі смыслом, який надають учасники спілкування тим, кому передають інформацію, що сприяє соціальній взаємодії суб'єктів навчання. Саме комунікативність є компетентнісною

якістю в організації проектувальної, рефлексивної, аналітико-прогностичної взаємодії з суб'єктами навчально-виховного процесу.

Під компетентностями розуміється здатність здійснювати складні культуродоцільні види дій, що охоплюють головні складові освіти: когнітивну, технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову [8, с.18–19].

Англійський психолог Дж.Равен визначав компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [12, с.28].

Експертами програми “DeSeCo” (“Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади”) поняття “компетентність” розглядається як здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. При цьому кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії [7, с. 9].

В інтегрованому вигляді компетентність представляє оцінну категорію, що характеризує освітні результати людини, які досягаються не лише засобами змісту освіти, а й взаємодії у міжособистісному, професійному, культурному контекстах. У компетентності виявляється здатність і готовність фахівця успішно виконувати свої повноваження [12].

Деякі дослідники вважають, що рівень компетентності є рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату [10].

Компетентність будь-якої професії пов'язана з комунікативним компонентом. Невипадково цей компонент є обов'язковим для характеристики якості підготовки конкурентоздатного фахівця. Це знайшло відображення в європейських (Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, 2005 р., Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя, 2008 р.) та Національній рамках кваліфікацій (НРК, 2011 р.) [9].

Рамки кваліфікацій дають змогу проградуювати вищу освіту згідно зі складністю її програм і кваліфікацій (ступенів) за рівнями через опис останніх у термінах компетентностей (здатностей) особи. Зазначений компетентнісний підхід спонукає до побудови стандартів вищої освіти, які також виражені в компетентностях [5, с. 8].

Особливого сенсу набуває культурна парадигма змісту освіти та сучасний соціокультурний простір, особливістю якого є перехід від техногенної цивілізації до антропогенної, що сприяють усвідомленню факту полікультурності, можливості культурного та професійного розвитку особистості. Це забезпечує формування культури мислення, праці, комунікативності і визначає місце людини в сучасному суспільстві.

Комунікативна культура – це важливий невід'ємний складник загальної культури особистості, яка дозволяє людині правильно орієнтуватися в будь-якій комунікативній ситуації, уміло використовувати комунікативні знання й уміння, враховуючи індивідуальні комунікативні особливості учасників цієї ситуації. Комунікативна культура є складником професійної компетентності конкурентоздатного фахівця і розглядається як інтегральна якість його особистості, що синтезує в собі загальну культуру спілкування і її специфічні прояви в професійній діяльності. Підвищення комунікативної культури відбувається впродовж життя людини внаслідок того, що індивід шляхом проб і помилок засвоює правила взаємодії, зміст міжособистісних позицій, на-

прями поведінкових дій, удосконалює комунікативні засоби та виробляє вміння пристосовуватись до стресових впливів тощо.

Професійна комунікативна культура складається з таких компонентів: рівноправність, толерантність, гнучкість, референтність (щоб мати сильний вплив на інших, потрібно стати для них референтною особистістю, відповідати їхнім очікуванням), інтернальність (здатність прийняти провину на себе, попросити вибачення, що є властивістю зрілої особистості), етичність, доброзичливість, автентичність (здатність бути самим собою в контактах з іншими, не ховатися за масками або ролями), ініціативність, самопізнання, емпатійність.

Формування професійної комунікативної культури особистості можливе лише за умов власної схильності до певної манери спілкування та усвідомлення її недоліків (які можуть бути завуальовані), тобто має бути чесна самооцінка цього процесу. Єдиною моральною нормою, за визначенням В. Гьосле, повинна стати комунікативна відкритість, що є запорукою існування суспільства відкритого типу [6].

Аналіз досвіду роботи науковців та практиків вишів свідчить, що міжособистісна взаємодія виникає в певних комунікативних (міжособистісних) ситуаціях. Внесок кожного учасника спілкування в конкретну ситуацію і набуття внаслідок цього власного досвіду є процесом підвищення професійної комунікативної культури. За чіткими організаційними умовами та виваженою побудовою комунікативної взаємодії, результатом має бути не просто комунікативні вміння, а здатність фахівця брати компетентну участь в міжособистісних ситуаціях на творчому рівні.

Комунікативність не завжди буває результативною. Існують різного роду перешкоди, які порушують процес передачі інформації і знижують його ефективність. Є чимало явищ, які можуть чинити негативний вплив на комунікацію, що виникають у фізичному оточенні або у сфері емоцій людини. Інколи їхній вплив є таким значущим, що може зробити процес комунікації неможливим через недостатність інформації або неправильну інтерпретацію повідомлення.

Найбільш розповсюдженими є мовні бар'єри, особистісні (особливості мислення, психологічна несумісність співбесідників через темперамент, характер, відмінність в освіті та культурних рівнях або вподобаннях, різний життєвий досвід, стать та національність), манери спілкування, недостатнє розуміння важливості взаємодії. Фактично комунікаціями людей керують їх очікування, почуття та ставлення.

Витоки недостатніх комунікативних умінь криються в надмірній спрямованості на себе, а це означає, що необхідно на практичному досвіді навчитися чуттєво поводитися в різноманітних ситуаціях спілкування, переконатися в тому, що успішність спілкування в діяльності забезпечується цілеспрямованою комунікативною взаємодією всіх суб'єктів навчального процесу. Цей аспект стає предметом досліджень, в яких схарактеризовано внутрішню структуру взаємин викладача і студента. Її компонентами є: мотиваційний; когнітивний; емоційний та поведінковий. Підкреслено, що характер взаємин викладача і студентів має бути виключно діловим, а взаємини й взаємодія – ґрунтуватися на взаємній повазі й розумінні цілей діяльності [11].

Отже комунікативна взаємодія є однією з ключових компетентностей сучасної освіченої особистості. Викладачі вишів, що забезпечують підготовку молоді до педагогічної, науково-педагогічної діяльності, а також її готовність до навчання впродовж життя, повинні володіти практичними вміннями здійснення комунікативної взаємодії. Додамо, що в сучасних умовах формування і розвиток інших базових компетентнос-

тей: соціально-політичної, соціокультурної, професійної тощо неможливо здійснити без оволодіння навичками комунікативної культури і комунікативної взаємодії.

Науково-педагогічні кадри сучасних ВНЗ мають створювати середовище позитивної комунікативної взаємодії, видозмінювати і вдосконалювати його. Наукові дослідження в різних галузях діяльності людини переконують у тому, що вдосконалення комунікативного середовища ініціює формування нових тенденцій розвитку колективів, зміну структури соціальних взаємин, а головне – сприяє інтелектуалізації діяльності працівників.

Практика використання комунікативної взаємодії суб'єктів навчання вишів безпосередньо пов'язана з актуальними проблемами пошуку, розробок інноваційних технологій та визначення організаційно-педагогічних умов підготовки конкурентоздатних науково-педагогічних фахівців, включаючи процес післядипломної педагогічної освіти.

Список літератури: 1. *Андреева Г.М.* Социальная психология. М.: Аспект-пресс, 1996. – 289 с. 2. *Єфімова С.* Перцептивна функція спілкування // Відкритий урок: Розробки, технології, досвід. – 2009, № 9. – С. 82-83. 3. *Жорняк Н.В.* Спілкування як діяльність: порівняльно-психологічний підхід // Педагогічний процес: теорія і практика. К.: Вид-во П/П “ЕКМО”, 2003. – Вип. 1. – 230 с. – С. 210–218. 4. *Корецька А.І.* Освіта як фактор морального вдосконалення і комунікативної відкритості // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол.ред. В.П. Бех. – Вип. 59. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 232 с. 5. *Луговий В.І., Таланова Ж.В.* Забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти // Історико-педагогічні студії: Наук. часопис / гол. ред. Н.М. Дем'яненко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 8. – 298 с. – С. 7–20. 6. *Матвейцева І.О.* Комунікативна філософія Німеччини як методологічне підґрунтя новітніх педагогічних технологій // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. праць/ за ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – у 2-х ч. – Ч.2. – К., 2001. – 302 с. – С. 289–292. 7. *Овчарук О.* Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О.Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с. – С. 5–10. 8. *Пометун О.І.* Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І.Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с. – С. 18–19. 9. Про затвердження Національної рамки кваліфікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%DO%BF> 10. Психология. Словарь. / Составитель Карпенко Л.А./ под ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского. - М.: Политиздат, 1990, – 245 с. 11. *Раздольська В.О.* Навчальна взаємодія викладач–студент як сукупність педагогічних явищ // Історико-педагогічні студії: Науковий часопис / гол. ред. Н.М. Дем'яненко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 8. – 298 с. – С. 236–239. 12. *Шевчук М.* Детермінація поняття “професійна компетентність” // Післядипломна освіта в Україні. – 2013. – № 2. – С. 27–33.

Bibliography (transliterated): 1. *Andreeva G.M.* Social'naja psihologija. M.: Aspekt-press, 1996. – 289 s. 2. *Єфімова С.* Perceptivna funkcija spilkuwannja // Vidkritij urok:

Rozrobki, tehnologii, do-svid. – 2009, № 9. – S. 82-83. 3. Zhornjak N.V. Spilkuvannja jak dijal'nist': porivnjal'no-psihologichnij pidhid //Pedagogichnij proces: teorija i praktika. K.: Vid-vo P/P “EKMO”, 2003.– Vip. 1. – 230 s. – S. 210–218. 4. Korec'ka A.I. Osvita jak faktor moral'nogo vdoskonalennja i komunikativnoї vidkritosti //Nova paradigma: Zhurnal na-ukovih prac' / Gol.red. V.P. Beh. – Vip. 59. – K.: Vid-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, 2006. – 232s. 5. Lugovij V.I., Talanova Zh.V. Zabezpechennja jakosti v Evropejs'komu prostori vishhoї osviti // Istoriko-pedagogichnistudii: Naukovij chasopis /gol. red. N.M. Dem'janenko. – K.: Vid-vo NPU imeni M.P.Dragomanova, 2014. – Vip.8. – 298 s. – S. 7–20. 6. Matvejceva I.O. Komunikativna filosofija Nimechchini jak metodologichne pidruntja novitnih pedagogichnih tehnologij //Neperervna profesijna osvita: teorija i praktika: Zb. nauk. prac'/ za red. I.A.Zjazjuna ta N.G.Nichkalo. – u dvohchastinah. – Ch.2. – K., 2001. – 302 s. – S. 289–292. 7. Ovcharuk O. Rozvitok kompetentnogo pidhodu: strategichni orientiri mizhnarodnoї spil'noti /O.Ovcharuk// Kompetentnisnij pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukraїns'ki perspektivi. – K.: K.I.S., 2004. – 112 s. – S. 5–10. 8. Pometun O.I. Teorija ta praktika poslidovnoї realizacii kompetentnogo pidhodu v dosvidi zarubizhnih kraїн/ O.I.Pometun// Kompetentnisnij pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukraїns'ki perspektivi. – K.: K.I.S., 2004. – 112 s. – S. 18–19. 9. Pro zatverdzhennja Nacional'noї ramki kvalifikacii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraїni vid 23 listopadu 2011 r. № 1341 [Elektronnij resurs]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%DO%BF> 10. Psihologija. Slovar'. /Sostavitel' Karpenko L.A./ red. A.V.Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. - M.: Politizdat, 1990., – 245 s. 11. Razdol's'ka V.O. Navchal'na vzaemodija vkladach–student jak sukupnist' pedagogichnih javishh // Istoriko-pedagogichni studii: Naukovij chasopis /gol.red.N.M.Dem'janenko. – K.: Vid-vo NPU imeni M.P.Dragomanova, 2014. – Vip. 8. – 298 s. – S. 236 – 239. 12. Shevchuk M. Determinacija ponjattja “profesijna kompetentnist” // Pisljadiplomna osvita v Ukraїni. – 2013. – № 2. – S.27–33.

УДК 378:37.013.3

А.А. Молчанова

КОММУНИКАТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ – СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

В статье освещается актуальная педагогическая проблема роли коммуникативного взаимодействия в современном образовательном процессе высших учебных заведений. Коммуникативное взаимодействие характеризуется как составляющая профессиональной компетентности научно-педагогических кадров.

Коммуникативное взаимодействие определяется как многофункциональное явление, которое содержит информационный и интерпретационный аспекты. Рассмотрены компоненты коммуникативной культуры. Определены причины (барьеры) неэффективного коммуникативного взаимодействия в педагогическом процессе.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, коммуникативность, коммуникативное взаимодействие, научно-педагогические кадры, конкурентоспособный специалист, коммуникативная культура, педагогический процесс.

A. Molchanova

COMMUNICATIVE INTERACTION, AS A PART OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHING STAFF

The actual pedagogical problem, dedicated to the role of communicative interaction in the modern educational process of highest institutions, is highlighted in the article. Communicative interaction is characterized as part of professional competence of the pedagogical staff.

The role of communicative component in competitive specialist preparation is grounded in the article. Highlighted that communication is competency quality in the projectional, reflectional, analytical and predictive interaction with subjects.

Communicative interaction is a multifunctional phenomenon, that has two aspects: informational, interpretative (perception of information), that leads to concrete actions.

Proved, that communicative interaction does not form only professionalism, but also contributes to the cultural development of the individual through its own worldview and emotional world.

Reviewed components of communicative culture. Defined the reasons (barriers) of the effectiveness of communicative interaction in the pedagogical process: characteristics of temperament, negative emotions, self discrepancy and assessment of others, manners of communication, lack of understanding of the importance of interaction, underestimating by the individual interaction of socio-psychological mechanism of adaptation and socialization.

Noted that the practice of communicative interaction in the learning process is closely linked with pedagogical problems finding technology, conditions and mechanisms of this process.

Key words: professional competency, communication, communicational interaction, scientific and pedagogical staff, competitive specialist, communicative culture, pedagogical process.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.07.2015

Ю.І. Панфілов, А.Ю. Рочняк

ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СПОРТСМЕНІВ-БАСКЕТБОЛІСТІВ

У статті обґрунтовано особливості психолого-педагогічних станів спортсменів-баскетболістів, які необхідно враховувати при підготовці і під час змагань з метою зниження їхнього негативного впливу на спортсменів за допомогою прийомів саморегуляції, спрямованих на підвищення спортивних результатів.

Ключові слова: саморегуляція, спортсмен-баскетболіст, особливості, баскетбол, психічні стани, гравець.

Постановка проблеми. У сучасному спорті, у тому числі й у баскетболі, рівень спортивної майстерності, фізичної та технічної підготовки спортсменів настільки високий, що досить часто при виборі гравців на гру виділити когось за цими компонентами дуже складно. Тому визначальним критерієм відбору гравців стає рівень їхньої психологічної готовності до змагань.

Під психологічною готовністю зазвичай розуміється один зі складників загальної готовності до дії, оптимальний психічний стан спортсмена, який визначається психологічними чинниками, що характеризуються мобілізованістю всіх сил на активні і доцільні дії, бажанням і готовністю до змагальної діяльності, внутрішньою налаштованістю на досягнення перемоги, почуттям впевненості, здатністю об'єктивно мислити, оцінювати свої дії.

Для досягнення такого стану спортсмену необхідно вміти усвідомлено управляти власними психічними процесами, оптимізуючи їх з метою досягнення максимального результату, тобто він повинен володіти вміннями саморегуляції.

Тому проблема вивчення особливостей саморегуляції психічних станів спортсменів-баскетболістів є актуальною і потребує наукового вирішення.

Спортсмени і тренери, що не знайомі із працями вчених, присвячених питанням регуляції, інтуїтивно все ж використовують прийоми регулювання психічних станів, прагнучи адаптувати їх під індивідуальні особливості. Але ступінь та правильність застосування подібних прийомів найчастіше бувають недостатньо ефективними або дають змінний результат, що для професійного баскетболу є неприйнятним.

Це відбувається тому, що і багато тренерів, і спортсмени-баскетболісти до кінця не усвідомлюють, що психічні стани атлета залежать від безлічі чинників, які впливають на них в даний момент. Роблячи спроби усунути негативні психічні стани підопічних, тренери, та й самі спортсмени, дуже часто не можуть розібратися в конкретних причинах, що їх викликали, і використовують неефективні прийоми і методи з метою мобілізації спортсменів.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми саморегуляції психічних станів були присвячені дослідження К.А. Абульханової-Славської, В.П. Бояринцева, Ж.М. Дьєфендорфа, Б.В. Зейгарник, А.П. Кашина, П. Каролі, І.С. Кона, О.А. Конопкіна, Ю. Куль, В.І. Моросанова та ін. [1, 2, 3, 4, 5].

Разом з тим залишаються недостатньо вивченими в прикладному плані процеси та методи саморегуляції різних видів діяльності. Саме тому вивчення особливостей саморегуляції психічних станів спортсменів-баскетболістів набуває особливої актуальності.

© Ю.І. Панфілов, А.Ю. Рочняк, 2015

Метою статті є дослідження особливостей тренувально-змагальної діяльності спортсменів-баскетболістів, які й визначають специфіку прийомів і методів саморегуляції в баскетболі.

Виклад основного матеріалу. У психології поняття “саморегуляція” використовується в широкому розумінні. Ми ж розглядаємо це поняття з прикладної точки зору, коли саморегуляція розуміється як особливий психічний механізм оптимізації стану людини.

У даний час у психологічній науці поняття психічної саморегуляції людини до кінця не устоялося.

Так, В.І. Степанський, О.А. Конопкін, В.І. Моросанова розглядають саморегуляцію як усвідомлений процес внутрішньої психічної активності людини з побудови, підтримки та управління різними видами і формами довільної активності, спрямованими на досягнення поставлених цілей [3, 4].

Сучасні зарубіжні психологи Ю. Куль, П. Каролі, Ж.М. Дьєфендорф та інші розуміють саморегуляцію як сукупність процесів, що сприяють управлінню суб'єктом поведінки в умовах, що змінюються.

В.П. Бояринцев визначає саморегуляцію як механізм забезпечення внутрішньої психічної активності людини різними засобами. Активність і саморегуляція, на його думку, є двома сторонами, що взаємно доповнюються. Активність виражає мінливість і рух, тоді як саморегуляція визначає стійкість і стабільність цієї активності [2].

Забезпечення стабільності спортсмена в такому вигляді активної діяльності, яким є баскетбол, є досить суттєвим чинником успіху. Спортсмени-баскетболісти, особливо на ранніх етапах становлення, часто стикаються з такою проблемою, як нестабільність демонстрованих результатів, що може стати перепоною для їхнього подальшого заняття цим видом спорту або повноцінного розвитку.

Проаналізувавши вищенаведені визначення, ми пропонуємо таке визначення саморегуляції у спорті: це довільна самоорганізація спортсменом психічних процесів, явищ, станів і різної діяльності тренувально-змагальних умовах, що змінюються, з метою забезпечення внутрішньої стабільності і стійкості для досягнення максимальних результатів в обраному виді спорту.

Для того щоб прийоми саморегуляції мали максимальний позитивний ефект у вигляді діяльності, необхідною умовою при їхньому використанні є врахування особливостей виконуваної індивідом роботи, умов її виконання і особливостей самої особистості.

У баскетболі, як і в будь-якому іншому виді спорту, існує безліч специфічних чинників, обумовлених особливостями діяльності спортсменів-баскетболістів, здатних викликати той або інший негативний психічний стан. Їх прийнято розділяти на тренувальні, передзмагальні, змагальні і післязмагальні.

Поява негативних психічних станів під час тренувань пов'язана із зростанням втоми від тренування до тренування, з монотонністю виконуваних вправ, з неминучими перепадами в психологічному, функціональному і фізичному плані тощо. Чинником, що викликає з віком все більший негативний психічний стан спортсмена, стає обмеженість вільного часу.

Виникнення негативних передзмагальних психічних станів обумовлюється ступенем важливості майбутніх змагань.

Відхилення від нормального стану у спортсмена можуть виникати через зміни в розпорядку дня, умови, в яких проходять змагання (виступ в іншому місті, країні, побутові умови), а також вплив оточуючих. Нерідко спортсменам з набуттям досвіду вда-

ється інтуїтивно справлятися з подібними станами. Але посилення впливу будь-якого чинника здатне негативно вплинути навіть на досвідченого спортсмена.

Безпосередньо під час змагальної діяльності на спортсмена впливає безліч факторів, здатних негативно вплинути на спортсмена. Серед них можна виокремити такі: велика кількість глядачів, перед якими доводиться виступати, не завжди об'єктивне суддівство, зауваження тренера і невдоволення партнерів, стомлення, що нагромадилося до кінця змагань.

У спортивних іграх, в яких присутній безпосередній контакт із суперником, а також в єдиноборствах чинником, що істотно впливає на самопочуття спортсмена, є агресивна налаштованість суперника.

Післязмагальним чинником, що позначається на психічному стані спортсмена, може бути як перемога, так і поразка, як вдалий виступ, так і повний провал - залежно від індивідуальних властивостей характеру того, хто виступає. Сюди можна віднести і такі фактори, як оцінка дій гравця тренером, товаришами по команді, можливі травми, фізичну втому.

Усі розглянуті чинники є загальними в спортивній діяльності, тому вони впливають у тому числі і на психічні стани спортсменів-баскетболістів і обумовлюють особливості застосування тих чи інших прийомів саморегуляції.

Але баскетбол, як і будь-який вид спорту, має й інші особливостями, які також здатні негативно впливати на психічний стан гравців. Ці особливості визначаються специфікою самої ігрової діяльності, і їх необхідно враховувати при розробленні та використанні прийомів саморегуляції спортсменів-баскетболістів.

Як же впливають ці особливості на психічні стани гравців?

Ми виокремили такі групи особливостей ігрової діяльності спортсменів-баскетболістів:

- пов'язані зі змінним характером гри;
- інтелектуального характеру;
- ігрових дій;
- інші.

Особливості, що пов'язані зі змінним характером гри:

1. Під час гри баскетболістові доводиться виконувати дії різної інтенсивності - від максимальних зусиль протягом порівняно короткого часу - до вільного виконання кидків з лінії штрафного. Це потребує від баскетболіста і вміння швидко аналізувати ситуацію, виконуючи дію максимальної інтенсивності, що найбільш підходить, і вміння розслабитися в напруженій ігровій обстановці. Якщо спортсмену не вдається поєднувати такі чергування, він неминуче стикається з труднощами психологічного характеру.

Наприклад, маючи навичку ідеального виконання штрафних кидків на тренуванні, під час гри через невміння перебудуватися гравець може вкрай неточно реалізувати кидки з лінії штрафних. Це викликає незадоволеність і, як наслідок, невпевненість у своїх силах, що неминуче позначається на якості гри спортсмена.

2. Незважаючи на те що кожна з команд готує на гру певну стратегію, конкретний план дій, розробляє тактику гри проти суперника, під час зустрічі неминучі зміни даних складників. Це потребує від баскетболістів вміння швидко пристосовуватися під нову стратегію гри як суперника, так і свою власну. У зв'язку з цим він повинен володіти здатністю регулювати свою активність, волю, думки, уявлення, емоційний настрій тощо.

3. Ігрові умови в баскетболі змінюються щосекунди. Особливо це помітно на сучасному професійному рівні, де гра проходить блискавично. Перехід від захисту до нападу, розіграш комбінацій, взаємодія партнерів - все відбувається в динаміці і без пауз.

У напружених поєдинках зміна лідерства може відбуватися мало не кожную хвилину. Все це потребує психологічної підготовки гравців, оскільки не всі спортсмени можуть відчувати себе впевнено в умовах, що динамічно змінюються. А без цього зростає ризик виникнення тривожності, апатії, невпевненості тощо.

4. У баскетболі досить часто відбуваються заміни. І гравець, що виходить на заміну, і гравець, який сідає на лаву запасних, має бути готовий виконувати те, що необхідно в даний момент. Гравцеві, що виходить, з перших же секунд необхідно включатися в гру. Часто через недостатнє вміння саморегулювання гравці не можуть оптимально налаштуватися, щоб відразу приносити користь команді. Спортсмен, який сідає на заміну, повинен у відведений йому час перевести подих, осмислити помилки, вислухати зауваження тренера і підготуватися вийти на поле в максимально мобілізованому стані. А в напруженому поєдинку - це завдання не з легких.

5. У баскетболі гра складається з дій з оборони і нападу, чергування яких відбувається досить швидко. Гравцям необхідно швидко переключатися з моментів, коли вони здійснюють свій напад, до моментів, коли вони протидіють нападу суперника. І переключатися в першу чергу психологічно. Нерідко бувають випадки, коли гравці надмірно націлені на виконання тільки одного з компонентів гри, що призводить до дисбалансу гри в цілому.

6. Невдалі дії – невід’ємна частина гри в баскетболі. Так, команда не може реалізувати всі 100 кидків зі 100. У грі все одно є невдалі моменти, які чергуються з успішними. І зміна таких моментів відбувається постійно. Тому спортсмену необхідно забувати про вдалі чи невдалі моменти, що відбулись у грі, концентруватися на тому, що відбувається, і демонструвати психологічно стійку поведінку на полі.

Особливості інтелектуального характеру:

1. Складовою частиною гри є інтенсивна розумова діяльність баскетболістів. Кожна дія потребує осмислення в найкоротші проміжки часу. Думати доводиться як при нападі, так і під час захисту. Така особливість гри потребує вміння концентруватися на грі протягом усього часу перебування на полі. Разом з тим, гравцеві вкрай складно постійно концентрувати свою увагу на тому, що необхідно робити тривалий час. Особливо це виявляється при поганому налаштуванні гравця на гру, і, як наслідок, він може “випадати з гри”.

Виконуючи дії, які вимагають від спортсмена тренер або партнери і значення яких він не розуміє (або ж не згоден з ними), баскетболіст стикається з труднощами, які є причиною обурення, дратівливості, невпевненості тощо.

2. Одним з найважливіших чинників перемоги у баскетболі є позиційна гра. Вона заснована на різноманітних тактичних комбінаціях. Складність їх полягає в тому, що гравцеві необхідно чітко, своєчасно і узгоджено зі своїми партнерами виконувати дії залежно від маневрів суперників. Домогтися ідеального виконання комбінації (не просто переміщення за певною схемою) - вельми складне завдання, що потребує терпіння. Труднощі, які виникають при розучуванні тактичних комбінацій, властиві багатьом гравцям. Вони можуть викликати невпевненість, тривожність, нервозність і інші негативні стани спортсмена.

3. Взаємодії між партнерами по команді – невід’ємна частина гри. Від погодженості їхніх дій в остаточному підсумку залежить результат зустрічі. Але не завжди в боротьбі, в конфліктних ситуаціях партнерам вдається правильно зрозуміти один одного, що може викликати певні сумніви, невдоволення та інші негативні стани.

4. Проблемні ситуації під час гри відрізняються альтернативністю вибору рішень [3]. Існують певні закономірності, яких треба дотримуватися, але гравцеві неми-

нуче доводиться вибирати кращу для себе альтернативу дії. Це також пов'язано з індивідуальністю гравця. Одному гравцеві краще виконати притаманний тільки йому елемент, тоді як для іншого такий елемент неприйнятний. Нерідко буває, що альтернатива полягає в тому, що гравець робить або те, що він хоче, або те, що потрібно. Не завжди те, що потрібно, приносить задоволення спортсмену, і це відбивається на його психічному стані. Але, виконавши дію по-своєму, у гравця виникає конфліктна ситуація з тренером і партнерами, що впливає на психологічний стан баскетболіста.

5. Здатність творчо виконувати дії в грі створює перевагу для гравця. Але творчі задуми необхідно співвідносити з грою своїх партнерів. Часто буває, що гравець має здатність творчо реалізовувати дії, але при цьому не враховує дії своїх партнерів. У таких випадках наростає певне напруження з обох сторін.

6. Ігрова діяльність в баскетболі пов'язана з необхідністю одночасно сприймати велику кількість об'єктів (м'яч, своїх партнерів і опонентів, табло), сигналів (команди своїх партнерів, підказки тренера), стежити за жестами гравців. Без регуляції уваги, її концентрації в складні ігрові моменти гравець може припуститися помилки просто через те, що він не сприйняв інформацію.

Особливості ігрових дій:

1. Для досягнення результату баскетболістам необхідно багаторазово виконувати ігрові дії в різних поєднаннях і з різною черговістю, що обумовлює ступінчастий і множинний характер гри. Гарантією переваги над суперником є сукупність позитивних ігрових дій, а не окремі одномоментні результативні дії, які є тільки одиничним структурним елементом системи ігрової діяльності окремого гравця [3]. Це не завжди до кінця усвідомлюють навіть професійні баскетболісти. Впевнено виграний певний ігровий відрізок може зіграти злий жарт з командою. Це може породити надмірну впевненість у собі, викликати заспокоєння і розслаблення. А гра потребує максимальної зібраності, концентрації уваги, цілеспрямованості в усі періоди гри. В ігровій практиці не раз можна було спостерігати, коли одна команда робить хороший набір очок, значно переграє суперника і виглядає на голову вище, а в кінцевому рахунку програє вже, здавалося б, виграну гру.

2. В ігрових умовах баскетболістам необхідно багаторазово виконувати складно-координаційні рухові дії з максимально точними діями при поводженні з м'ячем. Викликати негативні емоції може будь-який неправильно виконаний прийом, що здатний породити сумніви в успішному повторенні цього технічного елемента.

3. Безперервно гравцям під час гри доводиться переключатися з одних рухових дій на інші. Результат зустрічі в баскетболі багато в чому залежить від правильного використання різноманітного арсеналу техніко-тактичних прийомів і їхнього раптового чергування.

4. Багато техніко-тактичних дій баскетболістам доводиться виконувати з максимальними зусиллями, в безопорному положенні або в складних для координації рухів умовах, тобто в екстремальних ситуаціях. При цьому гравцям в таких умовах необхідно думати про результативність своїх дій.

5. Педагогічна робота з високорослими хлопцями також має свої особливості, оскільки таким людям властиво мати характерні риси, які відрізняють їх від хлопців звичайного росту.

Інші особливості:

1. Оскільки баскетбол - гра високорослих хлопців, наявність у суперника більш високих гравців створює певні труднощі. Ще до початку гри це може викликати хви-

лювання, страх, невпевненість у перемозі або надмірний агресивний настрій, що також загрожує негативними наслідками.

2. Жорсткий ліміт часу при виконанні тактичної дії, коли необхідно кожним м'ячем розпорядитися максимально ефективно, нерідко викликає у спортсмена негативні психологічні стани (надмірну нервозність, страх, хвилювання).

3. У баскетбольних командах гравцям найчастіше необхідно виконувати певні функції, які властиві їм, тобто вони виконують певні ролі [4]. Цей чинник необхідно враховувати при застосуванні засобів саморегуляції, оскільки виникнення негативних психічних станів у гравців може бути пов'язано з незадоволеністю від тих дій, які вимагає від них тренер.

4. Особливістю ігрової діяльності для баскетболістів є її напруженість. Гравець знаходиться під постійним тиском суперника, кожен дію необхідно виконувати максимально ефективно і вчасно, кожний пропущений або не забитий м'яч може істотно вплинути на хід гри. Усе це тяжіє над гравцями, викликаючи психічну напругу.

5. У сучасному баскетболі до виступів професійних команд все частіше стали залучати хлопців юнацького віку і навіть молодше. Це сприятливо впливає на спортивну майстерність цих хлопців. Проте в юнацькому віці набагато складніше справлятися з несприятливими психічними станами, які викликаються різними стресовими чинниками в тренувальному, передзмагальному, змагальному і післязмагальному періодах.

Висновки:

1. На сучасному етапі розвитку баскетболу саморегуляція спортсмена, як засіб нейтралізації негативних психологічних станів, що викликаються стресовими чинниками в тренувальному, передзмагальному, змагальному і післязмагальному періодах, набуває все більшого значення як один з найважливіших компонентів психологічної підготовки баскетболіста.

2. У процесі тренувально-ігрової діяльності спортсменам-баскетболістам доводиться стикатися з численними чинниками, які впливають на їхній психологічний стан і психічні процеси. Ці фактори умовно можна розділити на загальні, властиві багатьом видам спорту, і специфічні, які визначаються особливостями ігрової діяльності баскетболіста.

3. Найбільш значущі особливості ігрової діяльності в баскетболі можна звести в чотири групи: особливості, пов'язані зі змінним характером гри; особливості інтелектуального характеру; особливості ігрових дій; інші особливості. Вони, як правило, негативно впливають на спортсменів-баскетболістів і повинні враховуватися при їхній психологічній підготовці.

4. Особливості ігрової діяльності в баскетболі здатні викликати певні психічні стани, що перешкоджають досягненню максимального результату, що обумовлює необхідність розроблення спеціальних прийомів саморегуляції і особливе їх застосування. Баскетболістові необхідно володіти вміннями саморегуляції, оскільки йому неминуче доводиться управляти внутрішніми процесами, що обумовлюється специфікою гри в баскетболі.

Список літератури: 1. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. – М., 1980. – 335 с. 2. *Бояринцев В.П.* Структурно-функциональный анализ динамических проявлений саморегуляции поведения человека // Психология активности и саморегуляции поведения и деятельности человека: сб. науч. тр. - Свердловск, 1989. – 40-55 с. 3. *Конопкин О.А.* Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) // Вопросы психологии. - 1995. - № 1. - С. 5-12.

4. Моросанова В.И. Психология саморегуляции: Учеб. пособие для психологов, студентов и педагогов / В.И. Моросанова. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 280 с.
5. Нестеровский Д.И. Баскетбол: Теория и методика обучения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д.И. Нестеровский – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2007. – 336 с.

Bibliography (transliterated): 1. Abul'hanova–Slavskaja K.A. Dejatel'nost' i psihologija lichnosti. – M., 1980. – 335 s. 2. Bojarincev V.P. Strukturno-funkcional'nyj analiz dinamicheskikh projavlenij sa-moreguljacji povedenija cheloveka // Psihologija aktivnosti i samoreguljacji povedenija i dejatel'nosti cheloveka: sb. nauch. tr. – Sverdlovsk, 1989. – 40-55 s. 3. Konopkin O.A. Psihicheskaja samoreguljacija proizvol'noj aktivnosti cheloveka (strukturno-funkcional'nyj aspekt) // Voprosy psihologii. – 1995. – № 1. – S. 5-12. 4. Morosanova V.I. Psihologija samoreguljacji: Ucheb. posobie dlja psihologov, studentov i pedagogov / V.I. Morosanova. – Spb.: Nestor-Istorija, 2012. – 280 s. 5. Nesterovskij D.I. Basketbol: Teorija i metodika obuchenija: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / D.I. Nesterovskij – 3-e izd., ster. – M.: Izdatel'skij centr “Akademija”, 2007. – 336 s.

UDC 159.01

Yu. Panfilov, A. Rochniak

THE FACTORS THAT DETERMINES FEATURES OF SELF-REGULATION MENTAL STATES OF THE BASKETBALL PLAYERS

Main attention in this article paid to the review and systematization the features of training-game activity of basketball-players that can provoke the appearance of a particular mental state, hinders the achievement of the highest possible positive result. Mention the following 4 groups of basketball features: features related to the variable nature of the game; particularly intellectual nature; features of game actions; other features.

The article also analyzed the various interpretations of the concept of self-regulation and identify the main characteristics of this concept in terms of the application in relation to the sport.

In the article justified the features of psycho-pedagogical states of basketball players, which must be considered in the preparation and in the course of the competition in order to reduce their negative impact on athletes using the techniques of self-regulation aimed at improving athletic performance.

Keywords: self-regulation, basketball player, especially, basketball, mental state, the player.

УДК 159.01

Ю.И. Панфилов, А.Ю. Рочняк

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ СПОРТСМЕНОВ-БАСКЕТБОЛИСТОВ

В статье обосновываются особенности психолого-педагогических состояний спортсменов-баскетболистов, которые необходимо учитывать при подготовке и в ходе соревнований с целью снижения их негативного воздействия на спортсменов с помощью приемов саморегуляции, направленных на повышение спортивных результатов.

Ключевые слова: саморегуляция, спортсмен-баскетболист, особенности, баскетбол, психические состояния, игрок.

Стаття надійшла до редакційної колегії 3.09.2015

Н.О. Брюханова, Н.В. Корольова

ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено проблемі моделювання, під яким розуміється дослідження об'єктів пізнання на їх моделях, що є обов'язковим етапом у науково-методичних пошуках способів удосконалення дидактичних складників освітнього процесу. У свою чергу, модель – це схематичне представлення ключових характеристик педагогічних систем, процесів, ситуацій. Розглянуто також відмінні ознаки моделей взагалі та педагогічних моделей зокрема, їхні види й вимоги, яким повинні відповідати педагогічні моделі; відмінні ознаки та принципи педагогічного моделювання, підходи, які застосовуються у процесі педагогічного моделювання.

Ключові слова: професійна освіта, професійна діяльність, система освіти, педагогічні моделі, педагогічне моделювання.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства, науки і виробництва вносить істотні зміни в навчально-виховний процес підготовки сучасного фахівця, потребує оновлення елементів системи освіти, орієнтованої на формування ініціативної, творчої особистості, здатної до самореалізації через професійну діяльність. У даний час велике значення набуває застосування нових технологій в освіті з метою оптимізації процесу навчання, в результаті якого з'явиться сучасний професіонал. Мета процесу підготовки сучасного фахівця має враховувати та координувати освітній процес, вимагаючи найефективнішої реалізації усіх його етапів.

Останнім часом на ринку праці активно з'являються нові професії, спеціальності, що призвело до необхідності моделювання процесу підготовки сучасного фахівця, здатного своєчасно реагувати на всі зміни в запитах сучасного, динамічно мінливого суспільства. Про якісну освіту сучасного фахівця можна говорити лише тоді, коли критерії якості, що пред'являються суспільством, викладачами, випускниками, роботодавцями, зведені воедино, коли збігаються інтереси всіх учасників освітнього процесу.

Урахування зазначених вимог становить процес і результат педагогічного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія професійної освіти досліджується в роботах Я. Батишева, А. Найна, А.Сергєєва та ін.; дидактичні аспекти концепції моделювання і конструювання педагогічного процесу представлені в роботах В. Безрукової, В. Беспалько, В. Краєвського та ін.; моделі і моделювання професійної діяльності викладача вищої школи висвітлені у дослідженнях Н. Волкової, К. Гнезділової, С. Касярум, Р. Матушинського, Т. Піхоти, Т. Смирнової та ін.; вибір технологій навчання представлено в працях В. Беспалько, О. Околєлова, Д. Чернілевського та ін.; основні положення системного, діяльнісного та компетентнісного підходів, як засобів моделювання знаходять відображення в роботах К. Абульханової-Славської, В. Ананьєва, А. Асмолова, В. Блауберга, О. Белової, В. Беспалько, Ю. Конаржевського, Є. Юдіна, І. Байденка, Е. Зеєра, В. Зимової, В. Краєвського, А. Хуторського та ін.

© Н.О. Брюханова, Н.В. Корольова, 2015

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження стану та тенденцій розвитку педагогічного моделювання на засадах системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів.

Виклад основного матеріалу. Модель може бути розглянута як реально існуюча або подумки уявлена система, яка заміщаючи і відображаючи оригінал з певною метою, знаходиться з ним в стосунках подібності (схожості) [4]. Поняття моделі в даному випадку значною мірою збігається з поняттям аналогії, причому навіть з'явилась тенденція вважати аналогію загальним випадком моделі, що не зовсім вірно, оскільки аналогія відображає умовні, часто поверхові співвідношення.

Таким чином, модель – це допоміжний об'єкт, який знаходиться у певній відповідності до об'єкта, що вивчається (оригіналу), і є більш зручним для дослідження оригіналу.

Відображаючи окремі особливості поведінки об'єкта-оригіналу, модель має деякі риси, ідентичні з оригіналом, і використовується для одержання такої інформації про оригінал, яку складно або неможливо одержати шляхом безпосереднього дослідження оригіналу. Модель представляє собою особистісне уявлення про досліджуваний об'єкт, своєрідну форму кодування інформації про об'єкт.

Таким чином, можна сказати, що модель – це об'єкт будь-якої природи, який при дослідженні здатний заміщати реально існуючий об'єкт з метою отримання нової інформації про останній.

Це положення збігається з думкою В. Штоффа, який під моделлю вважає таку розумово реалізовану систему, яка, відображаючи та відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, щоб її вивчення дало нам нову інформацію про цей об'єкт [8]. Модель – це своєрідна форма відображення, яка містить інформацію про об'єкт.

До моделей висуваються вимоги:

- адекватність, тобто відповідність моделі вихідній реальній системі і облік, перш за все, найбільш важливих якостей, зв'язків і характеристик;
- точність, тобто ступінь збігу отриманих в процесі моделювання результатів із заздалегідь встановленими, бажаними;
- універсальність, тобто пристосування моделі до аналізу ряду однотипних систем в одному або декількох режимах функціонування;
- доцільна економічність, тобто точність одержуваних результатів і спільність рішення задачі повинні ув'язуватися з витратами на моделювання.

Звертаючись до моделей взагалі, треба зазначити, що їх класифікують у різний спосіб.

Залежно від цілей дослідження виокремлюють такі моделі:

- функціональні, які призначені для вивчення особливостей роботи (функціонування) системи, її призначення у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми елементами;
- функціонально-фізичні, які призначені для вивчення фізичних (реальних) явищ, використовуваних для реалізації закладених в систему функцій;
- моделі процесів і явищ, такі як кінематичні, міцнісні, динамічні та інші; вони призначені для дослідження тих чи інших властивостей і характеристик системи, що забезпечують її ефективне функціонування.

З метою підкреслення особливості моделей їх поділяють на прості і складні, однорідні і неоднорідні, відкриті і закриті, статичні і динамічні, імовірнісні та детерміновані тощо. Варто зазначити, що коли говорять, наприклад, про технічні пристрої як прості або складні, закриті чи відкриті тощо, то мається на увазі не сам

пристрій, а можливий вид його моделі, таким чином відображає особливість складу або умов роботи.

Зазвичай ознакою складних моделей служить різноманіття виконуваних функцій, велике число складових, розгалужений характер зв'язків, тісний взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, наявність елементів випадковості, мінливість у часі та інші. Поняття складності системи суб'єктивне і визначається необхідністю створення складної моделі необхідної для її дослідження. Складність моделі потребує значних витрат часу і засобів, необхідним рівнем кваліфікації, тобто залежить від конкретного випадку і конкретного фахівця.

Поділ систем на однорідні і неоднорідні проводиться відповідно до заздалегідь вибраних ознак: використовувані фізичні явища, матеріали, форми тощо.

Всі пристрої взаємодіють із зовнішнім середовищем, обмінюються з ним сигналами, енергією, речовиною. Моделі відносять до відкритих, якщо їх впливом на навколишнє середовище або впливом зовнішніх умов на їх стан і якість функціонування знехтувати не можна. В іншому випадку системи розглядають як закриті, ізолювані.

Динамічні моделі, на відміну від статичних, перебувають у постійному розвитку, їх стан та характеристики змінюються в процесі роботи і під впливом часу.

Характеристики імовірнісних моделей випадковим чином розподіляються в просторі або змінюються в часі. Це є наслідком як випадкового розподілу властивостей матеріалів, геометричних розмірів і форм об'єкта, так і випадкового характеру впливу зовнішніх навантажень і умов. Характеристики детермінованих моделей заздалегідь відомі і точно передбачувані.

Стосовно природничо-технічних, соціально-економічних та інших наук прийнято розрізняти наступні види моделей:

- концептуальні, у яких за допомогою деяких спеціальних знаків, символів, операцій над ними або за допомогою природної або штучної мов тлумачиться основна думка (концепція) відносно досліджуваного об'єкта;
- інтуїтивні, у яких все зводиться до уявного експерименту на основі практичного досвіду працівників (широко застосовується в економіці);
- фізичні, які відрізняються тим, що модель і модельований об'єкт є реальними об'єктами або процесами єдиної або різної фізичної природи, причому між процесами в об'єкті-оригіналі і в моделі виконуються деякі співвідношення подібності, які витікають із схожості з фізичними явищами;
- структурно-функціональні, у якості яких виступають схеми, (блок-схеми), графіки, креслення, діаграми, таблиці, малюнки, доповнені спеціальними правилами їх об'єднання і перетворення;
- математичні (логіко-математичні), які розробляються засобами математики і логіки;
- імітаційні (програмні), представлені у вигляді програмного комплексу для комп'ютера.

Перелічені вище види моделювання не є взаємовиключними і можуть застосовуватися при дослідженні складних об'єктів або одночасно, або в деякій комбінації.

Зважаючи на соціальну природу педагогічних об'єктів, види педагогічних моделей дещо співзвучні із видами зазначених моделей, а дещо й відмінні, вказуючи на особливості педагогічної праці.

Так, створення або розроблення будь-якої складової системи освіти, яка є надскладним утворенням і характеризується численними структурно-функціональними зв'язками, уособлюватиме як загальні для всієї системи, так і відмінні властивості (рисунок).

Моделюється в педагогіці усе: зміст освіти, цілі, зміст навчання й виховання, методи, засоби, форми підготовки на різних рівнях, особистість педагога і особистість учня, етапи і взаємодія учасників навчально-виховного процесу тощо.

Виходячи з того, що освіта – це не тільки система, а і процес, види педагогічних моделей класифікуватимуться також за етапами, функціями тощо. Тоді відомими виявляються не тільки моделі елементів педагогічної системи, а і моделі складових педагогічного процесу. На самому високому рівні, наприклад, такими можна назвати:

Рівні педагогічного моделювання й елементи педагогічної системи, які є предметом та (або) засобами моделювання

- прогностичну модель для оптимального розподілу ресурсів і конкретизації цілей;
- концептуальну модель, засновану на інформаційній базі даних і програмою дій;
- інструментальну модель, за допомогою якої можна підготувати засоби виконання і навчити викладачів роботі з педагогічними інструментами;
- модель моніторингу для створення механізмів зворотного зв'язку та способів коректування можливих відхилень від планованих результатів;
- рефлексивну модель, яка розробляється для створення рішень у випадку виникнення несподіваних і непередбачених ситуацій.

Вони повністю співпадають із методологічним, концептуальним, теоретичним та практичним рівнями проектування, розглянутими раніше.

Так само моделі можуть відбивати етапи підготовки взагалі, етапи підготовки за дисципліною або етапи навчального заняття (етап підготовки до сприйняття матеріалу теми, етап актуалізації базових знань, етап формування нових знань, етап формування виконавчих дій, етап узагальнення й систематизації, етап контролю тощо).

Моделювання – це побудова (або вибір) і вивчення такого об'єкта будь-якої природи (моделі), що здатний замінити собою досліджуваний об'єкт (оригінал) і вивчення якого дає нову інформацію про досліджуваний об'єкт.

Розкрити структуру діяльності з моделювання можна за допомогою структурних елементів діяльності взагалі або проектувальної діяльності, як це було продемонстровано раніше. Тоді отримаємо, що суб'єктом моделювання є дослідник; об'єктом – складова педагогічної системи чи процесу; продуктом – модель, що визначає (відображає) відносини суб'єкта і пізнаваного об'єкта.

Процес моделювання становлять такі дії:

- 1) входження в процес і вибір методологічних підстав для моделювання, якісний опис предмета дослідження;
- 2) постановка задач моделювання;
- 3) конструювання моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного об'єкта, визначенням параметрів об'єкта і критеріїв оцінки змін цих параметрів, вибір методик вимірювання;
- 4) дослідження валідності моделі у вирішенні поставлених завдань;
- 5) застосування моделі в педагогічному експерименті;
- 6) змістовна інтерпретація результатів моделювання [4].

Слід розуміти, що з виділених складових педагогічної системи зміст навчання чи виховання та засоби – найбільш можливий предмет моделювання педагога.

Засобами моделювання виступають закони, закономірності, принципи, правила організації та здійснення навчально-виховного процесу, а також підходи в освіті, як то: системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний тощо.

Серед підходів, які все частіше останнім часом залучаються з метою пізнання та формування загальнолюдських та професійно значущих якостей у майбутніх фахівців указуються: системний, особистісно-орієнтований, індивідуальний, культурологічний, аксіологічний, діяльнісний, контекстний, компетентнісний підходи.

Усі ці підходи спрямовані на подолання тих чи інших недоліків традиційної системи професійної підготовки.

Системний підхід стосовно моделей і моделювання нами вже реалізовано, коли встановлювалися зміст та обсяг цих понять, тобто визначалися відмінні ознаки та види, а також – структурні елементи моделей як статичних об'єктів та моделювання як динамічного об'єкту, тобто діяльності.

Реалізація системного підходу стосовно педагогічних систем та процесів під час моделювання – моделювання цілей підготовки, змісту підготовки та технологій підготовки. Зазначимо лише те, що, знову ж таки розглянуті нами, педагогічна система, педагогічний процес або їхні складові представляють собою системи і виконують функцію предмету, засобів та результатів педагогічного моделювання.

Ідея використання діяльнісного підходу встигла знайти своє втілення на всіх рівнях і напрямках освітнього процесу: від освітніх стандартів до змісту навчального матеріалу окремого заняття, від загальної тенденції ведення навчальних занять до приватних методик здійснення їх окремих етапів.

Діяльнісний підхід до змісту освіти (навчання) знайшов своє втілення у працях В. Ледньова [6], який виділив у ньому наступні рівні: перший рівень – зміст освіти в цілому; другий рівень – зміст освіти відповідно до основних ступенів навчання (базова школа, профтехосвіта, середня спеціальна освіта, вища освіта); до нього ж відноситься й зміст наскрізних галузей освіти (загальної, політехнічної, спеціальної); третій рівень – зміст циклів навчальних курсів (предметів); четвертий рівень – зміст теоретичного й практичного навчання, а також навчання проектуванню по кожному з навчальних курсів (предметів).

Реалізація діяльнісного підходу стосовно організації навчання. Навчальний процес у вищому навчальному закладі планується викладачами та навчально-методичним відділом з урахуванням частин дії: мотиваційної, орієнтовної, виконавчої і контрольної.

Мотиваційну частину забезпечують ввідні лекційні заняття з нових дисциплін, орієнтовну частину – всі інші. Виконавчу частину забезпечують практичні та лабораторні заняття, практики. Контрольну частину забезпечують різні види контрольних заходів: поточні, проміжні, підсумкові контролю та ін. Тому у графіку навчального процесу, розкладах дотримується зазначена послідовність занять з дисциплін, інших форм навчання.

Нарешті діяльнісний підхід до здійснення навчання. Тут слід виділити два аспекти. Перший аспект стосується формування загальнонавчальних умінь (умінь навчальної діяльності), де студент (учень) виступає суб'єктом діяльності. Другий аспект стосується формування професійних умінь, де студент (учень) – об'єкт діяльності.

Таким чином, діяльнісний підхід в освіті знайшов втілення на різних напрямках, рівнях, етапах.

Особистісно орієнтований підхід до навчання продиктований потребами часу. Зважаючи на те, що сучасною освітою взято курс від наповнення майбутніх фахівців якомога більшим обсягом знань на формування в них умінь визначення способів діяльності, саме цей підхід має здійснити свободу вибору, оригінальність рішень, творче ставлення до ситуацій, а це неможливо без урахування задатків людини, розкриття її внутрішнього світу, цілеспрямованого розвитку професійно важливих якостей.

Перейдімо до особливостей застосування компетентнісного підходу в освіті. Для сучасного етапу розвитку вищої освіти характерним є зміна процесу надання знань, умінь й навичок, що забезпечували досвідченість випускників більше у загальних, професійно-теоретичних та менше у професійно-практичних питаннях, на процес формування компетенцій, що характеризують випускника з точки зору прав, обов'язків, поглядів та поведінки стосовно сфери використання та первинних посад (компетентності). Об'єктом підсумкового тестування стають компетенції, що потрібні випускникові системи вищої освіти, про що йдеться у матеріалах про приєднання України до Болонського процесу [7]. Такий напрям реформування вітчизняної освіти обумовив формування компетентнісного підходу до навчання, в основі якого знаходяться поняття «компетентність» та «компетенція».

Ми під компетентністю розуміємо властивість професіонала. Вона однозначно вказує на його спроможність доцільно та ефективно діяти за певних обставин, тобто реалізовувати компетенції – певні групи досвідних надбань стосовно тих чи інших напрямів чи етапів здійснення діяльності, зокрема – професійної діяльності.

Аналіз літературних джерел [1,2,3,5] дозволив виділити такі способи визначення видів компетенцій:

- через об'єкти відношень суб'єкта, зокрема педагога;
- через цільові функції педагога;
- через структурні компоненти педагогічної системи та їхні функціональні оболонки;
- через структуру особистості викладача.

Наводячи види компетентностей (компетенцій), автори, як правило, не пов'язують їх зі структурними елементами, не вказують наукові підстави їх отримання. Найчастіше – це досвід та інтуїтивне уявлення напрямів реалізації й розвитку професійної діяльності та особистості.

Розроблена нами структура компетентності і компетенції (особистість→компетентність→компетенції→структура особистості) є результатом педагогічного моделювання. У свою чергу, вона може бути використана як засіб під час моделювання будь-якої складової підготовки компетентного фахівця.

Висновки. Урахування сучасних вимог щодо підготовки фахівців вимагають більш ретельних досліджень таких понять, як діяльність (професійна діяльність затребуваного фахівця → навчальна діяльність (учня) → професійна діяльність майбутнього фахівця), поняття діяльність, система освіти (стратегічний, тактичний та оперативний рівні) та поняття моделювання (система, процес, ситуація), педагогічне моделювання.

Список літератури: 1. *Васильев И.Б.* Профессиональная педагогика. Конспект лекций для студентов инженерно-педагогических специальностей: В 2-х ч. – Харьков, 2003. – Ч.2. – 175 с. 2. *Зеер Э.Ф.* Профессиональное становление личности инженера-педагога. –Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1988. – 120 с. 3. *Зимняя И.А.* Педагогическая психология: Ученик для вузов. Узд. Второе, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2005. – 384 с. 4. *Зобнин Б. Б.* Моделирование систем: конспект лекций / Б. Б. Зобнин. Екатеринбург: Изд-во УГГГА, 2001. – 129 с. 5. *Карпова Г.А.* Функции инженера-педагога как источник формирования содержания его подготовки. // Содержание подготовки инженеров-педагогов: Сб. науч. тр. – С.: СИПИ, 1987. – С. 47-55. 6. *Леднев В.С.* Содержание образования: Учеб. пособие. – М.: Высш. shk., 1989.– 360 с. . 7. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М.Ф.Степко, Я.Я.Болюбаш, К.М.Левківський, Ю.В.Сухарніков; відп. ред. М.Ф.Степко. – К.: Узд., 2004. – 60 с. 8. *Штофф Е.А.* Моделирование и философия. – М.,1966 – 258 с.

Bibliography (transliterated): 1. Vasil'ev I.B. Professional'naja pedagogika. Konspekt lekcij dlja studentov inzhe-ner-no-pedagogicheskikh special'nostej: V 2-h ch. – Har'kov, 2003. – Ch.2. – 175 s. 2. Zeer Je.F. Professional'noe stanovlenie lichnosti inzhenera-pedagoga. –Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta, 1988. – 120 s. 3. Zimnjaja I.A. Pedagogicheskaja psihologija: Uchenik dlja vuzov. Uzd. Vtoroe, dop., ispr. i pererab. – M.: Logos, 2005. – 384 s. 4. Zobnin B. B. Modelirovanie sistem: konspekt lekcij / B. B. Zobnin. Ekaterinburg: Izd-vo UGGGA, 2001. – 129 s. 5. Karpova G.A. Funkcii inzhenera-pedagoga kak istochnik formirova-nija soderzhanija ego podgotovki. // Soderzhanie podgotovki inzhenerov-pedagogov: Sb. nauch. tr. – S.: SIPI, 1987. – S. 47-55. 6. Lednev V.S. Soderzhanie obrazovanija: Ucheb. posobie. – M.: Vyssh. shk., 1989.– 360 s. . 7. Modernizacija vishhoї osviti Ukraїni i Bolons'kij proces: Materiali do pershoї lekcії / Uklad. M.F.Stepko, Ja.Ja.Boljubash, K.M.Levkivs'kij,

Ju.V.Suharnikov; vidp. red. M.F.Stepko. – K.: Uzd., 2004. – 60 s. 8. Shtoff E.A. Modelirovanie i filosofija. – M., 1966 – 258 s.

УДК 378.014

Н.А. Брюханова, Н.В. Королева

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ: СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена проблеме моделирования, под которым понимается исследование объектов познания на их моделях, что является обязательным этапом в научно-методических поисках способов совершенствования дидактических составляющих образовательного процесса. В свою очередь, модель – это схематическое представление ключевых характеристик педагогических систем, процессов, ситуаций. Рассмотрены также отличительные признаки моделей вообще и педагогических моделей в частности, их виды и требования, которым должны соответствовать педагогические модели; отличительные признаки и принципы педагогического моделирования, подходы, которые применяются в процессе педагогического моделирования.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональная деятельность, система образования, педагогические модели, педагогическое моделирование.

UDC 378.014

N. Briuhanova, N. Koroleva

PEDAGOGICAL MODELING: STATUS AND TRENDS

The article deals with the modeling, which refers to the study of objects of knowledge on their models, which is a mandatory step in the scientific and methodical search for ways to improve the teaching components of the educational process. In turn, the model - is a schematic representation of the key characteristics of teaching systems, processes, situations. We also consider the characteristics of the models in general and teachers in particular models, their types and requirements to be met by the pedagogical model; features and principles of pedagogical modeling approaches that are used in the process of pedagogical modeling.

Key words: vocational education, professional activity, the education system, teaching model, teacher modeling.

Стаття надійшла до редакційної колегії 3.09.2015

М.О. Агапова

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті наведено результати аналізу можливостей, цілей, напрямків та стратегій впровадження інформаційних технологій у навчальний процес професійно-технічних навчальних закладів, а також визначено готовність викладачів цих навчальних закладів до використання даних технологій у педагогічній діяльності. Визначено поняття “інформаційні технології”, педагогічні цілі їхнього використання. Уточнено основні напрямки використання інформаційних технологій у професійно-технічних навчальних закладах, а саме у навчальному процесі, в межах здійснення наукових досліджень, у адміністративному процесі та при реалізації електронної комерції. Визначено елементи стратегії впровадження інформаційних технологій в навчальні заклади освіти, основними серед яких є підтримка педагогічних цілей, вимоги до структурних змін, оцінювання, питання якості, розробка та впровадження, мультимедійний досвід, питання фінансування. Наведено результати анкетування викладачів професійно-технічних навчальних закладів щодо визначення їхньої готовності до використання інформаційних технологій у своїй педагогічній діяльності, які свідчать про усвідомлення необхідності та бажання застосовувати ці технології у навчальному процесі.

Ключові слова: інформаційні технології, стратегія впровадження, навчальний процес, викладачі, професійно-технічні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис сьогодення є інтенсивне нагромадження інформації і поява у виробництві принципово нових засобів, технологій, у тому числі і комп'ютерних, що базуються на безпосереднім використанні останніх досягнень науки і техніки. Сучасна людина повинна вміти орієнтуватися в потоці інформації, що надходить, мати навички роботи з комп'ютерною технікою, тобто бути освіченою у питаннях, що стосуються використання інформаційних технологій у різних сферах діяльності людини. Зокрема, значення інформаційних технологій підкреслюється і в державних документах щодо освіти. Так, у Концепції розвитку освіти підкреслено необхідність впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. У цьому контексті першочерговою задачею сучасної освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців, які володіють знаннями в області інформаційних технологій, що здійснюється шляхом їх впровадження у навчальний процес.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми впровадження інформаційних технологій у навчальний процес на сучасному етапі розвитку педагогічної науки проводяться за різними напрямками, основними серед яких є: цілі використання, функції, принципи і моделі впровадження інформаційних технологій у навчальний процес досліджувались у наукових працях Д. Рупняка, В. Юзевича, С. Новикова, І. Захарової, Ю. Рашкевича, В. Носкова, О. Ключової, В. Беляковського, В. Іванова, А. Полякова, Г. Абрамовича та ін.; розробці моделей навчання в умовах використання інформаційних технологій присвячені роботи В. Шолоховича, Л. Долинера та ін.; інформаційна основа діяльності фахівця аналізувалась у наукових працях Д. Данилова,

© М.О.Агапова, 2015

Є. Барахсанова та ін., інформаційна культура – А. Ашерова, Т. Богданової, С. Конюшенко та ін., компетентність у галузі інформаційних і комунікаційних технологій – М. Лебедової, О. Шиловой та ін.; керування якістю освіти на основі інформаційних технологій розглянуто рядом дослідників, а саме Д. Матросом, Д. Полевым, Н. Мельниковою та ін. Разом з тим результати аналізу сучасних публікацій показали, що у педагогічній науці недостатньо висвітлена проблема підготовки викладачів до використання інформаційних технологій у навчальному процесі, яка б враховувала особливості організації процесу навчання професійно-технічних навчальних закладів, сприяла формуванню умінь проектування засобів інформаційних технологій.

Метою даної роботи є аналіз можливостей, цілей, напрямків та стратегії впровадження інформаційних технологій у навчальний процес професійно-технічних навчальних закладів, а також визначення готовності викладачів цих навчальних закладів до використання даних технологій у педагогічній діяльності.

Основний зміст. Надамо визначення поняттю „інформаційні технології”. У педагогічній літературі існують різні трактування терміна “інформаційні технології”. Аналіз формулювань поняття дозволив виявити такі напрямки при його визначенні:

- інформаційні технології (ІТ) - сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання і подання інформації, яка розширює знання людей і розвиває їх можливості щодо управління технічними і соціальними процесами (М.І. Жалдак, О.В. Ващук, І.Ф. Воройський, І.Г. Захарова, І.В. Роберт, І.П. Подласий, Д. Рупняк, В. Юзевич, П.М. Коджаспирова, К.В. Петров тощо);

- інша група вчених (Л.В. Гришко, Г.М. Нечаєнко, Ю.В. Триус, Н.О. Корсунська, Д.Ш. Матрос, Д.М. Полев, Н.Н. Мельникова, В.Н. Глушков тощо) вважає, що будь-яка педагогічна технологія може називатися інформаційною, тому що в основі кожної лежить опис алгоритму переробки і передачі інформації. Тому виникає необхідність використання поняття “нові інформаційні технології”, тобто це такі технології, які в навчальному процесі використовують засоби інформатизації навчання (комп’ютерну і телекомунікаційну техніку з відповідним програмним забезпеченням).

На основі проведеного аналізу виділимо можливості ІТ, реалізація яких сприяє інтенсифікації педагогічного процесу професійно-технічних навчальних закладів:

- оперативний зворотній зв’язок між користувачем і ІТ;
- візуалізація навчальної інформації;
- архівне збереження інформації з можливістю її передачі і легкого доступу користувача до банку даних;
- автоматизація обчислювальної й інформаційно-пошукової діяльності;
- можливість обробки результатів експерименту;
- автоматизація інформаційно-методичного забезпечення і контролю за результатами засвоєння.

Педагогічними цілями використання ІТ у професійно-технічних навчальних закладах є:

1. Розвиток особистості тих, хто навчається, підготовка індивіда до комфортного життя в умовах інформаційного суспільства:

- розвиток мислення (наприклад, наочно-образного, інтуїтивного, творчого, теоретичного видів мислення);
- формування умінь приймати оптимальне рішення чи пропонувати варіанти рішення в складній ситуації (наприклад, за рахунок використання комп’ютерних ігор, орієнтованих на оптимізацію діяльності по ухваленню рішення);

- розвиток умінь здійснювати експериментально-дослідницьку діяльність;
- формування інформаційної культури, умінь здійснювати обробку інформації (наприклад, за рахунок використання інтегрованих пакетів).

2. Реалізація соціального замовлення, обумовленого інформатизацією сучасного суспільства:

- підготовка фахівців у галузі інформатики й обчислювальної техніки;
- підготовка користувача засобами нових інформаційних технологій.

3. Інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу професійно-технічних навчальних закладів:

- підвищення якості й ефективності процесу навчання за рахунок реалізації можливостей ІТ;
- забезпечення спонукальних мотивів (стимулів), що забезпечують активізацію пізнавальної діяльності (наприклад, за рахунок застосування ігрових ситуацій, вибору режиму навчальної діяльності);
- поглиблення міжпредметних зв'язків за рахунок використання сучасних засобів обробки інформації при рішенні задач різних предметних областей [1].

З огляду на можливості і цілі використання ІТ, більшість учених виділяють наступні основні напрямки, у рамках яких їх застосування у професійно-технічних навчальних закладах відіграє центральну роль.

1. Навчальний процес. Це головна галузь використання ІТ. У рамках її ключовими проблемами є забезпечення мережного необмеженого доступу до навчальних матеріалів, електронне копіювання і розсилання документів, доступ до баз даних, електронні публікації, цифрові бібліотеки, поширення інформації на CD-ROM, інтерактивна взаємодія через швидкісні локальні мережі, передача голосової і візуальної інформації, використання ІТ як засобу навчання і об'єкта вивчення та ін.

2. Наукові дослідження – всесвітня комунікація з колегами і дослідниками: електронна пошта, Інтернет-конференції, форуми, вільний доступ до наукової інформації; автоматизація процесів обробки результатів експерименту та ін.

3. Адміністративний процес - керування професійно-технічними навчальними закладами за допомогою ІТ. Починаючи з простої комп'ютеризації процесу надходження (обробка анкет абітурієнтів, онлайн-реєстрація та ін.) і закінчуючи забезпеченням оперативного обміну інформацією між адміністративними працівниками.

4. Електронна комерція. До цього напрямку можна віднести електронну оплату за навчання, рекламу і продаж вироблених у професійно-технічних навчальних закладах товарів і послуг через Інтернет тощо [2].

Для ефективного функціонування ІТ у професійно-технічних навчальних закладах необхідно, по-перше, розробити стратегію впровадження ІТ у педагогічний процес, по-друге, реалізувати дану стратегію. Але для більшості навчальних закладів проблемою залишається вироблення та реалізація стратегії впровадження ІТ. Наслідком цього є проблеми, що виникають в процесі спроб дійсно широкого впровадження ІТ, поширення позитивного досвіду за межі конкретних навчальних закладів. Ю. Рашкевич формулює ряд причин такого явища:

- розвиток та засвоєння нових технологій для навчально-методичного процесу супроводжується значними труднощами;
- багато навчальних закладів продовжують використовувати та поширювати ІТ без відповідного стратегічного планування;

- недостатність фінансування стримує широкі комплексні інвестиції для повного використання потенціалу ІТ;
- широкий розвиток вітчизняного та міжнародного ринків підготовлених навчально-методичних розробок обмежується необхідністю розробок на різних мовах;
- навчально-методичні розробки високої товарної якості є дуже складними та потребують неперервного вдосконалення;
- консервативні тенденції серед викладацького складу;
- необхідність змін на організаційному та педагогічному рівні.

Враховуючи існуючі проблеми, розроблені рекомендації щодо вироблення стратегії впровадження ІТ в навчальні заклади освіти, які відбиті в проекті Європейського Центру наукових досліджень в галузі навчання “New Technologies for Teaching and Learning” [3]. Основними елементами даної стратегії є:

1. Підтримка педагогічних цілей:
 - формулювання завдань на рівні навчального закладу;
 - формулювання завдань на рівні навчальної програми;
 - відповідність стратегії впровадження ІТ загальній стратегії розвитку навчального закладу.
2. Вимоги до структурних змін:
 - рівень доступу та спектр послуг, що надаються;
 - капітальні та оборотні кошти;
 - надійність та стійкість системи.
3. Оцінювання:
 - моніторинг практичним використанням всередині навчального закладу;
 - моніторинг практичним використанням поза межами навчального закладу.
4. Питання якості.
5. Розробка та впровадження, мультимедійний досвід:
 - підготовка викладацького та обслуговуючого персоналу;
 - планування ресурсів для підтримки центру;
 - зв'язки з аналогічними групами розробки поза навчальним закладом;
 - потенціал для стратегічної співпраці з іншими закладами;
 - підтримка наукових досліджень в області педагогіки.
6. Питання фінансування:
 - виділення фондів для підтримки технологічних ініціатив (внутрішній бюджет);
 - підтримка зусиль по знаходженню фондів із зовнішніх джерел.

Наша увага була зосереджена на такому елементі стратегії впровадження ІТ, як підготовка викладачів професійно-технічних навчальних закладів до використання ІТ у педагогічному процесі. Процес підготовки принесе позитивні результати в тому випадку, якщо викладач буде усвідомлювати необхідність і хотіти використовувати ІТ у педагогічній діяльності (відповідно до постулату: є мотив - є діяльність). Можна відзначити, що основою даної підготовки є усвідомлення викладачем готовності використання ІТ у педагогічному процесі. З метою визначення готовності викладачів професійно-технічних навчальних закладів м. Харкова до використання у своїй педагогічній діяльності ІТ було проведено дослідження на базі кафедри педагогіки і методики професійного навчання в Українській інженерно-педагогічній академії методом анкетування, у якому брало участь 39 викладачів.

Аналіз даних дозволив отримати такі результати. На питання анкети "Чи використовуєте Ви у своїй педагогічній діяльності засоби інформаційних технологій?" 58,2% респондентів відповіли негативно, а 41,8% опитаних відзначили факт використання засобів ІТ у педагогічному процесі, з них:

- 10,5% реципієнтів застосовують засоби ІТ для пояснення нового матеріалу;
- 26,3% - для закріплення раніше вивченого матеріалу;
- 31,6% - для формування умінь по застосуванню теоретичних знань;
- 31,7% - для контролю знань, умінь і навичок тих, хто навчається.

На питання анкети "Чи готові Ви до впровадження засобів інформаційних технологій у навчальний процес?" 82,1% опитаних з числа викладачів, що не використовують засоби ІТ у педагогічному процесі, відповіли позитивно, і лише 17,9% відкинули даний факт, обґрунтовуючи:

- методичною неготовністю (57,1%);
- відсутністю програмних продуктів на ринку (14,3%);
- неготовністю тих, хто навчається, до сприйняття інформації в подібній формі (28,6%).

Одне із питань анкети було спрямовано на виявлення перешкод для використання засобів інформаційних технологій у навчальному процесі. Результати відповідей наведено на рис. 1.

В результаті аналізу відповідей на це питання були отримані наступні дані:

- 47,2% опитаних відзначили, що недостатнє забезпечення новими технічними засобами перешкоджає впровадженню в педагогічний процес ІТ;
- 24,5% респондентів вважають, що в результаті відсутності відповідної матеріальної бази для дослідницької роботи не використовуються і засоби ІТ;
- 24,6% реципієнтів відзначили, що істотною перешкодою до використання засобів ІТ є недостатнє володіння викладачами комп'ютерною технікою;
- 3,7% опитаних визначили, що перешкодою до використання засобів ІТ є неефективне стажування викладачів.

Рис. 1. Перешкоди на шляху використання засобів ІТ у навчальному процесі

Наступне питання анкети було спрямовано на визначення факторів, що сприяють формуванню позитивної мотивації викладачів до використання в навчальному процесі засобів ІТ. Результати відповідей наведено на рис. 2.

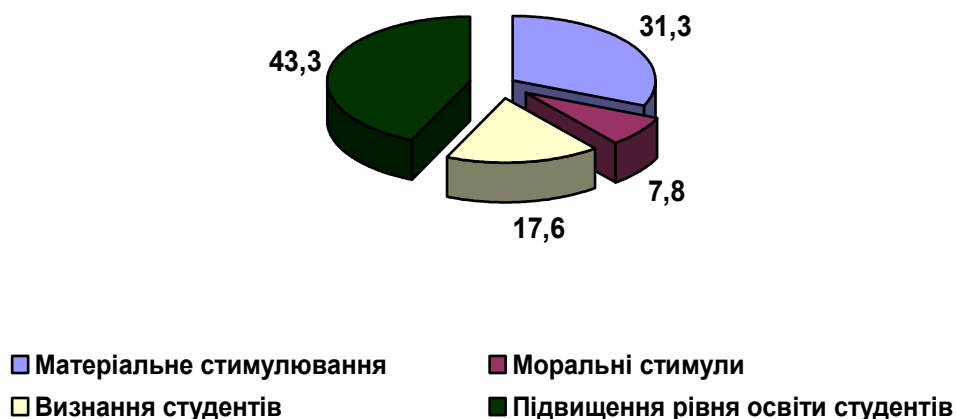

Рис. 2. Фактори, що сприяють формуванню позитивної мотивації викладачів до використання в навчальному процесі засобів ІТ

Аналіз показує, що 31,3% опитаних відзначили, що формуванню позитивної мотивації до використання засобів ІТ сприяє матеріальне стимулювання, і лише 7,8% таким фактором вважають моральні стимули. Більшість (43,3%) респондентів відповіли, що спонуканням до застосування засобів ІТ для викладача є підвищення рівня освіти студентів, і 17,6% реципієнтів назвали таким фактором визнання студентів.

Аналіз результатів відкритого питання анкети, що стосується визначення ефективності застосування засобів ІТ у навчальному процесі, показав, що 89,2% опитаних вважає ефективним використання засобів ІТ, обґрунтовуючи це такими положеннями:

- засоби ІТ сприяють кращому засвоєнню і закріпленню навчального матеріалу;
- забезпечують дотримання принципу об'єктивності контролю і полегшують даний процес;
- за допомогою засобів ІТ у тих, хто навчається, формуються уміння роботи з комп'ютером, з інформацією (пошук, добір і ін.), уміння приймати обґрунтовані рішення, які є характерними для майбутньої професійної діяльності;
- застосування засобів ІТ сприяє більш ефективному використанню навчального часу, підвищенню якості знань, зацікавленості в навчальному предметі та ін.

Проте опитані викладачі акцентують увагу на тому, що використання засобів ІТ повинно бути науково обґрунтованим, мати методичну основу, але необхідно уникнути перенасичення навчального процесу засобами ІТ, бо ніщо не замінить “живої” взаємодії викладача і тих, хто навчається.

Таким чином, проведена робота дозволяє зробити наступні **висновки**:

- проблема впровадження ІТ у педагогічний процес професійно-технічних навчальних закладів набуває все більшу актуальність;
- потребують ґрунтовного дослідження цілі, напрямки та стратегії впровадження ІТ у навчальний процес професійно-технічних навчальних закладів;
- найбільшої уваги потребує дослідження теоретичних та практичних проблем підготовки викладачів професійно-технічних навчальних закладів до використання ІТ

у навчальному процесі як одного з елементів розробки і реалізації стратегії впровадження ІТ;

- проведена дослідницька робота була спрямована на визначення готовності викладачів професійно-технічних навчальних закладів м. Харкова до використання засобів ІТ як підґрунтя до їх підготовки у цьому напрямку;

- отримані в результаті дослідження дані свідчать про готовність викладачів професійно-технічних навчальних закладів використовувати засоби ІТ у педагогічній діяльності, при цьому основним фактором, що перешкоджає широкому впровадженню засобів ІТ, є недостатнє забезпечення новими технічними засобами, а фактором, що спонукує до застосування ІТ, був названий підвищення рівня освіти студентів.

Подальші напрямки роботи. В межах подальшого наукового дослідження планується провести ґрунтовний аналіз процесу підготовки викладачів до використання інформаційних технологій у навчальному процесі професійно-технічних навчальних закладів.

Список літератури. 1. Информационные технологии в профессиональном образовании / Е.В. Ключева, В.П. Беляковский, В.И. Иванов, Е.И. Антипенко / Под ред. Е.В. Ключевой. – Мариуполь: Рената, 2002. – 142 с. 2. Поляков А.В. Информационные технологии в высшем образовании // Материалы IX Международной научно-методической конференции преподавателей вузов и школ Украины, Белоруссии, России “Методы совершенствования фундаментального образования в школах и вузах”. – Севастополь: Издательство СевНТУ. – 2003. – С. 64-70. 3. Рашкевич Ю. Інформаційні технології у навчальному процесі / Ю.Рашкевич. – Львів: МАЛТИ-М, 2000. – 48 с.

Bibliography (transliterated): 1. Informacionnye tehnologii v professional'nom obrazovanii / E.V. Kljueva, V.P. Beljakovskij, V.I. Ivanov, E.I. Antipenko / Pod red. E.V. Kljuevoj. – Mariupol': Re-nata, 2002. – 142 s. 2. Poljakov A.V. Informacionnye tehnologii v vysshem obrazovanii // Materialy IH Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoy konferencii prepodava-telej vuzov i shkol Ukrainy, Belorussii, Rossii “Metody sovershenstvovaniya fun-damental'nogo obrazovaniya v shkolah i vuzah”. – Sevastopol': Izdatel'stvo SevNTU. – 2003. – S. 64-70. 3. Rashkevich Ju. Informacijni tehnologii u navchal'nomu procesi / Ju.Rashkevich. – L'viv: MALTI-M, 2000. – 48 s.

UDC 378.147

M. Agapova

INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL PROCESS OF VOCATIONAL-TECHNICAL SCHOOLS

The results of the analysis capabilities, goals, directions and strategies for the introduction of information technologies in educational process of vocational education, as well as determine the readiness of teachers of these schools to use these technologies in teaching are presents in this article. It defines the concept of "information technology", the pedagogical purpose of their use. Clarify the focus of information technology in vocational education institutions, namely in the educational process, in the framework of the research, in the administrative process and in the implementation of e-commerce. The elements of the strategy of introduction of information technologies in educational institutions, primary among which is the support of pedagogical purposes, the requirements for structural changes, evaluation, quality issues, development and imple-

mentation, multi-media experience, funding issues. The results of the survey of teachers in vocational education on the definition of their willingness to use information technology in their teaching activities, which indicate an awareness of the need and the desire to use these technologies in the educational process.

Keywords: information technology, implementation strategy, the learning process, teachers and vocational-technical schools.

УДК 378.147

М.А. Агапова

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье представлены результаты анализа возможностей, целей, направлений и стратегии внедрения информационных технологий в учебный процесс профессионально-технических учебных заведений, а также определена готовность преподавателей этих учебных заведений к использованию данных технологий в педагогической деятельности. Определены понятия «информационные технологии», педагогические цели их использования. Уточнены основные направления использования информационных технологий в профессионально-технических учебных заведениях, а именно в учебном процессе, в рамках осуществления научных исследований, в административном процессе и при реализации электронной коммерции. Определены элементы стратегии внедрения информационных технологий в образовательные заведения, основными среди которых есть поддержка педагогических целей, требования к структурным изменениям, оценивание, вопросы качества, разработка и внедрение, мультимедийный опыт, вопросы финансирования. Представлены результаты анкетирования преподавателей профессионально-технических учебных заведений относительно определения их готовности к использованию информационных технологий в своей педагогической деятельности, которые свидетельствуют об осознании необходимости и желании применять эти технологии в учебном процессе.

Ключевые слова: информационные технологии, стратегия внедрения, учебный процесс, преподаватели, профессионально-технические учебные заведения.

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.09.2015

О.А. Ігнатюк

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ “ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ” МАГІСТРАНТАМ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ”

У статті розкрито дидактичні особливості організації вивчення магістрантами навчальної дисципліни “Фізична культура і психофізіологічний тренінг”. Розкрито зміст дисципліни, форми і методи професійної підготовки, які сприяють формуванню у магістрантів знань індивідуальних особливостей особистості та практичних навичок їх саморозвитку психічних функцій і саморегуляції емоційних станів, що визначають сутність управлінської ортобіотики. Обговорюються творча складова індивідуальних завдань магістрантів, можливі стратегії і тактики особистісно-професійного самовдосконалення.

Ключові слова: етапи навчання; магістрант; модель навчання; педагогічна діяльність; практичні навички; професійно важливі якості; професійні знання; самокероване навчання; сутність управлінської ортобіотики; шляхи підготовки.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Стратегія сучасної педагогічної освіти полягає в професійно-особистісному розвитку і саморозвитку особистості педагога. Образ педагога, представлений в цілях педагогічної освіти, виступає як модель кінцевого результату діяльності – особистості педагога здатного вільно орієнтуватися у площині складних соціокультурних обставин, відповідально і професійно діяти в умовах вирішення актуальних освітніх завдань. Не викликає жодних сумнівів теза про те, що професійну діяльність викладача за своїм характером давно і однозначно віднесено в наукових дослідженнях до творчих видів діяльності і за своїм змістом вона розглядається як вельми нелегка праця [2]. Важливо наголосити, що розгляд цих питань, їх обґрунтування знаходимо в працях видатних мислителів і педагогів різних епох (М. Бердяєв, А. Дистерверг, І. Кант, П. Каптерев, Я. Коменський, М. Ломоносов, А. Макаренко, Й.-Г. Пестолоцці, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та багатьох інших сучасних дослідників).

Природа сучасної професійної діяльності педагога вимагає нового педагогічного мислення, ціннісними установками якого є пріоритет індивідуальності мислення над однодумністю, освітніх інтересів особистості над стандартною навчальною програмою, саморозвитку, самонавчання над уніфікованим засвоєнням, “передачею” знань. Педагог стає майстром своєї справи, професіоналом у міру того, як він освоює і розвиває педагогічну діяльність, опановує педагогічним капіталом, визнаючи педагогічні цінності.

Актуальність дослідження підкреслюється і тим, що дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами НТУ “ХПІ” “Розробка методології розвитку лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти в інформаційному суспільстві”, яка спрямоване на можливість забезпечити ефективне університетське управління та гарантувати якість вищої освіти у відповідності до європейських цінностей та національних пріоритетів України.

© О.А. Ігнатюк, 2015

Варто відзначити, що за умов сьогодення у професійній діяльності будь-якої сфери (промисловості, освіти тощо) в здійсненні управлінського впливу значне місце займає психологія, яка дозволяє максимально ефективно здійснювати взаємодію між суб'єктами у професійній діяльності (керівником-лідером та підлеглими, викладачем та студентами та ін..) організувати спільну працю так, щоб усі учасники такої діяльності були максимально задоволеними не тільки результатами праці, нагородою за неї, але й отримували насолоду від самого процесу роботи. За для цього необхідно наповнити управлінську та лідерську роботу свідомим психологічним змістом (О.Г.Романовський, Л.М.Грень, А.Є.Книш)[5].

Мета статті полягає в розгляді дидактичних особливостей викладання названої навчальної дисципліни, а саме з'ясуванні сутності управлінської ортобіотики, її важливості для суб'єктів освітнього процесу і практичних кроків, які визначатимуть ефективність процесу творчого саморозвитку на прикладі слухачів магістерської програми спеціальності “Педагогіка вищої школи”.

Основний зміст роботи. Фундаментальною умовою професійного розвитку педагогів є усвідомлення ними необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу, пошуку нових можливостей самоздійснення в педагогічній діяльності, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. Багатство, різносторонність і емоційна насиченість педагогічної діяльності спонукають викладача до вивчення себе як професіонала.

Не можна не погодитися із думками авторів роботи [4] (О.Г. Романовський В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень) відносно того, “високий рівень професіоналізму спеціаліста проявляється у його підготовленості до складних видів діяльності, у професійній мобільності, систематичному зростанні виробничої кваліфікації. Тобто мова йде про формування професіоналізму, який є соціально цінною рисою особистості. Професійне навчання можна вважати успішним, коли знання стають переконаннями, їхній обсяг – ерудицією, навички й уміння – звичкою, розвиваються активність, самостійність, відповідальність, творче мислення та інші особистісні якості, необхідні справжньому професіоналу” [4, с. 22].

З 2006 року на базі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами щорічно здійснюється набір і підготовка за очною та заочною формами навчання слухачів магістерської програми за спеціальністю “Педагогіка вищої школи”. Кафедра готує магістрів з фундаментальною підготовкою в галузі науково-педагогічної діяльності в рамках концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти і моделі фахівця ХХІ століття. Навчальний план підготовки магістрантів включає як нормативну частину - цикл професійно-орієнтованих дисциплін (“Педагогічна і психологічна психологія”, “Моделювання діяльності фахівця”, “Дидактичні системи в освіті”, “Педагогічний контроль в системі освіти”, “Практична підготовка та стажування” та інші), так і вибіркову частину, яка пропонує такі дисципліни як “Філософія освіти”, “Логіка педагогічної діяльності”, “Педагогічна спілкування і риторика”, “Педагогічна етика”, “Педагогіка успіху” та ряд інших. Хотілося б зупинити свою увагу на змісті дисципліни “Фізична культура і психофізіологічний тренінг” (нормативна частина навчального плану). Ця дисципліна призначена для формування у студентів знань щодо індивідуальних особливостей особистості та практичних навичок їх саморозвитку психічних функцій і саморегуляції емоційних станів, що власне і розкриває характеристику управлінської ортобіотики.

Мета курсу полягає: *по-перше*, у забезпеченні підтримки та розвитку фізичного і морального здоров'я суб'єктів освітнього процесу у вищій школі; *по-друге*, у впровадженні комплексного підходу до формування розумових і фізичних якостей особистості; *по-третьє*, у формуванні у слухачів навчальної дисципліни готовності до особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення його особистісного потенціалу.

Необхідність забезпечення гармонійного розвитку в процесі професійної підготовки фахівців досліджується в межах науки, яка отримала назву управлінська ортобіотика. Остання визначається так наука про єдність фізичного, психологічного та морального здоров'я людини як системна передумова його тривалої працездатності. Згідно цієї спрямованості дисципліна “Фізична культура і психофізіологічний тренінг” (ФКіПФТ) містить три блоки змістовних модулів: психологія професійної діяльності та методи психодіагностики та самоконтролю особистості; психологія індивідуальності, діагностика та корекція особистісної сфери; зміст, організація та способи самоконтролю за станом свого здоров'я. Основними видами занять при вивчення даної дисципліни є як теоретичні й істотні навчальні години, що відводяться для практичних занять, проведення яких спрямоване на формування відповідних навичок щодо підтримки загальної фізичної культури майбутнього педагога та його професійної працездатності, а також розвитку і самовдосконалення особистісно-професійного потенціалу суб'єктів освітнього процесу в вищій школі.

У процесі вивчення цієї дисципліни майбутній викладач усвідомлює професійно значущі якості, які визначає як для ідеалу так і себе. У ході вивчення особливостей викладацької діяльності у вищій школі магістрант знайомиться з протипоказаннями до педагогічної діяльності, а також знайомиться з такими поняттями як “готовність до педагогічної діяльності”, “професійне вигорання”, “управлінська ортобіотика” та багатьма іншими важливими дефініціями.

Базовими поняттями ортобіотики є “калокагатія” і “ортобіоз” [3].

Калокагатія - поняття, яке виражає гармонію морально-етичного та естетичного вимірів людського буття. Ортобіоз - в перекладі з латинської, розглядається як розумний спосіб життя. Відзначається, що у науковій думці ХХ сторіччя поняття “калокагатія” використовується філософською антропологією, етикою і естетикою як єдність прекрасного і доброго, взаємозв'язок краси (духовної і фізичної) і моральної особистості. Таким чином, оволодіння майбутніми педагогами вищої школи основами управлінської ортобіотики слід розуміти як єдність фізичного, психологічного та морального здоров'я людини і розглядати як системну передумову його тривалої працездатності. Ці знання важливі для всіх суб'єктів освітнього процесу: педагогів і студентів. Сформувавши у себе відповідну компетентність педагог формуватиме і у своїх студентів ціннісне ставлення до фізичного, психологічного та морального здоров'ю майбутнього фахівця, його особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення.

В рамках курсу “Фізична культура і психофізіологічний тренінг” магістранти знайомляться із сутністю процесу особистісно-професійного розвитку педагога і приходять до висновку, що його слід розглядати як підсумок професійно-педагогічної підготовки, як набуття індивідуальності, неповторності, духовності, суб'єктності. У ході лекційних та практичних занять магістранти приходять до висновків, що ці характеристики проявляється: *по-перше*, у здатності до самостійного осмислення і трактуванні педагогічних процесів; *по-друге*, в доцільності, обґрунто-

ваності, свободі дій у ситуаціях виховання і навчання; *по-третє*, в оригінальності вибору і поєднання засобів, форм, позицій, прийомів діяльності; *по-четверте*, в умінні свідомо впливати на зміну ситуації, в якій ця діяльність здійснюється.

Слід зазначити, що саморозвиток педагога - показник суб'єктності викладача на всіх етапах його неперервної педагогічної освіти (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Н.М. Боритко, В.М. Гриньова, З.Д. Жуковська, С.Т. Золотухіна, І.А. Зязюн, В.І. Лозова, Л.С. Нечепоренко, І.Ф. Прокопенко, Л.С. Рибалко, О.Г. Романовський, Т.І. Сущенко, А.В. Сущенко, Б.Є. Фішман та ін.).

Аналіз досліджень К.А. Абульханової-Славської, Н.М. Боритко, Л.М. Грень, О.А. Ігнатюк, А.Є. Книш, В.Г. Маралова, В.Є. Михайличенко, Л.С. Рибалко, О.Г. Романовського, В.А. Сластенина, Б.Є. Фишмана, І.А. Шаршова та ін. дозволяє виділити ряд істотних характеристик саморозвитку: саморозвиток - обов'язково внутрішній процес самозміни особистості під впливом внутрішніх протиріч; спосіб реагування людини на вплив соціального середовища; прояв активності, яка визначається здатністю здійснювати особистісні вибори на основі пізнання себе; свідомо якісна зміна самого себе і власної діяльності; цілеспрямований процес, в якому зміни відбуваються не тільки в мотиваційній, емоційній, волевої та інтелектуальної та інших сферах, а й у процесах "самості".

Метою саморозвитку викладача є освоєння якісно нового рівня професійної компетентності, професійної майстерності, що забезпечує здатність удосконалювати педагогічну реальність. Відносячи "саморозвиток" до основних категорій педагогічної науки, багато дослідників (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Л.С. Виготський, А. Маслоу, В.С. Мерлін, С.Л. Рубінштейн та ін.) визначають його як власну активність людини у зміні себе, у розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, всього потенціалу. Головним механізмом саморозвитку як цілеспрямованого впливу людини на самого себе є розв'язання суперечностей між сформованими властивостями, якостями особистості та об'єктивними вимогами професійної діяльності, рішення постійно ускладнюються творчих завдань (К.А. Абульханова-Славська, В.І. Андрєєв, С.Б. Єлканов, Е.Ф. Зеєр, С.Л. Рубінштейн, В.Д. Шадриков). Конкретизація цих протиріч в наступному: *по-перше*, рушійною силою розвитку виступає протиріччя між зростаючими потребами особистості та реальними можливостями їх задоволення; *по-друге*, в саморозвитку - протиріччя між усвідомленим особистістю власним соціальним призначенням і реальними можливостями його здійснення (протиріччя між собою-бажаним і собою-реальним); *по-третє*, в процесі розвитку особистість розглядається як об'єкт процесу, в процесі саморозвитку - як суб'єкт, як активний творець себе. Саморозвиток завжди детермінується зсередини особистісної злидніми і духовної спрямованістю особистості, які вище названі дослідники вважають реальними мотивуючими факторами саморозвитку. Велика увага приділяється ознайомленню та оволодінню методами управлінської ортобіотики [3, с.297] слухачами магістерської програми спеціальності "Педагогіка вищої школи".

У центрі уваги перебувають наступні методи управлінської ортобіотики: *реакція* - фізичне очищення; *релаксація* - психологічне розслаблення та відновлення; *катарсис* - моральне очищення і підсилення; *технології здорового способу життя* - управління часом; відмова від шкідливих звичок; збалансоване харчування; рефлексивний само менеджмент - вид діяльності, спрямований на подолання стереотипів життєдіяльності особистості і побудова власної траєкторії самоврядного розвитку в процесі професійної діяльності.

У полі зору змісту дисципліни “Фізична культура і психофізіологічний тренінг” знаходиться модель самокерованого навчання. Автор цієї моделі Р. Бояцис [1], який розглядав її як основу для розвитку лідерських якостей. У відповідності з моделлю процес самокерованого навчання складається з 5 етапів і має циклічний характер. Стадії циклу, які проходять фахівці відповідно до цієї моделі такі: 1. Моє ідеальне “Я”: Ким я хочу бути? 2. Моя реальна сутність: Хто я є? Які мої позитивні якості? У чому моя сутність не збігається з ідеальним образом? 3. Моя програма самовдосконалення: Як я можу розвинути свої позитивні якості для досягнення ідеалу? 4. Впровадження в практику нових способів поведінки. 5. Встановлення надійних і довірчих відносин з оточуючими, які роблять можливими всі ці зміни.

Результатом застосування методу є план самовдосконалення (саморозвитку), який забезпечує прикладний характер навчання. При розробці учасниками навчання планів індивідуального розвитку рекомендується дотримуватися критеріїв “SPIRO” [3]: Що конкретно ви плануєте досягти? (S – specificity, специфіка); Що і коли для цього необхідно зробити? (P – performance, виконання); Яким є ваше участь у виконанні? (I – involvement, участь); Реальним є Ваш план і ресурси для нього? (R – realism, реалізм); Яким чином Ви засвідчите успішність дій? (O – observability, наочність). Додатково слід вказати, що акронім “SPIRO” в перекладі з латинської означає “Я дихаю”. Цей же корінь міститься в словах “inspire” - надихнув, одухотворити; “spirit” - дух. Магістранти дізнаються, що в ролі педагога ця творча особистість може відчувати почуття задоволеності або незадоволеності своєю працею, встановлювати відповідність “образу Я” ідеального образу себе як педагога. “Образ Я” викладача є узагальненою системою уявлень суб’єкта про себе, що утворюється в результаті процесу усвідомлення себе в трьох взаємодоповнюючих системах: в педагогічній діяльності, в педагогічному спілкуванні і в особистісному розвитку. Під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів можлива зміна “образу Я”. Усвідомлена потреба в тому чи іншому виді діяльності формує внутрішній настрій (мотив) на цілеспрямовану перетворюючу діяльність.

В рамках вивчення зазначеної дисципліни магістранти виконують роботу - Індивідуальне завдання, спрямоване на особистісно-професійний розвиток і самовдосконалення себе як майбутнього педагога, де на основі встановленого ними ідеалу фахівця визначають свої особистісно-професійні якості і проектують стратегію і тактику свого особистісно-професійного самовдосконалення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оволодіння основами управлінської ортобїотики майбутніми педагогами - це зростання, становлення, інтеграція і реалізація в педагогічній праці професійно значущих особистісних якостей та здібностей, професійних знань і умінь, але головне - це активне якісне перетворення викладачем свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового його ладу і способу життєдіяльності. Рівень творчого саморозвитку є вищим рівнем, на якому відбувається професійне становлення педагога. Подальші дослідження необхідно спрямувати на детальніше вивчення проблеми випереджаючої підготовки суб’єктів освітнього процесу та управління якістю фахової підготовки майбутніх педагогів.

Список літератури: 1. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 302 с. 2. Євтух М. Б. Педагогічна діяльність / М. Б. Євтух // Енциклопе-

дія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 640–641. 3. Калашникова С.А. “Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців - лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій”: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.06 “Теорія і методика управління освітою” / Світлана Андріївна Калашникова: Київський ун-т імені Бориса Грінченка. – К., 2011. – 462 с. 4. Романовський О.Г. Педагогіка успіху / О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2011. – 368 с. 5 *Psychology of a Leader's managerial activity* / O.G. Romanovskyi, L.M. Gren', A.Ye.Knysh: Text of the Lectures for students of higher education establishments. – Kharkiv: Pidruchnik NTU “KhPI”, 2015. – 132 p.

Bibliography (transliterated): 1. Goulman D. Jemocional'noe liderstvo: iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intellekta / D. Goulman. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2008. – 302 s. 2. Євтuh М. В. Pedagogichna dijat'nist' / М. В. Євтuh // Enciklopedija osviti / Akad. ped. nauk Ukraїni; golovnij red. V. G. Kremen'. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – S. 640–641. 3. Kalashnikova S.A. “Teoretiko-metodologichni zasadi profesijnoi pidgotovki upravli-neiv - lideriv v umovah suchasnihs suspil'nihs transformacij”: dis. ... doktora ped. nauk: 13.00.06 “Teorija i metodika upravlinnja osvitoju” / Svitlana Andriivna Kalashnikova: Kiїvs'kij un-t imeni Borisa Grinchenka. – K., 2011. – 462 s. 4. Romanovs'kij O.G. Pedagogika uspihu / O.G. Romanovs'kij, V.Є. Mihajlichenko, L.M. Gren': pidruchnik dlja stu-dentiv vishhih navchal'nihs zakladiv. – Harkiv: NTU “HPI”, 2011. – 368 s. 5 *Psychology of a Leader's managerial activity* / O.G. Romanovskyi, L.M. Gren', A.Ye.Knysh: Text of the Lectures for students of higher education establishments. – Kharkiv: Pidruchnik NTU “KhPI”, 2015. – 132 p.

УДК 378: 37.032

О. А. Игнатюк

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ “ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ” МАГИСТРАНТАМ СПЕЦИАЛЬНОСТИ “ПЕДАГОГИКА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ”

Обсуждаются дидактические особенности организации изучения магистрантами учебной дисциплины “Физическая культура и психофизиологический тренинг”. Раскрыты содержание дисциплины, формы и методы профессиональной подготовки, способствующие формированию у магистрантов знаний индивидуальных особенностей личности и практических навыков их саморазвития психических функций и саморегуляции эмоциональных состояний, определяющих сущность управленческой ортобиотики. Обсуждаются творческая составляющая индивидуальных заданий магистрантов, возможные стратегии и тактики личностно-профессионального самосовершенствования.

Ключевые слова: модель обучения; магистрант; педагогическая деятельность; практические навыки; профессионально важные качества; профессиональные знания; пути подготовки; самоуправляемое обучение; сущность управленческой ортобиотики; этапы обучения.

O. Ignatiuk

**DIDACTIC FEATURES OF TEACHING DISCIPLINE
“PHYSICAL ACTIVITY AND PSYCHOPHYSIOLOGICAL TRAINING”
UNDERGRADUATES SPECIALTY “PEDAGOGY OF HIGHER
EDUCATION”**

The article is devoted to improving the quality of the university system of education, training and competitive mobile graduates. The purpose of the article is to consider the features of didactic teaching called academic discipline, namely clarifying the nature of management, its importance to the subjects of educational process and practical steps that will determine the effectiveness of the process of creative self-development on the example of the master's program students specialty “Pedagogy of Higher Education”. The author reveals the didactic features of the organization studying the masters of the discipline “Physical training and psycho-physiological training” in the article. The questions of advanced training undergraduate’s specialty “Pedagogy of Higher Education” are in the focus of the article. The author draws attention to the role of disciplinary knowledge and practical skills for the subjects of the educational process. The article deals with teaching undergraduates studying the characteristics of the organization of educational discipline “Physical education and psycho-physiological training”. It is shown that undergraduates understand the essence of professional educator and a list of professionally important qualities that characterize the creative personality of the teacher researcher. Disclosure of discipline forms and methods of training, contributing to the formation of undergraduates have knowledge of individual personality traits and skills of self-development of mental functions and self-regulation of emotional states that define the essence of management of management. In developing training plans for individual participants recommended to adhere to the criteria of “SPIRO”: specificity, performance, involvement, realism, observability. The creative component of individual tasks undergraduates aimed at personal and professional development and self-improvement themselves as future teachers, possible strategies and tactics of personal and professional self-improvement are discussed in the article.

Key words: educational activities; practical skills; professional qualities; professional knowledge; way of preparation; the essence of management of management; training model, stages of learning, self-directed learning undergraduate.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2015

О.Д. Словінська

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА ЧИННИКИ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ВЕБ-КОНФЕРЕНЦІЙ ЯК НОВІТНІХ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ

У статті аналізуються організаційні чинники доцільності використання систем веб-конференцій, наукові, організаційні, технологічні засади використання систем впровадження онлайн-заходів, розглядаються головні переваги веб-конференцій та вебінарів у порівнянні з їх традиційними аналогами.

Ключові слова: системи електронних конференцій, онлайн-заходи, навчально-освітній процес, дистанційне навчання, веб-конференція, електронні засоби навчання.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві зростала значимість системи вищої педагогічної освіти, оскільки саме цей “сектор” сфери вищої школи забезпечує відтворення людського капіталу. У зв'язку з цим інформаційні потреби сучасної вищої освіти вимагають не лише розвинену інфраструктуру інформаційних технологій, але і впровадження в процес навчання новітніх електронних систем — систем автоматизації та організації наукових процесів та суспільної комунікації. Яскравим прикладом подібних систем є засоби організації та проведення конференцій. Сьогодні переважна більшість професорсько-викладацького складу вказує на матеріально-технічне удосконалення як на основу вирішення проблеми підвищення ефективності організації педагогічного процесу. Проте мова в першу чергу повинна йти про те, що укорінення інформаційних технологій у сучасному суспільстві на інституціональному рівні вимагає зміни змісту, методів, організаційних форм освіти. Іншими словами, уваги вимагає до себе насамперед включеність інформаційних технологій, зокрема онлайн-сервісів, в саму суть освітнього процесу, тому необхідні зміни такого роду, коли інформаційне удосконалення вищої школи стає постійним джерелом як власної, так і соціальної модернізації.

Аналіз літератури з проблеми дослідження. В даний час, безсумнівно, актуальним є питання про те, як змінюється роль педагога, його функції, у навчальному процесі в умовах глобального процесу інформатизації. У дослідженнях В. Ю. Бикова, О.М. Спіріна, Є.С. Комракова показано, що застосування відкритих електронних систем для організації освітнього процесу сприяє не лише реалізації навчальної та професійної мобільності, але і становленню індивідуалізації освітніх траєкторій. Теоретично - методологічну основу дослідження становлять положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (А. М. Алексюк [1], В. Л. Ортинський), про організацію відкритої освіти та підготовку викладачів вищих навчальних закладів (Берн Д. [2], Биков В. Ю. [3, 4], Бодненко Д. М. [5, 6], Болюбаш Н. М.), про індивідуалізоване навчання та впровадження систем керування в навчальний процес (Бочкін А.І. [7], Валіулін Р.Р. [8], Ващенко В.Ю.).

Формулювання цілей статті і постановка завдань. Основною метою статті є висвітлення головних чинників доцільності використання систем веб-конференцій в освітньому процесі та аналіз основних засад успішного проведення онлайн-заходів.

© О.Д. Словінська, 2015

Основна частина. В останні роки засоби організації конференцій широко обговорюються науковою громадськістю з метою підвищення ефективності суспільної комунікації під час проведення наукових заходів. Враховуючи, що традиційна система освіти нездатна забезпечити досягнення цілей, обумовлених соціальним замовленням суспільства на сучасному етапі його розвитку, даний факт став причиною переходу від традиційної до особистісно-орієнтованої парадигми освіти, стратегічними напрямками якої є інтелектуальний і моральний розвиток людини на основі залучення його в самостійну доцільну діяльність.

В результаті можна виділити три основні напрямки: реорганізація системи освіти; інтеграція нових інформаційних технологій у навчальний процес; виділення принципу самостійної активності студента в якості провідного принципу навчання. В даний час роль самостійної роботи студента настільки зросла, що її доводиться спеціально планувати, створювати для неї спеціальні форми, методи, і використовувати технічні ресурси та нові технології, такі як. [9]

У спеціальній літературі проблема реалізації систем електронних конференцій ще недостатньо висвітлена, але проведені наукові дослідження щодо впровадження дистанційного навчання у ВНЗ, зокрема, такими вченими, як А.А. Андреев, А.А. Ахаян, Т.П. Зайченко, Є.С. Полат, Є.М. Малітіков, М.П. Карпенко, В.П. Колмогоров, А. Хуторський та ін. Доцільність використання систем веб-конференцій в освітньому процесі в якості додаткового ресурсу в організації наукової роботи продиктована наступними чинниками:

- підвищенням ефективності засвоєння навчального матеріалу за рахунок групової та самостійної діяльності аспірантів.
- інтенсифікацією навчально-освітнього процесу:
- автоматизацією процесу контролю знань, пред'явлення навчальної інформації;
- поліпшенням наочності досліджуваного матеріалу;
- збільшенням кількості пропонованої навчальної інформації;
- зменшенням розподілу часу.

Серед ІКТ технологій, які актуальні для проведення веб-конференцій, можемо виділити інтернет-платформи (віртуальні засоби навчання), які можуть бути використані при організації веб-конференцій або інших онлайн-заходів: віртуальні класи, навчальний сайт викладача; дискусійні форуми, блоги, соціальні мережі, програми інтернет-телефонії (типу Skype). Важливою засадою успішного проведення онлайн-заходів є правильний підбір використовуваних технологій та засобів ІКТ, які будуть використовуватись для організації. Розглянемо більш докладно кожну з виділених технологій.

Віртуальні класи дозволяють викладачеві організувати on-line навчання з великою кількістю студентів одночасно з допомогою багатосторонньої відеоконференції і/або аудіоконференції, демонструвати презентацію, робити записи (малювати) на віртуальній дошці, проводити опитування студентів (в чаті, запис на дошці, функції опитування). Додаткові функції віртуального класу дозволяють організатору заходу здійснювати педагогічний контроль за діяльністю учасників: фіксація присутності учасника на занятті. Як показує практика, доцільно використовувати можливості віртуального класу в роботі дискусійних груп студентів (проекти, групове рішення кейса), в оцінці результатів самостійної роботи студентів.[6]

Ресурси навчального сайту конференції (відеолекції, практичні завдання, дискусії на форумі, практикуми з вирішення завдань, робота в навчально-тренувальній ком-

панії) дозволяє у зручний для студента час відпрацювати потрібну тему в зручному для нього темпі. Навчальний сайт дозволяє забезпечити своєчасний цілодобовий доступ до електронних навчальних матеріалів, отримання консультацій, рекомендацій, оцінок рецензентів. Викладач може оперативно переслати повідомлення на електронну пошту, всім зареєстрованим студентам на сайті. Перевага полягає і в тому, що навчання може бути організоване в асинхронному режимі: дискусія в блозі на певну тему. Студенти можуть залучатися в обмін ідеями або інформацією незалежно від втягнення інших учасників в цей же час. Також, особливої уваги потребує розробка інформаційно-змістовного контенту навчального сайту викладача.

Соціальні мережі в наш час стали одними з найпопулярніших сервісів, які утримують увагу більшої частини інтернет-аудиторії. Тому, нам вони також представляються доцільним інструментом у навчально-науковій діяльності. Існують неспеціалізовані соціальні мережі і суто професійні спільноти фахівців-практиків. Досвід автора статті доводить той факт, що створюються в процесі навчання віртуальні. Є результативною дією у формуванні у студентів професійних навичок і потужним виховним засобом. Соціальні мережі дозволяють створити певне співтовариство користувачів, тим самим сформувати диференційовану освітню траєкторію, яка може використовуватись для голосування та онлайн-обговорення під час проведення веб-конференції [7].

Таким чином, пропоноване доповнення до традиційної системи навчального процесу (лекції, практичні заняття в аудиторії) складається з наступних форм організації додаткового педагогічного взаємодії за допомогою технологій електронного навчання:

- синхронного або асинхронного спілкування викладача і студентів, студентів між собою у форматі блогу, форуму, чату, спільноти;
- спілкування студентів навчальної групи в синхронному форматі чату або групової конференції.

Впровадження онлайн-заходів, зокрема веб-конференцій, в технології e-learning дозволяють зробити освітній процес:

- зручним і комфортним з точки зору створення умов для освоєння матеріалу;
- персоналізованих в плані вибору рівня складності, часу і обсягу освоєння навчального матеріалу;
- інтерактивним, тому що можна навчатися за допомогою синхронного та асинхронного взаємодії з викладачем та однокурсниками.

Також можна виділити методи, при використанні e-learning технологій в організації веб-конференцій:

Віртуальна групова робота - це спільна робота користувачів в групах над певним завданням, які самостійно або за допомогою консультанта встановлюють норми спілкування і взаємодії, вибирають напрям своєї роботи і засоби для її досягнення у віртуальному середовищі. Прикладом може бути - дискусія в синхронному форматі (заздалегідь обумовлюється певний час) або асинхронному форматі, проведення опитувань, захист виконаних робіт перед викладачем і однокурсниками (за допомогою голосової або чат-конференції). Даний метод навчання може стати досить адекватним додатковим ресурсом для удосконалення організації самостійної роботи студента чи аспіранта. Технічні можливості віртуального класу дозволяють всім суб'єктам навчання в режимі реального часу: демонструвати відеоролики, слайди презентації, різні документи, виділяючи в них області яким необхідно приділити особливу увагу, обмінюватися або надавати доступ до своїх файлів, користуватися електронною дошкою, проводити голосу-

вання та опитування, що дозволяють в реальному часі зібрати інформацію з того чи іншого питання від усіх учасників; обмінюватися миттєвими повідомленнями. Межі видимості повідомлень визначаються всіма суб'єктами віртуальної взаємодії. Також, можна організувати спілкування за допомогою аудіозв'язку. Деякі віртуальні класи дозволяють: здійснювати спільну роботу над документами, використовувати механізми залучення уваги шляхом підняття віртуальної руки і демонстрації емоцій, робити запис віртуальної зустрічі в класі. [5]

Відеометод - метод, заснований на наочному сприйнятті інформації (застосування навчальних відеофільмів, відеотренінгів, відеозапису та практичних занять, відео-екскурсії, відео з записом експертів-фахівців і т.д.). Відеометод може виконувати наступні функції: освітню, контролюючу, що закріплює, систематизуючу. На практиці часто використовуються два основних способи застосування відеозапису в навчальних цілях: демонстрація готових відеоматеріалів і використання запису по ходу виконання завдань (семінарів, тренінгів і т. д.) з метою аналізу і зворотного зв'язку.

Розгляньмо також переваги використання веб-конференцій та онлайн семінарів. Дослідники CIPD звертають увагу на безліч переваг онлайн-заходів електронного навчання, серед яких найбільш значимими, на їхню думку, є наступні:

- Мобільність. Доступ до програм навчання в будь-якому місці і в будь-який час.
- Інтерактивність. Одночасний доступ необмеженої кількості співробітників.
- Неформальність. Процес навчання відбувається в комфортній обстановці.
- Економічність. Скорочення витрат на навчання.
- Технологічність. Запис і відтворення навчальних матеріалів.
- Індивідуальний підхід.

Щоб уникнути помилок при впровадженні системи електронного навчання, в умовах організації онлайн-заходів необхідно:

1. Забезпечити відповідність програми потребам організації та вимогам заходу. Це обов'язково підвищить рівень зацікавленості студентів в online навчанні.

2. Не забувати про інші розвиваючі програми та використовувати різні методики. Модуль E-Learning повинен розглядатися як один з елементів загальної освітньої стратегії.

3. Забезпечити технічну підтримку і автоматизацію процесів.

Отже, укорінення інформаційних технологій у сучасному суспільстві на інституціональному рівні вимагає зміни змісту, методів, організаційних форм освіти. В якості передумов та засад використання систем електронних конференцій необхідно розглядати не лише науково-інформаційні потреби даних суб'єктів, але і «фонові» чинники, що впливають на їх формування: матеріально-технічне вдосконалення освітнього процесу, сучасні технології та методики її використання, мотиваційну сферу особистості учасників конференцій, головні принципи організації E-Learning та пролонгований професійний відбір. Правильне використання та застосування в галузях освітньої діяльності засобів організації веб-конференцій забезпечує інтенсифікацію всіх рівнів навчально-виховного процесу, інтерактивність наукового процесу та зворотний зв'язок між обома сторонами навчального процесу. Інтеграція веб-конференцій в науково-педагогічну діяльність швидко і ефективно розподіляє інформаційні ресурси, покращує менеджмент публікацій, підвищує ефективність навчально-дослідного процесу на всіх рівнях організації, інтенсифікує когнітивну діяльність та підвищує її результативність. Використання усіх *функцій та можливостей вільних систем організації онлайн-заходів*, в свою чергу, надає можливість моделювання аналізу середовища і ситуації взаємодії, покращує сприйняття мультимедійного представлення інформації та дає дос-

туп до розподілених банків інформаційних ресурсів, навчальних і контролюючих матеріалів. Кожне навчальне середовище розробляє свій унікальний підхід до навчання персоналу і використовує власні технічні рішення для реалізації веб-конференцій. Проте, основні принципи електронного навчання мають залишатись незмінними. Необхідно підкреслити, що електронне навчання не принесе бажаних результатів, якщо зміст його програм не відбуватиметься з перевірених джерел або якщо ці програми будуть подаватися некоректно.

Список літератури: 1. *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. — К.: Либідь, 1998. — 560 с. — ISBN 966-06-0037- 2. *Берн Д.* Blended learning (смешанное обучение) [Электронный ресурс] / Деклан Берн // Trainings.ru – портал об обучении и развитии персонала. – 2006. – Режим доступа : <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6249> 3. *Биков В. Ю.* Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія] / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2009. – 684 с. 4. *Биков В.Ю., Кухаренко В.М.* та ін. Технологія створення дистанційного курсу. 5. *Бодненко Д. М.* Методичні рекомендації щодо підготовки викладачів до використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі [Електронний ресурс] / Бодненко Дмитро Миколайович // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. – 2010. – Випуск № 26, частина 2. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_26_2/Bodnenko.pdf 6. *Бодненко Д. М.* Підготовка викладачів вищого навчального закладу до здійснення дистанційного навчання : дисертація ... кандидата педагогічних наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Бодненко Дмитро Миколайович ; Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 256 с. 7. *Бочкин А. И.* Методика преподавания информатики / А. И. Бочкин. – Минск : Вышэйшая школа, 1998. – 431 с. 8. *Валиулин Р. Р.* Индивидуализированное обучение студентов с использованием дистанционных технологий : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Валиулин Рустам Рафаилович ; Кузбасская государственная педагогическая академия. – Новокузнецк, 2006. – 194 с. 9. *Остапенко А. А.* Концентрированное обучение как педагогическая технология : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика / Остапенко Андрей Александрович ; Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 1998. – 200 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Aleksjuk A.M.* Pedagogika vishhoї osviti Ukraїni. Istorija. Teorija. Pidruchnik dlja stude-ntiv, aspirantiv ta molodih vikladachiv vishhjih navchal'nih zak-ladiv. — K.: Libid', 1998. — 560 s. — ISBN 966-06-0037- 2. *Bern D.* Blended learning (smeshannoe obuchenie) [Jelek-tronnyj resurs] / Deklan Bern // Trainings.ru – portal ob obuchenii i razvitii perso-nala. – 2006. – Rezhim dostupa : <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6249> 3. *Bikov V. Ju.* Modeli organizacijnih sistem vidkritoї osviti : [mono-grafija] / V. Ju. Bikov. – K. : Atika, 2009. – 684 s. 4. *Bikov V.Ju., Kuharenko V.M.* ta in. Tehnologija stvorennja dis-tancijnogo kursu. 5. *Bodnenko D. M.* Metodichni rekomendacїi shhodo pidgotovki viklada-chiv do vikoristannja suchasnih informacijno-komunikacijnih tehnologij v navchal'nomu procesi [Elektronnij resurs] / Bodnenko Dmitro Mikolajovich // Problemi suchasnoї pedagogichnoї osviti: pedagogika i psihologija. – 2010. – Vipusk № 26, chastina 2. – Rezhim dostupu http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_26_2/Bodnenko.pdf 6. *Bodne-nko D. M.* Pidgotovka vikladachiv vishhogo navchal'nogo zakladu do zdijsnennja distan-cijnogo navchannja : disertacija ... kandidata pedagogichnih nauk : 13.00.04 – teorija i meto-dika profesijnoї osviti / Bodnenko Dmitro Mikolajovich ; Cher-

kas'kij nacional'nij universitet im. Bogdana Hmel'nic'kogo. – Cherkasi, 2007. – 256 s.
7. Bochkin A. I. Metodika prepodavaniya informatiki / A. I. Bochkin. – Minsk : Vyshhejskaja shkola, 1998. – 431 s.
8. Valiulin R. R. Individualizirovannoe obuchenie studentov s ispol'zovaniem distancionnyh tehnologij : dissertacija ... kandidata pedagogicheskikh nauk : 13.00.08 – teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya / Valiulin Rustam Rafailovich ; Kuzbasskaja gosudarstvennaja pedagogicheskaja akademija. – Novokuzneck, 2006. – 194 s.
9. Ostapenko A. A. Koncentrirovannoe obuchenie kak pedagogicheskaja tehnologija : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 – obshhaja pedagogika / Ostapenko Andrej Aleksandrovich ; Kubanskij gos. un-t. – Krasnodar, 1998. – 200 c.

UDC 004:37

O. Slovinska

SCIENTIFIC ORGANIZATIONAL PRINCIPLES AND FACTORS OF USEFULNESS WEB CONFERENCING SYSTEMS AS THE LATEST E-LEARNING

This article analyzes the organizational factors of the feasibility of using web conferencing, scientific process interactivity and feedback between the two sides of the educational process, analyzes and technological principles of systems implementing online activities are considered the main advantages of web conferencing and webinars compared to their conventional counterparts.

Keywords: *Electronic conferences, online events, training and education, e-learning process, web conference.*

УДК 004:37

О.Д. Словинская

НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И ФАКТОРЫ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМ ВЕБ-КОНФЕРЕНЦИЙ КАК НОВЕЙШИХ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ

В статье анализируются организационные факторы целесообразности использования систем веб-конференций, рассматриваются научные, организационные, технологические основы использования систем внедрения онлайн-мероприятий, рассматриваются главные преимущества веб-конференций и вебинаров в сравнении с их традиционными аналогами.

Ключевые слова: *системы электронных конференций, онлайн-мероприятия, учебно-образовательный процесс, дистанционное обучение, веб-конференция, электронные средства обучения.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 27.07.2015

О.С. Пономарьов

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА У ПРОСТОРІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Лідерство як складне й важливе суспільне явище виникає і функціонує в системі координат тих інтересів і цілей, процесів і норм, вимог і обмежень, системна єдність яких утворює у своїй сукупності своєрідний простір соціальних цінностей. Його істотна роль в належному забезпеченні нормальної життєдіяльності соціуму й узгодженні індивідуальних і суспільних інтересів робить сам феномен лідерства однією з важливих соціальних цінностей.

Своєрідна роль лідерства полягає в тому, що воно є носієм цих цінностей, але своєчасно помічає, які з них віджили, і своїм авторитетним впливом сприяє затвердженню нових цінностей. Спираючись на них, лідер обирає ефективні засоби впливу на своїх прихильників, їх діяльність і поведінку.

Ключові слова: лідерство, соціальні цінності, носії цінностей, інтереси, життєдіяльність соціуму, лідерський вплив.

Загальна постановка проблеми. Одним з проявів і результатів складної й суперечливої природи людини як істоти біологічної, соціальної й мислячої виступає одвічний конфлікт між її індивідуальним і соціальним буттям, між цілями, прагненнями й бажаннями, з одного боку, й обов'язком – з іншого. Для його подолання, яке необхідне для забезпечення нормального співіснування та співпраці з іншими людьми і суспільством у цілому людством напрацьовано механізми узгодження індивідуальних і суспільних інтересів. Найбільшого поширення серед них набули система правових норм і правил, звичаї й традиції та сукупність моральних норм і вимог.

Однак складна система взаємовідносин між індивідом і суспільством не обмежується тільки просто співіснуванням і співпрацею. Надзвичайно важлива роль належить такому своєрідному складникові цієї системи, яким виступає духовно-культурна сфера. Вона включає систему ідеалів і суспільних цінностей і призначена, по-перше, для забезпечення людяності характеру взаємовідносин та міжособистісного спілкування, а по-друге, для підтримання певного рівня спадковості як умови плідного розвитку суспільства.

При цьому постає вкрай цікава й досить актуальна проблема визначення як середовища і простору творення й розвитку суспільних цінностей та ідеалів, так і їх джерел, ініціаторів та носіїв. Уявляється цілком природним, що носіями суспільних цінностей мають бути загально визнані лідери. Саме вони своїм авторитетом могли б реально забезпечувати сприйняття відповідним соціумом справжніх життєвих цінностей та їх дотримання кожним членом цього соціуму. Однак в житті далеко не завжди лідери належним чином виконують цю роль. Тому сьогодні вкрай важливою й актуальною проблемою постає визначення сутності феномену лідерства саме в контексті соціальних цінностей й пошук ефективних шляхів і засобів посилення аксіологічної ролі лідерства.

Зв'язок проблеми з актуальними питаннями теорії і практики освіти й управління соціальними системами зумовлений тим, що складні й важливі проблеми лідерства лишаються ще недостатньо дослідженими, а виявлення потенційних лідерів та їх наступна цільова підготовка не отримали надійних практичних рекомендацій.

© О. С. Пономарьов, 2015

Сучасний же етап суспільного розвитку потребує високопрофесійних авторитетних лідерів, здатних як успішно розв'язувати надзвичайно складні й суперечливі завдання, що час від часу постають перед суспільством, але й формувати сприятливу соціально-психологічну атмосферу, забезпечити мир і злагоду між людьми та різними їх угрупованнями. Для цього лідерам потрібен належний рівень духовно-культурного розвитку, високий особистий авторитет. Отже порушена проблема уявляється однаково важливою і для теоретичної думки, і для практики суспільного життя.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми досить складно виконати, оскільки проблема одночасно стосується двох важливих феноменів, якими виступають лідерство й суспільні цінності. Дослідження проблем, пов'язаних з феноменом лідерства, сьогодні набули широкого розмаху. Як приклад, можна назвати роботи, які виконували В.М. Бабаєв, Б.М. Басс, Р. Бояцис, Д. Гоулман, Р.Л. Дафт, В.М. Князєв, В.Г. Кремень, А.В. Ліпенцев, О.Г. Романовський, С.Р. Філонович, Е.Х. Шейн та інші. Їхні дослідження стосуються широкого спектру проблем лідерства. Так, В.М. Бабаєв, О.Г. Романовський і автор цієї статті детально аналізують проблеми формування особистості лідера. Е.Х. Шейн розглядає взаємозв'язки між лідерством та організаційною культурою. Філософські аспекти креативного лідерства досліджують П. Кассе (P. Casse) та П.Г. Клаудель (P.G. Claudel) [7]. Істотний внесок у вивчення проблем лідерства в загальному контексті сучасного менеджменту належить О.С. Віханському та А.І. Наумову. Актуальні проблеми трансформаційного лідерства розглядають Б.М. Басс (B.M. Bass) та Р.Е. Ріджіо (R.E. Riggio) [6]. Близькі до порушеної в нашій роботі проблеми так званого резонансного лідерства, спрямованого на самовдосконалення і побудову плідних відносин з людьми на основі активної свідомості, оптимізму та емпатії досліджують Р. Бояцис та Е. Маккі [2].

Не менш важливою для нашого суспільства постає сьогодні й проблема життєвих цілей і цінностей, яка привертає істотну увагу багатьох авторитетних філософів і психологів, педагогів і соціологів, політологів і культурологів, фахівців з управління соціальними системами. Такий інтерес до цих проблем зумовлений тією вкрай важливою роллю, яку життєві цінності відіграють в індивідуальному й суспільному бутті людей, в організації їх спільної діяльності та взаємовідносин взагалі. Серед авторів публікацій з проблем цінностей можна назвати таких, як В. Андрущенко, О. Вишневський, М. Кисіль, В. Кремень, Т. Кривко, В. Молодиченко, В. Огнев'юк, С. Пазиніч, О. Поліщук, А. Ручка, П. Щербань та інші. Значна частина досліджень пов'язана з цінностями освіти. Ми зупиняємося на цьому через те, що саме в системі освіти відбувається духовно-культурний, життєво ціннісний та особистісний розвиток майбутніх лідерів.

Більш того, сама освіта виступає однією з найважливіших суспільних цінностей і водночас відіграє роль джерела й середовища функціонування цих цінностей. Адже освіта, як справедливо пише С.О. Сисоєва, “перетворює і спрямовує життя суспільства, зберігаючи у ньому все те, що має цінність для людини; визначає стратегію і реалістичні умови розвитку суспільства, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра», формує нове мислення, нове бачення смислу життя” [4, с. 8]. А на наше переконання, це нове мислення і нове бачення в першу чергу необхідне лідерам, які й здатні мобілізувати людей на реалізацію “суспільства завтра”. Саме в системі освіти їм прищеплюють цінності, які має сповідувати лідер, за допомогою яких він впливає на людей і які прагне сформувати у них.

Аналізуючи публікації, що стосуються проблем лідерства в загальному контексті соціальних цінностей, можна констатувати, що у кращому разі вони переважно

зводяться до того, які саме цінності повинен сповідувати лідер. Ця ж проблематика активно обговорюється на різних форумах і виступає предметом численних тренінгів, що організуються для потенційних лідерів. Прикладом можуть слугувати лекції американського професора Маршалла Крістенсена, нашого Мирослава Мариновича, а також діяльність у сфері філософії бізнесу В. Котусенка та М. Мінакова. В той же час проблема лідерства і цінностей вимагає розгляду в набагато ширшому аспекті. Тільки у такому разі теоретичні розвідки здатні сприяти виробленню як логіко-методологічних підходів до виявлення й розвитку потенційних лідерів, так і практичних рекомендацій з їх виховання.

Невирішені аспекти проблеми. При значній увазі до проблем цінностей з боку багатьох дослідників тим не менш, на наш погляд, поки що лишаються осторонь їх інтересів такі цікаві та вкрай важливі аспекти, як лідерство в контексті соціальних цінностей, вплив лідера на формування й дотримання цих цінностей, вплив системи суспільних цінностей на розвиток особистості лідера й на характер прояву ним своїх лідерських якостей. Цілком правомірною може бути й постановка у більш широкому філософському сенсі питання про те, чи є сам феномен лідерства однією з суспільних цінностей. Якщо це так, то за яких умов лідерство стає цінністю, а якщо ні, то чому цей феномен відіграє важливу роль в суспільному житті й серйозно впливає на розуміння людьми характеру і змісту поняття матеріальних і духовних цінностей.

Мета статті й полягає у спробі просто дати відповідь хоча б на деякі з важливих і актуальних питань, а підійти до проблеми у більш загальному плані з огляду на такі обставини. По-перше, істотне ускладнення суспільного життя, зумовлене його демократизацією, глобалізацією, інформатизацією й переходом до інноваційного типу світового розвитку, істотно позначається як на потребах в лідерах, так і на характері самого лідера. По-друге, загальне зростання рівня освітньо-культурного і професійного розвитку значних мас людей породжує у них як нове розуміння індивідуальних і суспільних цінностей, так і нове ставлення до особистості лідера та його ролі. По-третє, сьогодні в суспільній свідомості відбувається переосмислення сутності так званих одвічних, або загальнолюдських цінностей, і в цих процесах значну роль мають відігравати сприйняття людьми лідера та переконливість його впливу на них.

Уявляється цілком зрозумілим, що в сучасній Україні з її надзвичайно складними проблемами потреба у справжніх лідерах на всіх рівнях суспільного життя набуває особливої гостроти, й від того, як вони зможуть виконати свою історичну місію, істотно залежать характер і напрямки подальшого розвитку країни, добробут народу і його духовно-ціннісні ідеали. Аналіз можливих варіантів цього розвитку також є однією з цілей статті.

Виклад основного матеріалу варто розпочати з визначення суті поняття соціальних цінностей, а на його основі розглянути систему їх взаємозв'язків з таким складним і багатоаспектним суспільним феноменом, яким є лідерство. На наше переконання, під соціальними цінностями слід розуміти ті соціально значущі матеріальні й духовні речі, явища та ідеї, ті об'єктивні й суб'єктивні уявлення, які позитивно сприймаються переважною більшістю людей певного соціуму й з найбільшою повнотою відображають їх ставлення до інших людей та суспільства у цілому. Ці цінності виступають неодмінним складником професійної і соціальної компетентності людини і утворюють моральну основу її діяльності, поведінки, спільної з іншими діяльності та характеру міжособистісного спілкування з ними.

За своїм змістом соціальні цінності є достатньо стійкими, хоча за формою та її проявами вони здатні змінюватися відповідно до еволюції самого суспільства, його

матеріальної бази і виробничих та інших відносин. Але, як переконливо свідчить історичний досвід, зміни соціальних цінностей далеко не завжди відбуваються у напрямку їх відповідності системі загальнолюдських, одвічних цінностей та логіці суспільного прогресу. Особливо невизначеність характеру їх зміни є характерною для точок біфуркації, в яких суспільний розвиток зазнає втрати континуальності своєї траєкторії й виникає множина альтернативних варіантів переходу до інших віртуальних траєкторій, в тому числі й переходів типу стрибків. Саме в подібній точці опинилася сьогодні Україна. В таких ситуаціях суспільство гостро потребує лідерів, які визначають доцільні шляхи подальшого суспільного розвитку й цінності, які допомагають орієнтувати людей на успішну реалізацію обраної стратегії.

За своєю сутністю і призначенням соціальні цінності утворюють своєрідний моральний, духовно-культурний і життєво-ціннісний простір, в системі координат якого відбувається індивідуальне й суспільне буття людини. Зважаючи ж на ту роль, яку відіграють у цьому бутті та його упорядкуванні лідери, є всі підстави стверджувати, що сам по собі феномен лідерства постає однією з надзвичайно важливих соціальних цінностей. Це пов'язано не тільки з його функцією ефективної організації спільної діяльності й плідної взаємодії людей в системі суспільного виробництва, а й з тим потужним впливом, який лідерство здійснює (чи, принаймні, повинно здійснювати) на формування духовності соціуму, на визначення й дотримання системи духовно-культурних цінностей, моральних орієнтирів та ідеалів у даному суспільстві.

На наше глибоке переконання, суспільство, в якому немає яскравих лідерів, приречене на деградацію. На жаль, в сучасній Україні відчувається брак лідерів, здатних і спроможних виконувати вказані вкрай важливі й відповідальні функції. Справжні моральні авторитети не особливо прагнуть йти у владу, а ті, хто охоче йде у владу, переважно не є моральними авторитетами. Хоча вони собі безпідставно й привласнюють статус еліти чи лідерів, в дійсності не є такими, не виражають інтересів народу, а часто й не знають їх. Тому й носіями соціальних цінностей вони не можуть вважатися. Справжні ж носії цих цінностей залишаються в тіні, а їх вплив на суспільне життя виявляється вкрай обмеженим. В результаті цих процесів поступово, але неухильно відбувається помітна духовна й культурна деградація суспільного життя, соціальні цінності, особливо у представників молоді, розмиваються. Адже навіть сплеск патріотизму, зумовлений спротивом сепаратизму і російській агресії, за великим рахунком, носить локальний характер і супроводжується корупцією й іншими негативними явищами. Він, на жаль, не спричинив очікуваного істотного посилення національної ідентичності й не виявив нових яскравих лідерів, які б сприяли усвідомленню народом цієї ідентичності як ще однієї важливої соціальної цінності.

У цьому відношенні не можна не погодитися з В.Г. Кременем, який глибоко впевнений в тім, що “питання національної ідентичності, національних інтересів України, подальшого буття українського народу як суб'єкта історії стає чи не визначальним показником критерію на зрілість українського правлячого класу, а також орієнтиром значущості тих першорядних завдань, які мають бути висунуті на порядок денний найближчим часом” [3, с. 13]. На нашу думку, є показовим, що вчений досить категорично, але цілком справедливо висуває таку вимогу до “українського правлячого класу», не називаючи при цьому його представників ні лідерами, ні елітою. Духовно-культурні ж цінності у них помітно поступаються місцем цінностям матеріальним, прагненню до особистого збагачення. Звідси й корупція на всіх рівнях управління і влади та у переважній більшості сфер суспільного життя, й неприпустимі деформації системи життєвих цілей і цінностей.

Однак не все так безнадійно. Суспільству як складній відкритій системі притаманні синергетичні властивості самоорганізації й саморегулювання. Тому воно здатне формувати лідерів, висуваючи їх із свого власного середовища. Але якість лідерства та його ефективність істотно залежать від стану суспільства, активності й рівня загальної, професійної і політичної культури його громадян. Одним з проявів властивості саморегулювання суспільства постає і взаємний вплив лідерства і системи цінностей. Слід підкреслити, що вкрай важливу роль у виявленні та особистісному розвитку лідерів і формуванні культури лідерства відіграє система освіти, виконуючи соціальне замовлення суспільства.

Вважаємо, що тут варто згадати цілком справедливе твердження М.О. Бердяєва стосовно того, що “не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства” [1, с. 162]. Культура ж як ще одна визначальна соціальна цінність стає необхідною моральною передумовою підготовки і прийняття необхідних для країни і народу і політичних, і економічних рішень. І в цьому моменті знову відбувається перетин феноменів лідерства і соціальних цінностей, оскільки реальна загальна, професійна і політична культура, перш за все відповідальність лідерів безпосередньо впливає на характер їх дій і рішень та на їх відповідність інтересам і очікуванням людей.

Як свідчить історичний досвід провідних економічно розвинених країн світу, досягнення ними високих стандартів життя відбувалося не просто через підвищення продуктивності праці, а через вироблення і цільове впровадження в суспільну свідомість привабливої національної ідеї. Завдяки цілеспрямованому впливу авторитетних лідерів вона згодом трансформувалася в одну з важливих соціальних цінностей, допомагала посилювати цей вплив і загальний авторитет лідерів. В результаті виникав своєрідний синергетичний ефект, який втілювався у підвищення продуктивності праці й ефективності суспільного виробництва, в активізацію творчості й підприємливості працівників. Тому уявляється, що для нашої країни доцільним має бути шлях наполегливого виявлення потенційних лідерів й наступної цільової їх підготовки з одночасним формуванням у них системного мислення та інноваційної його спрямованості.

Взагалі у складній системі взаємозв'язків, взаємовідносин і взаємовпливу соціальних цінностей і лідерства далеко не просто виявити їх характер, певні домінанти чи навіть інтенсивність. Це зумовлено неоднозначністю зв'язків та їх динамічністю, істотною залежністю від таких об'єктивних чинників, як стан суспільства, настрої людей та їх прагнення й очікування. На характер зв'язків, безумовно, істотно впливають і суб'єктивні характеристики самих лідерів, їх цілі й інтереси, їх прагнення, цінності та ідеали. Оскільки ж лідер виникає саме в соціальному середовищі, то звичайно принаймні його цінності й ідеали несуть на собі певний відбиток тих соціальних цінностей та ідеалів, в атмосфері яких він зростає, в який відбувалися його пізнання зовнішнього світу, його особистісний розвиток і соціалізація, формування його професійної і соціальної компетентності та громадянської позиції.

Лише згодом, поступово в процесі самоусвідомлення і самоідентифікації потенційний лідер в результаті й за допомогою рефлексії починає вбачати не тільки цінність, привабливість і переваги своїх поглядів і вірувань, але й певні їх недоліки, суперечності, а то й хиби. Спочатку в нього виникають сумніви у їх непохитності, які зумовлюють пошук сенсу життя і свого місця у світі, цілей і цінностей. На наше переконання, саме тут відбувається усвідомлення ним себе як особистості та як лідера. Залежно від загальної культури й освіченості, від сформованої системи соціальних цінностей лідер обирає способи і засоби свого впливу на людей і об'єкти, на які спрямовує їх активність.

Свого часу Д.О. Леонтьєв, детально досліджуючи соціальні цінності, визначив три основні їх форми, які, на його переконання, здатні перетікати одна в одну. Цими формами виступають відповідно громадські ідеали, їх предметне втілення та мотиваційні структури. Усвідомлення лідером цих форм звичайно ускладнюється тим, що громадські цінності й ідеали не завжди співпадають з його власними цілями і прагненнями, цінностями та ідеалами. У такому разі він має глибоко проаналізувати ті й інші не для того, щоб якісь з них відкинути, а для того, щоб впевнитися, які з них найбільшою мірою відповідають потребам людей і суспільства в цілому. Використовуючи свій вплив і авторитет, лідер може сформувати у своїх прихильників установку на поступову зміну системи життєвих цілей і цінностей, на формування нових ідеалів та спрямувати спільну діяльність на їх досягнення.

Важливою соціальною цінністю виступає суспільна злагода. Її роль вища за рівень добробуту й матеріальні цінності. Невипадково щорічні опитування, що проводяться під егідою Організації Об'єднаних Націй, для з'ясування того, де люди вважають себе найбільш щасливими, постійно свідчать, що такими є переважно острівні країни з демократичним устроєм, сприятливим кліматом і чистим довкіллям. Країни ж високим рівнем ВВП на душу населення не попадають до числа лідерів опитування. А щастя, як і життя, і здоров'я, завжди вважалося і вважається однією з визначальних життєвих цінностей. Ось чому лідерство має вважатися ефективним за умови його загальної гуманістичної спрямованості, його орієнтації на забезпечення щастя і здоров'я людей, злагоди й миру в суспільстві.

Наведений достатньо показовий факт дозволяє впевнено стверджувати, що феномен лідерства обов'язково слід розглядати не тільки з психологічних і технологічних позицій, але й з аксіологічних. У просторі соціальних цінностей справжня спрямованість, дійовість, відданість справі та відповідальність лідера стають найбільш яскраво вираженими. Саме в системі координат людяності й амбіційності, рішучості й наполегливості виявляються джерела і характер його впливу на людей, його істинне ставлення до них.

Однак не слід і абсолютизувати ролі лідера та його впливу. Адже завжди існує, може менш помітний, але не менш сильний зворотний вплив на лідера з боку його прихильників і послідовників. Не випадково існує вислів, що кожен народ має такий уряд, якого він заслуговує. Це ж повною мірою стосується і феномену лідерства. Кожна група, кожний соціум самостійно обирають собі лідера. Добре відомо, що як би хтось не прагнув стати лідером, він ним ніколи не стане, якщо відповідна група не визнає його лідером і не сприйматиме його як лідера. Отже йому не тільки мають бути притаманні лідерські риси і якості, але водночас він повинен знати і поділяти спільні цінності групи. У разі ж, коли його цінності розходяться з цінностями групи, він повинен бути здатним аргументовано переконувати людей у хибності й контрпродуктивності їхніх цілей і цінностей і прищеплювати їм істинні цінності. Вірно й те, що сама група може вносити певні корективи в систему цінностей свого лідера, в характер його діяльності й поведінки, його взаємовідносин з групою та її членами.

Для феномену лідерства характерним є те, що взагалі процес становлення людини як лідера тісно пов'язаний з її особистісним розвитком, який включає й усвідомлення та кристалізацію її життєвих цінностей, свідомий вибір нею своєї життєвої позиції, стилю поведінки і спілкування з людьми. Сенс такого вибору зумовлений, з одного боку, цінностями й ідеалами, притаманними суспільству й даній конкретній соціальній групі, а з іншого боку – їх сприйняттям лідером та відповідністю його власним поглядам, життєвим цілям і цінностям. Сам же вибір значною мірою визначатиме

міру професійної, особистісної й соціальної самореалізації лідера, його життєвий успіх і авторитет серед прихильників.

Таке істотне значення ціннісного простору як для розвитку феномена лідерства взагалі, так і для особистісного розвитку кожного конкретного лідера зокрема зумовлено тим, що сутністю цінностей постає їх певна суспільно-індивідуальна значущість об'єктів, явищ, ідей тощо для більшості людей, а самі цінності здатні відігравати функцію одного із спонукальних мотивів їх життєвої активності. Таким чином, істотною характеристикою ціннісного простору будь-якого соціуму стає рівень розвиненості й характер реалізації аксіологічної функції феномену лідерства у цьому соціумі. Завдяки цим чинникам виникає можливість вибудовувати чітку ієрархічну систему цінностей і норм взаємодії та спілкування, корпоративної культури й інших механізмів, за допомогою яких індивід може оцінювати події, явища і факти, свою поведінку і поведінку інших людей, в тому числі рішення і дії лідерів.

Слід підкреслити, що такі його оцінки є результатом осмисленого підходу з позицій як сенсу життя взагалі, так і з позицій морально-етичної парадигми, прийнятої у даній конкретній соціальній системі. Отже, у просторі соціальних цінностей феномен лідерства відіграє таку множину ролей, як організуюча, консолідуюча, орієнтуюча, духовно-культурна. Водночас лідерство здатне визначати напрямки стратегічного розвитку країни і суспільства й мобілізувати народ на успішну реалізацію цих стратегій. Завдання з ефективного подолання того глибоко кризового стану, в якому сьогодні перебуває Україна, не можуть бути розв'язані без попереднього розвитку лідерства, професійної, морально-вольової та психологічної підготовки лідерів буквально для кожної сфери суспільного виробництва в самому широкому його розумінні.

Висновки. Викладені роздуми постають результатом глибокої рефлексії проблем феномену лідерства, його сутності, значення й місця в координатах соціального простору взагалі й ціннісного простору зокрема. Вони дають нам вагомі підстави для такої сукупності висновків. По-перше, лідерство вже само по собі є однією з важливих суспільних цінностей, оскільки воно звичайно без надмірного, а то і взагалі зайвого силового тиску здатне забезпечувати належну мобілізацію людей на успішне виконання завдань їх спільної діяльності. Крім того, лідерство сприяє формуванню їх позитивного соціально-психологічного самопочуття, задоволення не тільки від досягнутих результатів спільної роботи, але й від приналежності до відповідного колективу.

По-друге, лідерства як важливе соціально-індивідуальне явище не тільки сприймає соціальні цінності, що діють в даному соціумі, а й спирається на них при виборі способів і засобів ефективного впливу на своїх прихильників. В той же час лідерство постає не тільки носієм цих цінностей, а й джерелом появи та затвердження нових цінностей, оскільки в умовах інноваційного розвитку лідер чітко визначає те, що вже віджило й застаріло, а що має розглядатися як одна з визначальних тенденцій позитивної значущості й належним чином відповідає цілям, прагненням та очікуванням людей.

По-третє, істотний ціннісний потенціал як феномену лідерства взагалі, так і більшості справжніх лідерів дозволяє залучати людей до творчих пошуків шляхів і способів подолання кризи й активно сприяти визначенню ефективних стратегій розвитку. Важливою особливістю цих стратегій постає поєднання індивідуальних і суспільних, матеріальних і духовних, виробничих і духовно-культурних життєвих цілей і цінностей, затвердження в суспільстві відносин миру і злагоди, толерантності і доброзичливості.

Напрямки подальших розвідок. Складність і надзвичайна важливість феномену лідерства в системі суспільних відносин і ціннісних орієнтацій людей вимагає, по-перше, глибокого і всебічного дослідження його сутності, змісту й можливостей. По-друге, необхідно на цій основі визначити раціональні шляхи способи і педагогічні технології виявлення й наступної цільової професійної підготовки та особистісного розвитку потенційних лідерів. По-третє, необхідно забезпечити формування і практичну реалізацію ефективної системи цільового навчання і виховання лідерів та їх перепідготовки й підвищення кваліфікації відповідно до логіки науково-технічного і соціального прогресу. По-четверте, вкрай необхідним уявляється створення належних механізмів зворотного зв'язку з суспільного контролю та впливу на лідерів у разі їх недостатньої відповідальності чи порушення ними тих чи інших морально-етичних норм.

Безпосереднім же розвитком і логічним продовженням цієї роботи має бути аналіз феномену лідерства в контексті суспільних потреб та узагальнений філософсько-психологічний аналіз сутності, цілей і завдань лідерства в умовах демократизації суспільного життя й інноваційного розвитку.

Список літератури: 1. Бердяев Н. А. Смысл истории. – М., 2002. 2. Бояцис Р. Резонансное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных отношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии / Бояцис Р., Макки Е; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. - 300 с. - (Серия “Классика Harvard Business Review”). 3. Кремень В. Г. Філософія самоідентифікації країни в контексті її майбутнього / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2010. – № 2. – С. 12-18. 4. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія / С.О. Сисоєва. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 5. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн; пер. с англ.; под ред. В.А. Спивака. - СПб.: Питер, 2002. - 336 с. - (Серия “Теория и практика менеджмента”). 6. Bass B.M. Transformational leadership [Text] / B.M. Bass, R.E. Riggio. — 2nd. ed. - Mahwah ; NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. - 282 p. 7. Casse P. Philosophy for Creative Leadership: How philosophy can turn people into more effective leaders / P. Casse, P. G. Claudel. - [S. p.] : Athena Press, 2007. - 280 p.

Bibliography (transliterated): 1. Berdjaev N. A. Smysl istorii. – M., 2002. 2. Bojacis R. Rezonansnoe liderstvo: samo-sovershenstvovanie i postroenie plodotvornyh otnoshenij s ljud'mi na osnove akti-vnogo soznaniya, optimizma i jempatii / Bojacis R., Makki E; per. s angl. - M. : Al'pina Biznes Buks, 2007. - 300 s. - (Serija “Klassika Harvard Business Review”). 3. Kremen' V. G. Filosofija samoidentifikacii kraïni v konteksti її majbutn'ogo / V. G. Kremen' // Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami. – 2010. – № 2. – S. 12-18. 4. Sisoeva S. O. Osvita i osobistist' v umovah postindustrial'nogo svitu: Monog-rafiya / S.O. Sisoeva. – Hmel'nic'kij: HGPA, 2008. – 324 s. 5. Shejn Je.X. Organi-zacionnaja kul'tura i liderstvo / Je.X. Shejn; per. s angl.; pod red. V.A. Spivaka. - SPb.: Piter, 2002. - 336 s. - (Serija “Teorija i praktika menedzhmenta”). 6. Bass B.M. Transformational leadership [Text] / B.M. Bass, R.E. Riggio. - 2nd. ed. - Mahwah ; NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. - 282 p. 7. Casse P. Philosophy for Creative Leadership: How philosophy can turn people into more effective leaders / P. Casse, P. G. Claudel. - [S. p.] : Athena Press, 2007. - 280 p.

A. Ponomarov

THE LIDERSHIP PHENOMEN IN THE VALUES SOCIAL SPASE

Leadership is a complex and important social phenomenon. It appears and operates in the coordinate system of interests and goals, processes and standards, requirements and constraints. All of them form a unity in the system of social values peculiar space. This space plays an important role in ensuring the normal life of society and the coordination of individual and public interests. This makes the phenomenon of leadership of one of the most important social values. The peculiarity of the role of leadership is that it is the carrier of these values, but timely notices that have become obsolete, and their authoritative influence promotes the establishment of new values. Based on them, the leader chooses an effective means and methods of influence on their supporters, their activities and behavior.

The phenomenon of leadership and the majority of these leaders inherent high value potential. It allows you to attract people to the creative search for ways and means to overcome the crisis and the definition of effective development strategies.

In the absence of effective leaders in society is doomed to degradation. But it is the self-regulatory system and therefore forming and brings leaders from their midst. It is the reaction of society to its natural need for leaders. The quality of leadership and its effectiveness depend essentially on the state of society, activity and culture of its citizens. Self-regulation provides for the mutual influence of leadership and values. The most important role in identifying and personal development of leaders in building a culture of leadership and its value orientations of the education system plays.

Key words: leadership, social values, bearers of values, interests and livelihoods of society, leadership impact.

УДК 342.5: 37.035.91

А.С. Пономарев

ФЕНОМЕН ЛИДЕРСТВА В ПРОСТРАНСТВЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Лидерство как сложное и важное общественное явление возникает и функционирует в системе координат тех интересов и целей, процессов и норм, требований и ограничений, системное единство которых образует в своей совокупности своеобразное пространство социальных ценностей. Его существенная роль в надлежащем обеспечении нормальной жизнедеятельности социума и согласовании индивидуальных и общественных интересов делает сам феномен лидерства одной из важнейших социальных ценностей. Своеобразие роли лидерства состоит в том, что оно является носителем этих ценностей, но своевременно замечает, которые из них отжили, и своим авторитетным влиянием способствует утверждению новых ценностей. Опираясь на них, лидер выбирает эффективные средства и способы влияния на своих сторонников, их деятельность и поведение.

Ключевые слова: лидерство, социальные ценности, носители ценностей, интересы, жизнедеятельность социума, лидерское влияние.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.06.015

С.А. Мороз

МІСЦЕ І РОЛЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНЗ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто місце і роль наукових та науково-педагогічних працівників в реалізації соціальної функції держави в межах освітньої галузі, а також визначено умови ефективної діяльності ВНЗ в контексті темпоральних конструкцій розвитку вищої освіти. Визначено, що освіта, так само як і трудовий потенціал ВНЗ, можуть бути розглянуті на рівні суспільних інституцій, що створює передумови для визнання їх значущості для формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти. Крім того, стаття містить узагальнення щодо існування залежності між рівнями розвитку національної гуманітарно-технічної еліти та трудового потенціалу ВНЗ.

Ключові слова: вищий навчальний заклад; трудовий потенціал; соціальна функція держави; гуманітарно-технічна еліта; державні та суспільні інституції; вища освіта; механізми державного управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У межах Проекту концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років, громадське обговорення змісту якого було ініційовано Міністерством освіти і науки України, серед системних проблем освітнього сектору, законодавець звертає увагу, з одного боку, на зниження якості педагогічних кадрів і кризи педагогічної освіти та певну професійну деградацію окремих категорій працівників освіти, а з іншого – на зниження якості освіти та падіння рівня знань і вмінь об'єктів навчального процесу [15]. Вирішення цих проблем неможливо уявити без розвитку трудового потенціалу вищих навчальних закладів (ВНЗ), адже саме від ефективності процесів формування, використання та розвитку трудових можливостей наукових та науково-педагогічних працівників залежить не лише якість виконання ВНЗ окремих соціальних функцій держави, а перш за все, динаміка соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку держави. Цілком очевидно, що “значна частина проблем вищої освіти спричинена економічним дисбалансом у державі, постійними політичними кризами, неспроможністю органів публічної влади вчасно приймати ефективні управлінські рішення, реагувати на зміни в суспільстві, щодо адоптувати систему вищої освіти до нових викликів держави” [7, с. 107]. Разом з тим, наведений вище перелік джерел накопичування численних проблем в системі вищої освіти не є вичерпаним, адже за його межами залишились певні суспільні та державні інституції вплив яких на умови функціонування та розвитку системи вищої освіти має суттєву значущість. На важливості участі суспільних та державних інституцій у визначенні змісту та пріоритетів розвитку системи вищої освіти неодноразово наголошував Міністр освіти і науки України С.М. Квіт. Під час свого останнього інтерв'ю С.М. Квіт, в контексті вирішення питань підвищення якості освітніх послуг, звернув увагу на необхідність розвитку наявних та створенню нових інституцій. На думку Міністра освіти і науки, держава та суспільство повинні забезпечити формування та функціонування так званої екосистеми, у межах якої талановита людина матиме можливість не лише отримувати та генерувати нові знання, а також заробляти гроші [9].

© С. А. Мороз, 2015

Проблематика формування такої екосистеми передбачає вирішення питань аудиту системи вищої освіти з визначенням тих напрямів, у межах розвитку яких вітчизняна система може конкурувати на глобальному рівні. За дослідженнями фахівців, найбільш цінним потенціалом для подальшого розвитку вітчизняної науки та освіти є трудові можливості наукових та науково-педагогічних працівників. Ефективне використання трудового потенціалу професорсько-викладацьким складом ВНЗ, насамперед у площині наукової та освітньо-виробничої діяльності ВНЗ, є обов'язковою умовою для розвитку конкурентоспроможності держави та формування її національної гуманітарно-технічної еліти. Можливо, що акцент уваги на формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти, як меті реалізації трудового потенціалу ВНЗ є найбільш важливим, адже саме еліта “бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї” [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблематика розвитку кадрового та інтелектуального потенціалів системи вищої освіти, у тому чи іншому контексті свого складного та багатогранного змісту, знайшла своє відображення у дослідженнях А.В. Власюка, В.Г. Гамаюнова, М.Ф. Головатого, Г.А. Дмитренка, С.М. Домбровської, М.І. Дробнохода, О.В. Дубровки, С.А. Калашникової, Ю.В. Ковбасюка, С.А. Коваленко, Н.М. Колісниченко, І.П. Лопушинського, В.І. Лугового, С.В. Майбороди, В.М. Мороза, В.В. Остапчука, М.І. Панчука, О.В. Поступної, Л.П. Полякової, А.П. Рачинського, О.Г. Романовського, І.М. Сікорської, В.В. Толкованова та багатьох інших вчених. Разом з тим, незважаючи на достатній рівень наукового опрацювання відповідної проблематики, питання вдосконалення механізмів державного управління сферою освіти, залишаються відкритими для подальших наукових розробок. Дискусійними залишаються підходи до визначення місця та ролі державних та суспільних інституцій у формуванні та забезпеченні реалізації трудового потенціалу ВНЗ. В контексті порушеної проблематики, слід звернути увагу на питання участі системи трудового потенціалу ВНЗ у формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти. Вирішення цього питання перебуває у межах компетенції державної кадрової політики, причому як на рівні позиціонування системи трудового потенціалу ВНЗ, так і на рівні прояву феномену національної гуманітарно-технічної еліти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У контексті змісту державно-управлінської науки з'ясувати місце і роль трудового потенціалу ВНЗ у формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування та розвиток гуманітарно-технічної еліти сучасної України важко уявити без участі державних та суспільних або соціальних інституцій, адже саме під впливом та за участю саме цих учасників суспільно-економічного розвитку відбувається трансформація інституціонального середовища та вирішуються суспільні проблеми. У межах наукової літератури не існує чіткого тлумачення вище згаданих категорій, хоча, безумовно, певні напрацювання, особливо в контексті інституціональної теорії мають відповідний розвиток. У самому спрощеному вигляді під інституцією розуміють “комплекс звичайних способів мислення і загальноприйнятої поведінки” [2, с. 635] або “правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у відповідне річчище” [13, с. 11]. Отже, інституції це перш за все правила та норми (формальні та не-

формальні домовленості) дотримання яких може гарантувати учасникам взаємодії досягнення узгодженого результату. Досить часто інституції стають першоджерелом для виникнення відповідних інститутів, що стає передумовою для певного ототожнення їх змісту. Наприклад, О.Б. Коротич, досліджуючи процеси формування позитивного іміджу керівників державних інституцій, дістається висновку, що до державних інституцій слід відносити державні установи, заклади або їх окремі підрозділи. На думку вченого, “до державних інституцій, безперечно, належать державні органи представницької, виконавчої та судової влади (включаючи їх структурні та територіальні підрозділи), а також органи внутрішніх справ, державної безпеки, прокуратури, збройні сили, митниці, податкові органи тощо”. Крім того, О.Б. Коротич звертає увагу на той факт, що “державними інституціями можуть вважатися державні заклади освіти, науки, вищої школи, культури, охорони здоров’я, інші державні підприємства, установи та організації, що створюються державою для реалізації її функцій в соціальній, економічній сферах та для збереження й відновлення природного середовища” [11, с. 3]. Вищенаведена думка, не дивлячись на дискусійність її змісту, особливо у межах єдності та протиріч між такими категоріями, як інститут та інституція, може бути використана у нашому дослідженні, адже позиціонування закладів освіти на рівні державної інституції дозволяє нам розглядати феномен її функціонування у межах процесу участі держави у формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти. Беручи до уваги вищенаведене, ми можемо стверджувати, що державні вищі навчальні заклади, позиціонуючи на рівні державних інституцій, беруть безпосередню участь у реалізації функцій держави, серед яких Г.В. Атаманчук звертає увагу на значущість соціальної функції [1, с. 53]. У межах реалізації цієї функції держави, вищий навчальний заклад (ВНЗ) повинен забезпечувати не лише ретрансляцію академічних знань та суспільного досвіду, а і у тому числі і виховувати духовно вільну і творчу особистість. На думку І.О. Ільїна, саме вільна людина, яка через реалізацію своєї творчої праці, позиціонуючи на рівні “духовного центру сили” утворює “живу тканину суспільного та державного життя” [8, с. 266]. Таким чином, питання реалізації ВНЗ соціальної функції держави, у межах якої проблематика освіти, науки та культури розглядається на рівні окремих напрямів державної політики [6, с. 45], переміщується у площину здатності персоналу навчального закладу до виховання вільної та здатної до творчої ініціативи особистості. Безумовно, держава через механізм фінансової, матеріальної, програмної тощо підтримки освітянської галузі забезпечує певну результативність функціонування ВНЗ, але при цьому питання їх кадрового забезпечення подекуди залишаються поза увагою держави. Виникає питання про можливість ВНЗ або перш за все його наукового та науково-педагогічного складу сприяти реалізації соціальної функції держави. Відповідь на це питання не є простою та однозначною, адже відповідна проблематика значно виходить за межі кадрового забезпечення діяльності ВНЗ та реалізації ними наявних трудових можливостей. Це питання має філософсько-історичне підґрунтя, адже в контексті темпоральних конструкцій розвитку вищої освіти, місія ВНЗ зводилась, як правило, до навчання студентів або до “своєрідної трансляції знань з минулого в майбутній час за допомогою «посвячених» в це знання професорів” [12, с. 21–22]. Отже, порушена проблематика може мати декілька самостійних контекстів свого розгляду, а саме:

- наявність у межах національного інституціонального середовища “посвячених” у необхідні суспільству знання професорів та їх здатність і бажання поширювати та продукувати ці знання;

- цільова спрямованість освіти (метою освіти є згадана вище “трансляція знань” або “всебічний розвиток людини як особистості, здатної до етично відповідальної участі у житті суспільства, її розумових і фізичних здібностей, забезпечення на цій основі сталого розвитку суспільства і держави, а також потреб у кваліфікованих фахівцях” [14]);

- місце та роль держави у формуванні “вільної, творчої та ініціативної” особистості в процесі реалізації своєї соціальної функції (протиріччя цього напрямку полягає у змістовній відмінності між концептом “державний примус як механізм підтримання покори” та “вільна та творча людина як результат виконання державою свого призначення у суспільстві”);

- місце та роль суспільства у реалізації та розвитку людиною її власних потенціалів (суспільство, як джерело та продукт функціонування держави, з одного боку повинно сприяти розвитку “живої тканини суспільного та державного життя”, а з іншого – повинно стримувати окремі прояви людиною власної свободи та творчості);

- бажання та прагнення людини до використання та розвитку наявних в неї потенціалів, а також можливість використовувати суспільні та державні ресурси для власного удосконалення (умови для використання потенціалів індивідуального розвитку та доступність ресурсів для підтримання його динаміки на високому рівні);

- якість потенціалів суб’єктів та об’єктів освітньо-виховного процесу та відповідність цієї якості цивілізаційним викликам (протиріччя цього напрямку може мати прояв, по-перше, у площині невідповідності якості яка пропонується ВНЗ до споживання тій якості, яка очікується споживачем освітньої послуги, а по-друге, у площині невідповідності якості як суб’єктів так і об’єктів освітньо-виховної процесу затребуваним якостям).

Розкриття змісту кожного з цих напрямів має безпосередній зв’язок з феноменом трудового потенціалу ВНЗ, адже лише через використання системи трудового потенціалу ВНЗ, тобто його можливості змінювати якість соціальних об’єктів (покращувати якісні характеристики споживачів освітніх послуг) та змінюватись (адаптуватися до потреб часу) одночасно – може бути розглянуто у якості основного джерела соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій. Виникає необхідність оцінювання трудового потенціалу ВНЗ, тобто визначення рівня його здатності до виконання соціальної функції держави. В контексті проблематики пошуку напрямів вирішення цього складного завдання слід звернути увагу на необхідність опрацювання системи критеріїв оцінювання як системи трудового потенціалу ВНЗ в цілому, так і трудових можливостей її окремих складових елементів безпосередньо. Цей напрям наукового пошуку ми вважаємо перспективним для організації подальших наукових досліджень.

Вище ми звернули увагу на участь в процесі формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти у тому числі і суспільних або соціальних інституцій. На переконання Г. Бортіса суспільні або соціальні інституції “виникають тоді, коли декілька членів спільноти або спільнота загалом переслідують певні спільні цілі, яких окремо члени спільноти досягти не можуть. В основі соціальних інституцій знаходяться різноманітні форми і правила кооперації людей у спільну діяльність” [4, с. 61–62]. В контексті змісту цього тлумачення можемо припустити наявність відмінності між правилами і нормами, виконання (дотримання) яких передбачає тотожність діяльності учасників відповідної взаємодії з метою досягнення узгодженої цілі, та тими правилами і нормами, дія за якими допускає різні моделі поведінки учасників взаємодії, але у межах узгодженого напрямку дій. Можливо в контексті змісту саме цього

акценту ми можемо вести мову про можливість вирішення більшості з наведених вище протиріч. У самому спрощеному вигляді суспільні (соціальні) інституції можуть бути поділені на первинні та вторинні. До первинних суспільних інституцій Г. Блюм, за результатами аналізу наукових напрацювань А. Кардінера, відносить родину, практику виховання та соціалізації, засоби життєзабезпечення тощо. Вторинні суспільні інституції на переконання вченого розглядаються на рівні релігії, фольклору, засобів мислення, мистецтво, міфологія, принципи соціального та економічного життя тощо [3, с. 216]. Запропонована Г. Блюмом класифікація суспільних інституцій не містить посилення на освіту, хоча майже кожна з них має з цим феноменом опосередкований зв'язок, адже цілком очевидно, що виховання та соціалізація (первинні суспільні інституції) так само як засоби мислення і принципи соціального життя (вторинні суспільні інституції) реалізуються за допомогою механізму освіти. Наприклад, на переконання Л.Д. Климанської та В.Є. Савки, освіта є одним з елементів інституції культури та соціалізації [10], які у свою чергу, розглядаються на рівні суспільних інституцій. Таким чином, освіта також може бути розглянута на рівні однієї з суспільних інституцій. На підтвердження цього припущення вважаємо за доцільне навести думку деяких вчених. Досить цікавою, в контексті предмета наукового дослідження, є думка О.Є. Смолінської щодо можливості розгляду організаційної культури вищої педагогічної освіти на рівні суспільної інституції [16]. Ця теза досить переконливо свідчить про можливість розгляду трудового потенціалу ВНЗ на рівні суспільної інституції, адже організаційна культура вищої педагогічної освіти, на якій зосереджує увагу О.Є. Смолінська, є одним з елементів системи трудових можливостей ВНЗ. Прийняття до уваги факту кореляції змісту суспільних та соціальних інституцій (вище ми звернули увагу на цю особливість під час аналізу наукових поглядів Г. Бортіса) створює підґрунтя для можливості розгляду феномену освіти в контексті саме соціальних інституцій. Досить переконливою, відповідно до змісту наведеної вище тези, виглядає наукова позиція П. Бурд'є щодо розгляду освіти, так само як і сім'ї, релігії та держави, на рівні соціальної інституції [5, с. 138–139].

Беручи до уваги вищенаведене, можемо констатувати той факт, що суспільні (соціальні) інституції не лише можуть, а і повинні розглядатися на рівні основного джерела для формування та розвитку трудового потенціалу ВНЗ як безпосереднього елементу системи формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти. Серед контекстів розгляду питань участі системи освіти, як різновиду суспільних (соціальних) інституцій, слід звернути увагу на такі:

- суспільні (соціальні) інституції є основним суб'єктом у процесі формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти (діалектика єдності та протиріч цього напряму полягає у змісті взаємодії між основними суспільними інституціями, адже напрями їх діяльності, не дивлячись на ідентичність мети функціонування кожної з них (розвиток людини), не співпадають);
- освіта, як суспільна (соціальна) інституція є безпосереднім джерелом формування як безпосередньо трудового потенціалу ВНЗ так і трудових можливостей споживачів освітніх послуг, а отже прийняття до уваги її змісту суттєво впливає на ефективність реалізації всіх без виключення функцій держави;
- релігійно-культурологічний компонент приймає безпосередню участь у формуванні трудового потенціалу ВНЗ (можливість екстраполяції минулого досвіду та традицій на сучасну практику розвитку національної гуманітарно-технічної еліти, як у межах освітнього процесу так і за його межами);

- носії трудового потенціалу ВНЗ, перш за все академічний персонал, є моделлю соціального успіху та результатом ефективності використання наявних знань (протиріччя цього напрямку полягає у можливості розбіжності змісту концептів “викладач ВНЗ – успішна людина” та “викладач ВНЗ – професіонал”);

- освіта, як механізм ретрансляції знань та джерело для їх продукування, повинна розглядатися суспільством на рівні одного з механізмів забезпечення контролю за дією інституту держави, адже “вільна, творча” та концептуально зріла людина, яка має достатній рівень знань та досвід їх використання, може оцінити державну політику і результати її реалізації, а також вплинути на їх зміст;

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Беручи до уваги вищенаведене, можемо сформулювати такі основні висновки.

По-перше, трудовий потенціал ВНЗ, відповідно до природи свого формування та напрямів використання, відіграє суттєву роль в процесі формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти, адже саме через прояв якісних характеристик трудових можливостей професорсько-викладацького складу, особливо під час професійної діяльності відповідної категорії працівників ВНЗ, відбувається корегування концептуального змісту окремих норм та правил майбутнього представника національної еліти.

По-друге, державні та суспільні інституції, використовуючи механізми публічного управління, впливають на зміст та динаміку розвитку трудового потенціалу ВНЗ, який у свою чергу, розглядається у якості одного з елементів системи формування та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти. У межах змісту цього концепту ми можемо вести мову про значущість державних та суспільних інституцій як для формування та розвитку трудових можливостей безпосередньо самого ВНЗ, так і трудового потенціалу майбутніх представників національної еліти.

По-третє, освіта є саме тим феноменом у межах якого відбувається узгодження інтересів людини, суспільства та держави, що створює підґрунтя для визнання значущості механізму освіти, з одного боку, для реалізації завдань суспільно-економічного розвитку (узгоджена мета держави та суспільства), а з іншого – для вирішення потреб людини. Співпраця людини, суспільства та держави щодо узгодження мети та змісту освіти, так саме як і напрямів її розвитку, сприятиме досягненню компромісів у вирішенні протиріч між матеріальним та духовним, приватним та суспільним, індивідуальним та суспільним.

Вищенаведені висновки, з огляду на складність та багатогранність прояву обраного предмету дослідження, не вичерпують змісту питань місця та ролі трудового потенціалу ВНЗ у формуванні та розвитку національної гуманітарно-технічної еліти, у тому числі і у межах державно-управлінського контексту прояву відповідної проблематики. Серед перспективних напрямів в організації наукових досліджень слід звернути увагу перш за все ті, зміст яких пов’язано з визначенням умов ефективного саморозвитку трудового потенціалу системи вищої освіти. На нашу думку, цей вектор наукового пошуку може бути корисним не лише для конкретизації відповідних напрямів наукових досліджень, а у тому числі і для обґрунтування змісту державної політики щодо розвитку окремих елементів системи вищої освіти, а також для опрацювання дієвих механізмів її реалізації у практичній площині функціонування органів державної влади.

- Список літератури:** 1. *Атаманчук Г.В.* Теория государственного управления / Атаманчук Г.В. – М.: Издательство “Омега-Л”, 2010. – 525 с. 2. *Блауг М.* Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2001. – 670 с. 3. *Блюм Г.* Психоаналитические теории личности / Геральд Блюм; пер. с англ. и вступ. ст. А.Б. Хавина. – М.: Академический Проект, 1999. – 221 с. 4. *Бортис Г.* Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кентсінської політичної економіки / Генріх Бортис; пер. з англ. Т. Бардадим. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 560 с. 5. *Бурдые П.* Практический смысл / Бурдые П.; пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко. – СПб.: Алетейя, 2001 – 562 с. 6. *Гвасалія Д.С.* Соціальна функція держави та її складові / Д.С. Гвасалія // Економіка і регіон. – 2011. – № 2(29). – С. 42–46 7. *Домбровська С.М.* Механізми реалізації державної політики в галузі вищої освіти / С.М. Домбровська // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 107–113 8. *Ильин И.А.* Путь к очевидности / Ильин И.А. – М.: Республика, 1993. – 431 с. 9. Інтерв’ю Міністра освіти і науки України С. Квіта журналу “Новое время”, № 21 12.05.2015 року [електронний ресурс] / Новини: інтерв’ю // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/usinovivni/komentari/2015/06/19/intervyu-ministra-osviti-i-nauki-ukrayini/> 10. *Климанська Л.Д.* Соціологія: навчально-методичний посібник для студентів всіх напрямків / Л.Д. Климанська, В.Є. Савка. – Львів, НУ «ЛП», 2004. – 142 с. 11. *Коротич О.Б.* Формування позитивного іміджу керівників державних інституцій [електронний ресурс] / О.Б. Коротич // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2. – С. 3–9. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpdu_2012_2_3.pdf 12. *Курбатов С.В.* Феномен університету в контексті часових та просторових викликів : монографія / С.В. Курбатов. – Суми: Університетська книга, 2014. – 262 с. 13. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с. 14. Проект Закону України “Про освіту” [електронний ресурс] / Зв’язки з громадськістю: громадське обговорення // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/citizens/zv'yazki-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya.html> 15. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [електронний ресурс] / МОН пропонує на громадське обговорення // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/39066-mon-proponue-na-gromadske-obgovorennya-proekt-kontseptsiyi-rozvitku-osviti-ukrayini-na-period-20152025-rokiv> 16. *Смолінська О.Є.* Організаційна культура вищої педагогічної освіти як суспільна інституція / О. Смолінська // Нова пед. думка. – 2012. – № 3. – С. 8–13 17. *Mills C.W.* The Power Elite / Charles Wright Mills. – New York: Oxford University Press, 2000. – 448 p.

Bibliography (transliterated): 1. Atamanchuk G.V. Teorija gosudarstvennogo upravlenija / Atamanchuk G.V. – M.: Izda-tel'stvo «Omega-L», 2010. – 525 s. 2. Blaug M. Ekonomichna teorija v retrospektivi / Mark Blaug; per. z angl. I. Dzjub. – K.: Osnovi, 2001. – 670 s. 3. Bljum G. Psihoanaliti-cheskie teorii lichnosti / GERAL'D Bljum; per. s angl. i vstup. st. A.B.Havina. – M.: Akademicheskij Proekt, 1999. – 221 s. 4. Bortis G. Institucii, povedinka ta ekonomichna teorija: vnesok do klasiko-kensians'koï politichnoï ekonomiki / Genrih Bortis; per. z angl. T. Bardadim. – K.: Vid. dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija», 2007. – 560 s. 5. Bur-d'e P. Prakticheskij smysl / Bur-d'e P.; per. s fr.: A.T. Bikbov, K.D. Voznesenskaja, S.N. Zenkin, N.A. Shmatko. – SPb.: Aleteja, 2001 – 562 s. 6. Gvasalija D.S. Social'na funkcija derzhavi ta її skladovi / D.S. Gvasalija // Ekonomika i region. – 2011. – № 2(29). – S. 42–46 7. Dombrovs'ka S.M. Mehanizmi realizacii derzhavnoï politiki v galuzi vishhoï osviti / S.M. Dombrovs'ka // Aktual'ni problemi derzhavnogo

upravlinnja. – 2011. – № 2. – S. 107–113 8. Il'in I.A. Put' k ochevidnosti / Il'in I.A. – M.: Respublika, 1993. – 431 s. 9. Interv'ju Ministra osviti i nauki Ukraïni S. Kvita zhurnalu «Novoe vremja», № 21 12.05.2015 roku [elektronnij resurs] / Novini: interv'ju // Ministerstvo osviti i nauki Ukraïni. – Rezhim dostupu: <http://www.mon.gov.ua/usinovivni/komentari/2015/06/19/interv'yu-ministra-osviti-i-nauki-ukrayini/> 10. Klimans'ka L.D. Sociologija: navchal'no-metodichnij posibnik dlja studentiv vsih naprjamkiv / L.D. Kli-mans'ka, V.Є. Savka. – L'viv, NU «LP», 2004. – 142 s. 11. Korotich O.B. Formuvannja pozitivnogo imidzhu kerivnikiv derzhavnih institucij [elektronnij resurs] / O.B. Korotich // Teorija ta praktika derzhavnogo upravlinnja. – 2012. – Vip. 2. – S. 3–9. – Rezhim dostupu: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpdu_2012_2_3.pdf 12. Kurbatov S.V. Fenomen universitetu v konteksti chasovih ta prostorovih viklikiv : monografija / S.V. Kurbatov. – Sumi: Universitets'ka kniga, 2014. – 262 s. 13. Nort D. Institucii, institucijna zmina ta funkcionuvannja ekonomiki / Daglas Nort; per. z angl. I. Dzjub. – K.: Osnovi, 2000. – 198 s. 14. Proekt Zakonu Ukraïni «Pro osvitu» [elektronnij resurs] / Zv'jazki z gromads'kistju: gromads'ke obgovo-rennja // Ministerstvo osviti i nauki Ukraïni. – Rezhim dostupu: <http://www.mon.gov.ua/citizens/zv'yazki-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya.html> 15. Proekt Koncepicii rozvitku osviti Ukraïni na period 2015–2025 rokiv [elektronnij resurs] / MON proponue na gromads'ke obgovorennya // Ministerstvo osviti i nauki Ukraïni. – Rezhim dostupu: <http://www.mon.gov.ua/ua/messages/39066-mon-proponue-na-gromadske-obgovorennya-proekt-kontsepsiyi-rozvitku-osviti-ukrayini-na-period-20152025-rokiv> 16. Smolins'ka O.Є. Organizacijna kul'tura vishhoï pedagogichnoï osviti jak suspil'-na institucija / O. Smolins'ka // Nova ped. dumka. – 2012. – № 3. – S. 8–13 17. Mills C.W. The Power Elite / Charles Wright Mills. – New York: Oxford University Press, 2000. – 448 p.

UDC 354: 378.12

S. Moroz

THE PLACE AND ROLE OF LABOR POTENTIAL OF UNIVERSITIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL HUMANITARIAN-TECHNICAL ELITE: PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECTS

According to research experts, the most valuable potential for further development of national science and education is having employment opportunities for scientific and teaching staff. The effective use of labor potential of professor staff in universities, primarily in the plane of scientific and educational productive activities in higher educational institutions, is a prerequisite for the development of the competitiveness of the state and the formation of its national humanitarian-technical elite.

Formation and development of humanitarian-technical elite of modern Ukraine is hard to imagine without the state and public or social institutions, because it is under the influence and participation of these members of socio-economic development of the transformation of the institutional environment and solvin of social problems. State universities, positioning at the level of state institutions should provide not only retransmission of academic excellence and social experience, but also include spiritual nurture of a free and creative personality.

Firstly, the labor potential of the university, according to the nature of its formation and directions of use, plays a significant role in the formation and development of national humanitarian-technical elite, because through the manifestation of the qualitative characteristics of employment opportunities for faculty, especially in the professional activities of relative

categorical workers of the universities, there is a correction conceptual content of individual rules and regulations of the future representative of the national elite.

Secondly, state and social institutions, using the mechanisms of public administration, affect the content and dynamics of the labor potential of universities, which in turn, is seen as one of the elements of the system of national development and humanitarian-technical elite. Within the meaning of this concept, we can talk about the importance of state and social institutions for formation and development of employment opportunities directly of universities and labor potential of future members of the national elite.

Thirdly, education is precisely the phenomenon within which there is a coordination of interests of man, society and the state, creating the basis for recognition of the importance of the educational mechanism, on the one hand, the objectives of socio-economic development (agreed target of state and society), and on the other - in meeting human needs. Cooperation of man, society and the state on the coordination of the purpose and content of education, as same as trends of its development, help to achieve compromise conflicts between spiritual and material, private and public, individual and social.

Key words: *higher education institution; labor potential; the social function of the state; humanitarian-technical elite; state and public institutions; higher education; mechanisms of public administration.*

УДК 354: 378.12

С.А. Мороз

МЕСТО И РОЛЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ВУЗОВ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГУМАНИТАРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ: ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены место и роль научных и научно-педагогических работников в реализации социальной функции государства в пределах сферы образования, а также определены условия эффективной деятельности вуза в контексте темпоральных конструкций развития высшего образования. Определено, что образование, так же как и трудовой потенциал вуза, могут быть рассмотрены на уровне общественных институтов, создает предпосылки для признания их значимости для формирования и развития национальной гуманитарно-технической элиты. Кроме того, статья содержит обобщение о существовании зависимости между уровнями развития национальной гуманитарно-технической элиты и трудового потенциала вуза.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение; трудовой потенциал; социальная функция государства; гуманитарно-техническая элита; государственные и общественные институты; высшее образование; механизмы государственного управления.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.09.2015